U KHASI BAD KA MARIANG

Rev. Dr. I. Kha

2005

Acc. No. 515, RB

Class No. Book No.

Author Kharkongor. I.

Title U Khasi bad ka mariang

Borrower's | ... | Borrower's

Acc. No. 515, RB

DISTRICT LIBRARY

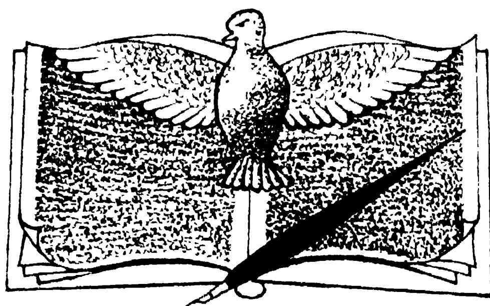
GOVERNMENT OF MEGHALAYA

RI - BHOI

1. Books may be retained for a period not exceeding **15 days** by members.
2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian.
3. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out its pages or otherwise damaging it, will constitute an injury to a book.
4. *Any such injury to a book is a serious offence; Unless a borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he/she shall be required to replace the book or pay its price.*

Help to keep this book fresh & clean

U KHASI BAD KA MARIANG

Da U

Rev. Dr. Ïarington kharkongngor

2005

"Ia ka bok longtrai la bat tyngkai"

Sien shon nyngkong – 1500 copies

LA PYNMIH DA I MRS DARKOS NONGKHLAW
NONGTHYMMAI NONGKHYRIEM
SHILLONG – 793014

Printed at : **Khasi Jaiñtia Presbyterian Assembly Press, Shillong.**

☎ 2243478

RRRLF

KI JINGKHUNG

KA 'TIEN LAMPHRANG

Ha kane ka kitab 'U Khasi bad ka Mariang' nga la pyrshang katba nga lah ban ïoh, ban thoh lyngkot ïa ka rukom kheiñ sngi bad ka rukom kheiñ bnai jong ki katto katne ki ri ha ka pyrthei. Da kaba leh kumne ka ïarap ïa nga ban thoh ïa ka jingmut bad histori lyngkot jong ka rukom im ki nongrep Khasi bad ka rukom kheiñ bnai ha ka kalandar Khasi. Haduh myta, ym pat don ka jingpyrshang ban wad bniah bad buh ryntih ïa ka rukom kheiñ bnai Khasi kumba ka dei ban long. Lehse, kane ka jingpyrshang barit jong nga kan long u mawjam ïa kiwei pat kiba bud nadien ban tih naduh dyngkhong ban shem ïa ka tyllong bad ïa ki thied snam ka rukom sngewthuh bad ka rukom pyrkhat u Khasi ïa ka mariang. Ha kane ka kot rit nga la pyrshang ruh ban wad bniah da ki snem bad ki snem ban shem ïa ki dak-thoh-Khasi. La ïathuh ïa nga ba ki dak-thoh-Khasi ki long da ki dur. Kane ka long ka jingshisha ba ngi lah ban shem haduh kine ki sngi mynta. Ïa kine ki dak-thoh-Khasi ruh nga la pyrshang ban shu ai tang katto-katne ki jingmut bad ka histori lyngkot jong ki bad nga kyrmen ba kiwei pat kiba don mynsiem ha kane ka lyngkha trei kin leh kham bniah bad pynjanai shuh-shuh ïa ki.

Ha kane ka Kitab nga pyrshang ruh ban wan rah katto katne ki ktien Khasi kiba kren ha ki shnong bapher bapher ha ri Khasi Jaiñtia da kata ka jingthmu ban ïarap ïa kito ki nongpule kiba wad bniah ïa ka Ktien Khasi ha kata ka rukom ban pynroi pynïar bad kyntiew ïa ka thoh ka pule Khasi (Khasi Literature).

Nongthymmai
Nongkhyriem — ***Rev. Dr. I. Kharkongngor.***
Dated 12 October 2005

KA RUKOM KHEIÑ BNAI

Katba ngi lah ban tip ïa ka rukom kheiñ sngi bad ka rukom kheiñ bnai kaba ngi khot 'Kalandar' la sdang da ki hajar snem mynshwa. Don bun ki nongshem, uwei hadien uwei pat, ïa ki kalandar kiba pher ba pher ha la ka jong ka jong ka jaka. Ha kaba sdang eh, ka kalandar kam long kaba beit bad ryntih. Katba nang ïaid ki por u briew u nang lah ban pynbeit bad pynlong ryntih ïa ka. Ka kalandar kaba ngi pyndonkam mynta, lah ban ong, ka long ka kalandar kaba bha tam namar la lah ban pyndonkam ïa ka da ki jaitbynriew salonsar.

U briew u long u jingthaw uba im, uba don ka bor pyrkhat bad uba lah ban pynshongnia ïa kiei-kiei baroh kiba u leh, kiba u lah ban ïohi, bad kiba u shem ha ka mariang. Haba u briew u bishar bniah ïa ka jinglong ka mariang u shem ba don ka jingryntih ha ka. Katba u briew u nang buddien ïa ka jinglong ka mariang u shem ruh ba don ka jingkylla ha ka bad kata ka jingkylla ka long kat kum ki por. U ïohi ba kiei-kiei baroh kiba im bad long ha ka mariang ki san, ki roi bad ki tlor kat kum ki por. Haba u ïai dem diap ban bishar bniah ïa ka jinglong ka mariang bad ïa ka jingkylla jong ka, u shem ba don saw jait ki jingkylla kiba pher-bapher bad kita ki pynlong ïa ka 'aiom'.

Ynda haba u briew u la sngewthuh ïa kine ki jingkylla por ka mariang, u la pyrshang pat ban wad ïa ka jingshisha ba ha kano ka por ka sdang ban kylla bad ha kano ka por ka kut. Ha kaba nyngkong eh, u briew u shem ba don ar tylli ki jingkylla por kiba khraw ha ka mariang bad kita ki long ka por shit bad por khriat. Bad haba u briew u nang ngam kham jylliew ban bishar bniah ïa ki jingkylla ka mariang, u shem ba don jingpher wat ha ka

por shwa ban sdang ka aiom shit bad ruh shwa ban sdang ka aiom khriat. Da kaba u bishar bniah na kawei ka por sha kawei pat, u sngewthuh shai ba nalor kitei ar tylli ki aiom shit bad aiom khriat, don sa ar tylli kiwei pat ki aiom kiba ïapher bad kita ki long ki aiom lung bad aiom ïaw. Haba u la shem ïa kitei saw tylli ki aiom, u la pyrshang pat ban khmih-thuh la ki ïadei ne em bad ka jingkylla ha ka jingim u briew, ki mrad, bad ki jynthung lai phew jait. Haba u briew u la shem ïa ki saw aiom, u la don sa kawei pat ka jingeh bad kata ka long kumno ban tip ïa ka jingsdang bad jingkut ki aiom bad ka aiom aiu kaba sdang nyngkong eh. Khatduh, haba u la bishar bniah na ka jingmih, jingsan, jingïaw bad jingtlor ki jingthaw ba-im, u la pynkut ba ka por pynmih ka dei ka aiom Pyrem, ka por san ka dei ka aiom Lyiur, ka por ïaw ka dei ka aiom Synrai, bad khatduh eh, ka por tlor ka dei ka aiom Tlang.

Ha kaba nyngkong, u briew um tip ba katno bnai long shi aiom. Ym tang katta, ym tip ruh ba katno bnai long shi snem. Ka jingkheiñ bnai bad snem ka long hadien habud ynda haba u briew u la nang kham sian bad shem ïa ki jingkylla por. Wat la u briew um tip kumno ban kheiñ bnai ha ka shi aiom ne shi snem pynban u sngewthuh ba don ka jingryntih ha ka rukom kylla aiom. Kata ka jingryntih jong ki jingkylla aiom ka ktah lut ïa ki bynta jong ki jingthaw ba-im baroh. Ha ka jingshisha, ïa ka mariang hi baroh kawei la synshar da ki aiñ ka jingïaid ryntih ki por ne aiom. Ki khlur bad ki met-bneng ki khih ne ïaid kat kum ki aiñ ka mariang. Ka mariang jong U Blei ka itynnat haduh katta-katta namar don kane ka jingryntih. Ka sngi, u bnai, ki khlur, bad ki met-bneng shityllup ka pyrthei, haba khmih-thuh bha, kim neh sah hajuh – ki ïaid lyngba ha ki lynti ïaid jong ki ha ka jinglong kaba thikna, ha ka por kaba biang; bad kita ki jingïaid jong ki ki ïai bandien man ka sngi.

Mynta ngi tip ba dei ka pyrthei kaba ïaid tawiar ïa ka sngi shisien ha ka shisnem. Namar kata, ïa kaei kaba u briew u la ïohi nyngkong, ïa kata u la ngeit. Ym tang katta, haba u briew u bishar bniah ïa u bnai u shem ba u ruh u ïaid lyngba ïa ka jylli. Katba u bnai u dang ïaid u nang rit nang rit haduh ba ym lah shuh ban ïohi ïa u. Nangta u mih paw biang haduh ba un da phyrnai sa shisien pat kum ka rupa pyllun ha sahit bneng. Namar kata, na ka jingïaid tawiar jong ka pyrthei ïa ka sngi bad u bnai la pynlong ïa ka sngi bad mied. Bad kane ka la pynpyrkhat ïa u briew ïa kata ka jingïadei kaba ïajan eh kaba don hapdeng ka sngi bad u bnai.

KA RUKOM KHEIÑ BNAI KI NONG IJIP

Ki nong Ijip ki dei ki briew kiba nyngkong eh kiba la pynshong nongrim ïa ka kalandar jong ki ha ka jylli jong ka sngi. Ki kheiñ ba ha ka shi snem don 360 sngi. Ha ka shi snem don 12 bnai bad uwei-uwei u bnai u kynthup 30 sngi. Ha ka jingshisha, ki nong Ijip, kat kum ka rukom kheiñ sngi jong ki, ka shim 365 sngi ïa ka sngi ban pyndeip ïa ka jingïaid tawiar jong ka ha suiñ-bneng. Ïa ki san sngi kiba ki pyndep shuh la ñiew kum "Ki sngi lehniam ryngkat bad ka jingkhawai" (Feast days). La ong ba ïa kine ki sngi lehniam la pynbeit da ki lyngdoh jong ki nong Ijip.

La ong ba la pdiang ïa ka kalandar ki nong Ijip kaba 365 sngi ha ka 436 B.C., La ong ruh ba kane ka kalandar kaba la pdiang ha kata ka por ka long kaba rim tam bad ka long ruh kaba bit bad suk eh ban pyntrei kam.

KA RUKOM KHEIÑ BNAI KI NONG MAYA

Kawei pat kalandar ba ju pyndonkam ha ki por hyndai ka long ka jong ki nong Maya ha Mexico. Kane ka long ka kalandar

kaba nyngkong eh ha America kaba pyndonkam na ka bynta ka thung ka tep (seasonal and agricultural calendar). Kane ka kalandar ki nong Maya ka kynthup 360 sngi. Ban pyndap shuh ïa ki sngi kiba duna ban pynlong shisnem pura, la donkam ban don sa uwei u bnai uba lyngkot uba kynthup 5 sngi. Ki nong Maya ki ñiew ïa kane ka por 5 sngi kum ka bym khuid (unholy), bad ym lah ban trei kam ne leh ei-ei ha kane ka por. Ki shim ïa kane ka por ba ka long kaba kyntang bad baroh ki ñiew burom bad rakhe khuid ïa ka. Ki rukom kheiñ sngi bad bnai ki nong Maya ka ïapher shibun na ki nong Ijip. Ha ka kalandar ki nong Ijip ngi shem ba don 12 bnai ha ka shi snem katba ha ka jong ki nong Maya pat don 18 bnai. Nalor kata, ha ka kalandar ki nong Ijip don 30 sngi shi bnai katba ha ka kalandar ki nong Maya pat don 20 sngi shi bnai.

Kumba la ong haneng ki nong Maya ki don ka kalandar 18 bnai kaba kynthup 20 sngi uwei-uwei u bnai. Ïa kine ki 20 sngi la pynïabynta ha ka rukom kaba ryntih kata 4–4 sngi ter ter ha ka juh ka rukom kumba ngi ju kheiñ sngi ma ngi ha ki shi taïew-taïew. Ka rukom sdang jong ki ban kheiñ ka ïapher na kaba ngi ju kheiñ. Ïa kine ki 20 sngi la sdang kheiñ na u dak 0; kata ka mut, naduh u 0 haduh 19 sngi, ym, dei kumba ngi kheiñ naduh 1 haduh 20 sngi.

KA RUKOM KHEIÑ BNAI KI NONG ROM

Ki nong Rom hyndai ki don la ka jong ka kalandar 'naikha (moon calander). Kane ka kalandar jong ki ka long kaba shitom ban sngewthuh bad kaba py[illegible]lmar shikatdei ïa kito kiba pyrshang ban bud bad ban pyntrei kam[illegible]a ka.

Dei tang kito ki briew kiba la mlien bad kiba la ju pyndonkam bha ïa ka bad khamtam kiba dei na kato ka jaka hi kiba lah ban pyndonkam ïa ka. Ha ka kalandar jong ki don 12 bnai; u bnai uba 13 la khot Mercedonius, la ju pynrung ïa u teng-teng haba shu jia ryngkhat. Ka kalandar 12 bnai jong ki nong Rom ka kynthup 7 bnai kiba don 29 sngi shi bnai shi bnai; 4 bnai kiba 31 sngi shi bnai shi bnai; bad 1 bnai, u Februarius, 28 sngi. Ki nong Rom ki da jer kyrteng ïa uwei-pa-uwei u bnai, bad manla uwei-pa-uwei u bnai u don la ka jingmut bapher-bapher kat kum ka jinsngewthuh jong ki na kaba ki pule ïa ka jinglong jong ka mariang bad ka suiñ bneng hi. Kita ki kyrteng ki long kumne, u Martius, u bnai jong u Mars; u Aprilis, u bnai uba sdang, ha kaba ka mariang ka pynmih ïa ki soh thymmai rukom-pa-rukom; u Maius, u bnai jong Jupiter; u Junius, u bnai ka jait Junii; u Quintilis, u bnai uba san; Sextilis, u bnai uba hynriew; u September, u bnai uba hynñiew; u October, uba phra; u November, uba khyndai, u December, uba shiphew; u Januarius, u bnai jong u Janus, bad u Februarius, u bnai jingkhawai-niam jong u Februs (februs purification feast). Mynshwa eh, ki nong Rom ki shim ïa u Martius ba u long u bnai ba nyngkong jong ka snem. Dei ha ka 153 B.C., ba la don ka jingpynkylla bad kata ka long ba ïa u January la pynlong u bnai ba nyngkong jong ka snem ha ka jaka u Martius.

Kat kum ka history, la ïathuh ba la jied ïa u Julius Ceasar ban long Potifex Maximus ha ka 63 B.C. Une u la shim ha lade ïa ka jyngkitkhlieh na ka bynta ka kalandar. Ha ka 43 B.C. u la ïaid shaphrang ban pyntrei kam ïa ka kalandar ha ka dur kaba thymmai da ka jingïarap u Sosigenes, u briew uba pawnam ha ka jingshemphang shaphang ki met-bneng (astronomers). Ha kata ka por, u Ceasar u la pyrkhat minot katba u dang sah ha Ijip ïa ka

kalandar ki nong Ijip. Hadien slem-slem ba u la pyrkhat bad wad shitom, u la shem ba ka kalandar jong ki ka kham bha ban ïa ka jong ki nong Rom, bad ka long ruh kaba bit eh ban pyntrei kam. Kumta u la jied ïa ka rukom kheiñ sngi ki nong Ijip kaba dei shi snem (Solar year) ha ka jaka ka kalandar ki nong Rom. U buh ïa ka 365 sngi ha ka shi snem bad u pyndap shuh sa shi powa sngi kaba kynthup 6 kynta. Ïa ki shi powa sngi ha ka shi snem la bat noh tat haduh ynda la dap shi sngi pura. Katei ka shi powa sngi ka shim por haduh 4 snem ban dap shi sngi pura.

Ïa katei ka shi sngi pura la kheiñ lang sha ka snem ba la ryngkat (Common year) kum ka Sngi Snem Ryngkoh (Leap Year Day). Kane ka jialong shisien ha ki saw snem. Kiwei pat ki jingpynkylla la nang pynmih shuh shuh ban pynïabiang ïa u 'Naikha lyngkot (short moon) jong ki snem 355 ha ka snem kaba 365 sngi. Shi powa sngi la nang pyllang sha ka snem, la pynïabynta ïa ki hapdeng ki bnai ba bun jait. Hynñiew bnai la don 31 sngi shi bnai-shi bnai, bad saw bnai la don 30 sngi shi bnai-shi bnai. Tang u Rymphang (February) u dang sah hi kumjuh, kata, 28 sngi. La bun ki jingjia khyllah ha kata ka por bad kiba kham paw khmat na kita ki long ba ïa ka snem 46 B.C. la khot ka snem kaba kulmar bad ka 45 B.C. ka dei ka snem jong ka jingpynkylla dur thymmai. Kum ka dak ka jingburom ïa u Julius Ceasar na ka bynta ka jingpynkylla dur thymmai jong u, ïa u bnai Quintilis la ai noh da ka kyrteng Julius (u July),. Ïa ka kalandar kaba khot ka 'Julian calendar' la ju pyndonkam la bun spah snem wat hadien ka jingkyllon noh ka Western Roman Empire.

KI JINGPYNKYLLA

Ngi la ïohi ba don shibun ki jait Calendar kiba pher bapher ha la ki jong ki jong ki jaka kat kum ka jinglong jong ka jaitbynriew.

Ïa kine ki Calendar la don ka jingpynkylla bun jait bun rukom kat kum ka jingïadei jong ki bad kat kum ka jingkylla ki por. Katba nang mih ki por katta nang mih ki jingpynkylla. Baroh ki jingpynkylla ki thmu na ka bynta ka jingbha bad jingsuk lang jong u paid babun. Na ka bynta kane la don ka jingpyrshang bun jait da ki riewstad peit khlur (astronomer) hynrei ym imat satia ba ki lah ban wallam kata ka kalandar kaba ïahun bad ïasuk lang baroh. Ka la don ka jingplie lad kaba thymmai ha ka por u Julius Caesar, hynrei ka long kaba sngewsih ba u la shah pynïap klep noh.

Hadien ka jingpynïap klep ïa u Julius Caesar, u Pontiffs u la ieh noh ïa ka jingpynbuh lypa jong u Caesar ïa ka snem Ryngkoh bad ïa ka Julian kalandar. Na kane ka daw, sa shisien pat la mih biang ka jingkulmar. Hadien kata, la wan mih u Augustus Caesar, u Patsha ba nyngkong ki nong Rom. Une u la ïohi ïa kata ka jingkulmar bad u la shimti ha lade ban pynbeit ïa kata ka kam. Na ka bynta kane ka kam, bad kum ka dak ban burom ïa u, ïa u bnai Sextilis la pynkylla kyrteng noh Augustus (August).

Ha ka snem 321 A.D., U Patsha Constantine u la pynmih ka kalandar kaba phylla kaba kynthup hynñiew sngi ha ka shi taïew. U Constantine u la don la ka jong ka buit ban pynmih ïa ka kalandar kaba ïapher na ka jong kiwei pat. Kat kum ka jingpynbeit jong u, u shim ïa ka Sngi-U-Blei kum ka sngi nyngkong eh jong ka taïew bad u buh kyrpang ïa ka kum ka sngi mane Blei jong ki Khristan. La sngewthuh ba U Contantine u la pynshong nongrim ïa kane ka taïew hynñiew sngi na ki met-bneng kiba la tip ha kata ka por.

Ha ka snem 1582 la don sa kawei pat ka jingpynkylla dur thymmai ïa ka kalandar badonnam. U Pope Gregory XIII, da ka

jingïarap u Clavius and Ghiralde, uwei na ki nongkheiñ-jyngkheiñ bad u nongpeit khlur uba pawnam ha ka por jong u, u la pyndam noh shiphew sngi na ka Julian Calendar kumta ba u October 4, 1582, la bud da u October 15. Kane ka rukom jingpynkylla ka wallam katto-katne ka jingkulamar. Ka ktah ïa ka por ym tang ha ka trei ka ktah, ka shong ka sah, ka khaïi ka pateng, bad kiwei kiwei, ka ktah khamtam eh ïa ka sngi kha uwei shimet shimet. Kum ka nuksa, u khyllung uba kha ha u October 4, 1582, u long khatwei sngi ha ka sngi kaba bud, kata ha ka 15th . Hangne ka don ka jingkulmar kaba khraw. Te khnang ban lait na kane ka jingkulmar, ïa ka tarik rim la kdew O.S (Old Style) bad ïa ka tarik thymmai N.S (New Style). Shuh shuh, ban lait na ka jingkulmar, ïa ka Snem Ryngkoh la pynkylla noh. Hynrei ïa ki spah snem (Kito kiba kut ha 00) tang kito kiba lah ban pynïabynta (divisible) da u 400 kin long Snem-Ryngkoh. Kumta ha ka Gregorian Calendar, 1600 ka la long Snem Ryngkoh katba 1700, 1800 and 1900 kim long. Ka non-centurial year ka dang ïai ïoh hi ïa ka sngi pyndap (extra day). La katta ruh, ka snem ka sdang hi naduh u January 1. Ym shym don jingpyrshang ban buh mar ryngkat ïa ka rynïeng jong u bnai (months). Ka Gregorian Calendar ka long kawei na ki Calendar kaba ngi ju pyndonkam mynta. Ka Gregorian Calendar ym tang ma ka kaba ju pyndonkam ha kane ka juk mynta hynrei don bun kiwei pat ki kalandar kiba pher ba pher kiba ju pyndonkam ha la ki jong ki jong ki jaka kat kum ka jait bynriew bad ka jingïadei jong ki. Na ka bynta ki jingthmu ba kynja niam, ki Hindu ki pyndonkam ka almanace niam (religious almanace) kaba la khot Panohangam, ki Jew ki pyndonkam ka Hebrew Calendar, bad ki Mohamedan, ka Islamic Calendar. Baroh kine ki kalandar la pynshong nongrim ha ki lyng-uiñ 'naikha (moon cycles).

Ha ka jingshisha, ka Gregorian Calendar – ka la shakri ïa u briew kumba saw spah snem, hynrei wat la katta ruh ki riew pyrkhat kiba stad kim hun satia ïa ka. Na kawei ka por sha kawei pat, bun ki riewstad pyrkhat ki la pyrshang da kiba bun ki lad ha kano ka rukom ban wan rah ïa ka kalandar kaba beit bad ryntih. Napdeng ki nongpyrshang, ha ka snem 1834, u lyngdoh ka Roman Catholic, Mastrofine, u la thaw ka lad ha kata ka rukom ba man ka snem ka kalandar kan ïai long da kajuh, bad ïa ka jingduh noh ka bor ka jingïaineh jong ka (stability of the Calendar) yn pynïoh pat. Ha ka kalandar jong u la don 364 sngi ha ka snem. Ka 365th bad ka 266th, ha ka snem Ryngkoh, la pynrung kum ki sngi kiba tam (extra day) hapoh ka snem. Kumta kawei ka snem kam sdang ha ka Sngi-U-Blei January 1st . Ka jingmut u lyngdoh ka long kaba suk bad kaba lah ban leh kaba lajan baroh ki nongthaw kalandar thymmai ki pynlong ïa ka nongrim ïa ki jingtyrwa jong ki.

Ka world Calendar kaba pynshong nongrim ha ki dak jingkheiñ (number) ba lah ban ïasam da kaba suk (easily divisible number), 12, ka la long kaba kham paw paidbah. Ha kane ka kalandar, kawei ka hud ba ïaryngkat (equal quarter) kaba 91 sngi, ne 13 taïew, ne 3 bnai hapoh kawei ka hud jong ka snem, la don 31, 30, bad 30 sngi; uwei u bnai u don 26 sngi plus Sngi-U-Blei. Kawei-pa-kawei ka snem ha kane ka kalandar ka long kumba long kawei pat ka snem. Kum ka nuksa, ka sngi nyngkong ka hap ha ka Sngi-U-Blei bad ka Khristmas ha u December 25, ka hap ha ka Monday.

Ïa ka 365th day kaba long kawei pat ka sngi ïa kaba la tip kum ka World's Day, la bynrap lang. La buh ïa ka hadien ka 30th tarik u December bad shwa ka tarik u January. Ka dei ka jong u bnai December. Ka World's Day ka long ka World's holiday. Ïa

ka 366th day ka Snem Ryngkoh la pynrung hapdeng u June 30th tarik bad July 1st tarik, bad la khot Leap Year Day. Kane ruh ka long ka World holiday. Ïa ka World's Day la kdew (designated) "December W" bad ka Leap Year Day kum u June W. Ïa ka Gregorian 400 centurial Leap Year rule la bat (retained). Ha ka jingshisha, ka World Calendar ka ïapher khyndiat na ka Gregorian Calender.

Ha ka 1937, Ka League of Nations sa shisien pat ka la wallam biang ïa ka World Calendar bad ïatai nia bad mynjur, bad dei na ka jinglong bakylla jong ka pyrthei ym shym lah ban rai kut ïa kane ka kam. Ka United Nations mynta ka la pynkhih biang ïa kane ka kam.

U Khasi, ha kawei pat ka liang, U don la ka jong ka rukom kheiñ sngi bad rukom kheiñ bnai. Ka kalandar U Khasi ka ïapher na ka jong kiwei pat ki jaitbynriew. U Khasi U pynshong nongrim ïa ka kalandar kat kum ka jinglong ka mariang. Ka rep ka don ka jingïadei kaba jan eh bad ka jinglong ka suiñ bneng. Kata ka mut, lada ka suiñ-bneng ka sniew, ka rep ka sniew, bad lada ka suiñ-bneng ka bha, ka rep ruh ka bha. Ha ka suiñ-bneng don ka jingkylla, bad ka jingkylla ka suiñ-bneng ka long kat kum ki por. Ki por, ha kawei pat ka liang, kim ju kylla lymda dei ka por kut jong ki. Ki por, hangne, ki thew ïa ki aiom. Ki aiom ki don saw bynta: ka Pyrem, ka Lyiur, ka Synrai, bad ka Tlang. Ïa ka aiom la pynïaid da ka mariang ha ka dur kaba ryntih. Ka aiom, namar kata, kam ju kylla lymda ka poi ka por jong ka. Ki nongrep Khasi ki shaniah ha ka mariang ïa ka rep jong ki, bad dei ka mariang kaba pynlong ïa ki nongrep ban sngewthuh ïa ka jinglong jong ka. Na kane ka daw, ki sngewthuh ban pule ïa kiei-kiei baroh kiba don ha ka mariang, kum u bnai, ki met-bneng bad ki jait jingthaw

baroh ba don ha ka sla pyrthei. Ki sngewthuh biang-biang ban bishar ïa ki bad na ki, ki ïoh ka buit kumno ban pynwan ïa ka jinglong jong ka mariang kumba ki long mynta. Khnang ban ïoh ïa ka jingmut Khasi kaba ïadei bad ka kalandar bad ban sngewthuh ïa ka rukom pyrkhat bad jingpyntrei kam jong ki, nyngkong eh, ngin pule shwa katto katne shaphang ka jingim ki nongrep Khasi.

KI NONGREP KHASI HA KI SNGI KIBA MYNSHWA

Ki nongrep Khasi, ym kum ki nongrep ha kiwei pat ki ri, ki im tang shi sur baroh shi lynter ka jingim. Ïa ki la kha ban rep bad kumta ki ïap ruh kum ki jingrep. Kim don shuh kawei pat ka kam nalor ka rep; ki aiti ïa lade naduh ba dang kha haduh ban da ïap ha ka rep. Ki long kiba trei shitom phewse ka mynsiem jong ki ka suk jai-jai kumba pyllun ka sngi u bnai. Haba ki trei ïa kano-kano ka kam, khamtam ka kam rep, ki thch lut buit bad mynsiem, kim ju buh rieh bor ne tyngkai buit, ki sngew ba ka dei ka kam jong ki hi ban trei da kaba shaniah bad sngew la kloi bad da ka mynsiem kaba sngur bad suba. Ki don ka bor met kumjuh ka bor mynsiem ban trei ïa ka kam kaba ki la shimti. Ki im ha ka hok bad ki trei ruh da ka hok. Ki don kata ka mynsiem ïatip lem kaba khraw kaba yn nym rong noh na ki katba ki dang ïohi ïa ka sngi u bnai. Ki nongrep khasi ki long kiba trei shitom, baroh shi snem pyllun kim don por ban shongthait ne ban pynthiah thai ïa la ki kti ki kjat. Ki trei naduh dang shu kynjat jingshai haduh ban da kem ïongreiñ. Ki ïaleh katba lah ban pyndep hok ïa kano-kano ka kam kaba ki la shimti ban pyndep.

Ka rukom trei bad ka por ban bam

Ho-oid, bunsien ki phuh syep phuh syar haba ki trei shitom hynrei la katta ruh ki am hi khui, kim ju ieh noh ïa la ka kam tang

shiteng khlem da trei dep. Ki sngew ba ka jingieh-noh ïa la ka kam tang shiteng ka long kaba lymbiang. Kim suk jingmut bad ki sngew kin hap kit ram lada ki pynsah teng ïa la ka kam. Kane hi ka jingsngew ka pynlong ïa ki ban trei shitom. Ki nongrep ki sngew ba wat lada kim lah ban trei pyndep ïa la ka kam hapoh ka shi sngi, ïa ka bynta kaba sah lyngkhot kim ju buh teng ban trei ha kawei pat ka sngi. Ki nongrep ki ju mih na la ïing dang step phyrngab ban leit trei lyngkha. Ki tang shu poi ha lum, ki bam kwai, ki shut u mohkhiew, ka wait, ki kynther shyiap, ka khoh u star bad nangta ki sdang trei naduh 6 ne 7 baje mynstep. Ki nongrep kiba don ka lyngkha sha jngai, ki bam ja ha ka por san ne hynriew baje mynstep namar ban kloi ka kam. Bad kito pat kiba jan ka lyngkha ki bam ja step ha ka por 6 ne 7 baje mynstep. Ïa ka ja-sngi ne ka bam-thngan ki ju rah lypa sha lum ha ka trop ne ka dopwai, bad tang teng-teng ki ju song da kano-kano ka sla katba lah ban ïoh. Ïa kane ka ja ki bam ha ka por ban sa noh artat ka sngi ne ha ka por kaba ki la shongthait ar thait na la ka jingtrei. Kane ka ja-song kaba ki ju rah paidbah ka long kumba shiteng kilo ei-ei uwei u briew. Kim ju don jyntah ei-ei lait noh ka dohmasi tyrkhong, teng-teng u ktung ne ka khapiah tyrkhong ryngkat ka mluh bad u soh-mynken. Kane ka long ka jingbam kaba rkhiang haduh katta-katta. Don kiba bam bynrap ïa kane ka jingbam bad ki jhur laiphew jait, kum, u kubi im, muli im, 'tiewkhling-syiar, jakhaiñ bad kiwei kiwei ki jhur im, tang kum ban shu pynum khyndiat ïa ka jingbam jong ki. Kito pat ki bym rah da ka jasong ki rah bam sngi da u phan myngngor, phan karo, ka shriew, phan dieng bad kiwei-kiwei, ïa kiba la ju shet lypa mynmied. Ïa ka jamied pat ki bam ynda la mied lane tang shu lah wan phai na lyngkha. Ki tang shu poi ha ïing ki buh ka khoh, u star, ka wait, u mohkhiew nangta ki shim ka pliang ja. Kim ju ap ïano-ïano ruh, ki

bam hi sia haduh ban da kdang. Ki nongrep ha kata ka por, kim ju tip ban thet ki kti shwa ban bam ja. Kim ju salia wat la ka khmat jong ki la sop da u pum-pum bad ka kjat la lape da ka ktieh suda. Teng-teng, haba ki bam ja i kumba ki bam lang bad khyndew bad phlang. Baroh ki nongrep ki long kiba khlaiñ bam ja. Uwei-uwei u bam ym duna ïa lai powa ne shi kilo pura khamtam uba trei ne lur pynthor. Ki nongrep ki long kiba stet ban bam. Ka por bam jong ki kam ju palat la kumno-kumno san minit ei-ei. Ki nguid ïa ka jingbam kluk-kluk kumba nguid doh-shyieng ki mrad.

Ki nongrep ki bam lai sien, teng-teng haduh saw sien shi sngi. Kata ka mut, ki bam jingbam mynstep tang shu lah khie na ba thiah, mynsngi por ban sa phai artat ka sngi khamtam ha ka por shongthait na ka jingtrei, bad mynmied ynda ki la wan phai pat sha la ïing. Don hateng-hateng kiba bam haduh saw sien shi ngi, kata kat kum ka jingtrei jong ki. Haba ki sngewkham tan bad kham suhsat ka jingtrei ki bam haduh saw sien. Ïa kane ka rukom jong ki ym ju don pud; ki bam ha kano-kano ka por kaba ki sngewthngan. Ka jingbam ki nongrep ka long tang kajuh-pa-kajuh baroh shi lynter ka jingim. Kim don ka bam bha bam miat, ka sdieh ka saiñ, ka shet kylla ne ka shet syrwa. Ki nongrep kim tip kano ka bam kaba tei ïa ka met bad kano ka bym tei. Ki bam naphang kat kaba shah bad ibang ka khmat. Kim salia ïa ka shet ih-bha, ih-rot, ne shet shiteng por, hynrei ki pyrkhat tang kumno ban ïoh thep ha kpoh khamtam ha ka por kaba ki la thngan bha.

Ha ka jingshisha, haba peit ïa ka rukom bam ki nongrep la i kum ban ïoh jingpang, hynrei ym kumta, ki long pynban ki briew kiba khlaiñ mlen-mlen. Ki nongrep kim ju ïoh satia kata ka jingpang laiphew jait, kum ka suh-ot, ka khar kpoh, ka suh kpoh, bad kiwei kiwei. Kine ki jingpang wat la ki ïoh shong ha ka met

jong ki kim lah shan satia namar ka bor ïaleh pyrshah jong ka met ka kham khlaiñ ban ïa ki jingpang. Kim ju donkam dawai tang da ka ja bad katto-katne ki kynbat ne phlang ka la biang ban pynkoit ïa ka jingpang jong ki. Namar ki lait na ka jingpang kumta ki long ki briew kiba suk. Ki im ka jingim kaba palei mynsiem. Bunsien ki jingkhuslai, jingpynwit, ne jingbishni ki lait na ki. Kim ju tip ïa kata ka shah ka thngan, lane ïa ki jingshitom laiphew jait. La shisha, kum u briew, don teng-teng ka por kaba ki sngewthait bad sngewshitom ka met ka phad, hynrei kata kam ktah ei-ei ïa ka mynsiem jong ki kat haduh ba kin long ki briew kiba im khuslai. Ha ki ym ju don kano-kano ka kam kaba ki leh da ka jingpynbor, baroh ki long da ka mon sngewbha jong ki hi. Ki nongrep ki trei ruh katta bad ki bam ruh katta. Kim ju kwah ban pynlehnohei ïa ka por wat tang shi kyntien kwai ruh. Ki kheiñ kordor haduh katta-katta ïa ka por bad kim kwah ban shong kyllaiñ myngngor ne kyrshan kti ha khohsiew.

Ka por trei ki nongrep kam duna la kumno-kumno phra kynta shi sngi, ki nongrep nongwai lei-lei ki ju trei haduh khyndai bad shiphew kynta shi sngi.

Ki don ka por shongthait bad ki ju shongthait lai sien, teng-teng haduh sawsien shi sngi. Ka por shongthait jong ki kam palat ïa ka khatsan minit lane ar kyntien kwai. Katba ki dang shongthait, lada iadon katto-katne ngut ki nongrep, ki ïabam kwai bad la ki khanatang. Nangta ki dih duma kumba katto-katne shlim bad ki sa sdang artat ïa la ka jingtrei. Haba ki nongrep ki don tang marwei, ki rwai ki siaw kyn-ud da ki sur kiba bang ba thiang baroh shi sngi shi sngi; hynrei haba don pat palat ïa ka ar ngut, ki ïathuh khanatang shaphang ka jingim ka jinglong ki 'Mei-kulong' hyndai bad ki ïalap ruh ïa ka jingkylla ka snem, ïa ka jingsniew

jingbha ka rep ha ki snem kiba la dep, bad ruh ki juh bishar lypa ïa ka jinglong ka mariang, ïa ka jingsniew bad jingbha ha ka snem ka ban sa wan. Kim ju sangeh ka thuh-tang, bad katba nang jur ka khanatang katta nang shit rhem ka trei. Kham bunsien, ka khanatang jong ki ki long shaphang kino-kino ki jingjia kiba lah ban pynbiria ïa ki. Kim ju kham sngewtynnat ban ïalap ne ïapur ïa kano-kano ka jingjia kaba sngewsih. Ka la ju long ka rukom jong ki nongrep ba wat la ki ïabun ktien bad ïarkhie pashait katno-katno ruh kim ju ieh noh suda ïa ka shyntur jong ki khlem da bam kwai bam tympew, ne khlem da dih duma. Ki ju leh kumne baroh shi sngi tat haduh ba kin da sngewthait. Kim ju long ki briew kiba sngewthait madei lada ym da dei hi ka por. Ki trei baroh shi sngi bad kat ban sep ka sngi ka phang ka la khuid phar.

Ka rukom peit por

Ki nongrep kim ju mlien ban peit por manla ka kynta. Ha kawei pat ka liang, kim ju tip por lait noh ynda haba ka mariang ka la batai ïa ki kumno ban sngewthuh shaphang jong ka. **Ka rukom peit por ki nongrep ka long borabor na ki jingthaw jong ka mariang.** Ki peit na ki phlang ki kynbat, ne na ki sur kyn-ud ki sim bad teng-teng na ka jingpah ki mrad khlaw. Kum ka nuksa, ki ju peit baje na ka jingphai u syntiew uba ki khot u 'tiew-phai-sngi', ki ju peit ruh na u 'tiew-lniang-eit-sew', ka 'tiew sohphlang' bad kiwei kiwei ki syntiew. Ïa kane ka rukom peit baje jong ki na ki syntiew ka la long kaba shitom ban batai, namar lada ym dei ki briew kiba la mlien ïa kane ka kam ym lah ban shemphang ei-ei ruh em. Ïa u juh syntiew ha u briew u bym shemphang, ym i don jingpher ei-ei katba ha ki pat une u syntiew u la batai lut ïa ki jingmut baroh. Katno-katno baje ki lah ban tip da kaba shu peit na une u syntiew.

Teng-teng, haba kim don por ban peit na u syntiew namar ba sya kam, ki ju sngap na ka jingpah u 'kor' (u kor u dei uwei na ki jait khñiang uba shong ha khyndew ne ka jaka sngem). Kat kum ka jing-ong jong ki, haba siaw u kor shi sien ka pynpaw kum ka jingmaham ba ka sngi ka la phai. Bad haba u siew ar sien, ka pyn-i ba ym don por shuh, ka sngi ka la sdang ban sep artat. Bad ynda u la siaw lai sien, ka sngi ka sep ngaiñ bad ba ka mied ka la hap. Dei da kane ka buit ba ki nongrep ki lah ban sngewthuh ïa ka por, lada dum ne shai ka sngi kam pher. Ki nongrep ki tang shu ïohsngew ïa ka jingpah u kor ar sien, kha-ma-kha, ka met ka shu jem hi jai; ki kti ki la sdang khia, u syngkai u la sdang syn-it triang, bad ki kjat kim kwah jam shuh, bad nangta ki la kem sa ka thngan. Namar kata, mar-mar ki lum ka khoh, u star, ka wait ka mohkhiew, bad kiwei-kiwei ki tiar trei jong ki, bad ki sa leit phai pat sha la ïing.

Ha ka sngi ha kaba ki nongrep ki sngew ba la sngewthait eh ka met, shwa ban poi ïing, harud lynti lada don pata-kiad, bad lada don jyngkit ha khlieh, ki buh shwa hangta ban leit pyn-um ryndang ïa lade. Kham bun na ki nongrep ki long kiba dih kiad. Haba ong dih kiad, kam mut ba ki pynkdang ïa lade da ka. Ki shu mad tang tiak tang kat ban bang ja, kata ka mut, tang kumba shiteng powa ne shi pela. Ynda ki la ïoh kiad, ki mih noh na pata kiad, ki kit biang ïa ka jyngkit jong ki bad ki sa leit phai pat sha la ïing. Don napdeng ki nongrep kiba ju mlien ban dih manla ka mied, bad don ruh kiba shu mad teng-teng tang ban sngewtynnat bad jah thait ka met. Tang shu poi ha la ïing ki sei ka pliang bad ki bam ha ban da kdang pduk, teng-teng haduh ban da sur ang ka kpoh. Mar shu dep bam, ki leit sha karma thiah, kham bunsien sha kyndur ïing, ki sei ka snieh-thiah ban siang, nangta ki shim ka

jingtem kum ka duitara, ka ksing, ka dymphong, ka mieng, ka basli, ne kiwei-kiwei ki jingtem khasi ki tem ban pynbymgia ïa la ki khun kumba katto-katne por bad sa thiah artat. Ki nongrep ym tang ba ki tem, ki da kynud sur rwai ha ka rukom bapher bapher. Ka jingrwai borabor, ki long shaphang ka jingim, jingkhlaiñ ki khla-ka-wait mynshwa, ki jingrwai ïasiat thong, jingrwai beh mrad, ki jingrwai shaphang ki 'thei samla bad kiwei kiwei ki jingrwai kiba don jingmut.

Ki nongrep katba ki dang put ne tem jingtem, ki khapbrip la ki khmat ngaiñ-ngaiñ. U kynud sur marwei marwei bad ki shong kyllaiñ myngngor ïa lade harud dpei. Katba dang bang ka tem ka rwai katta nangkham jylliew ki khmat bad ka por ka poi ba ka met jong ki ka shu kylla lyndang hi harud dpei halor snieh ha kaba la khreh lypa ba kin thiah hangta. Mar shu buh ka khlieh ha jingthiah ka khmat jong ki ka jah ngaiñ. Ki thiah lyngkreng kumba thiah ki ramhah halor krem bah, bad ki i suk kynjai kumba pyllun ka sngi u bnai. Kiba ha-ïing hasem ne ki khun ki kti kim ju kwah ban pynthut ne pynrot thiah ïa ki. Borabor, haba ym don nongpynwit, ki ju thiah tang shi thait khlem kyndit thiah naduh ba u sdang thiah haduh bad da riew u 'iar nyngkong. Imat ba kumba la ïabuh jutang naduh hyndai ba tang shu riew u 'iar nyngkong ki ïeng joit naba thiah bad kim ju thiah shuh wat la ki long ha kano-kano ka dur. Ka miaw ruh haba ka ïoh-i ba u trai kynrad u la leit thiah noh,ka ruh ka ïeng tuiñ na dpei ban leit bsuh thiah lang bad la u kynrad. Ka ap ïa u bad ïa ka ïing hi baroh shi mied ïoh don jingpynwit bad jingpynmynsaw ei-ei. Bad u ksew pat u thiah ha kyndur-ïing ban ap na ki mrad khlaw ne kino-kino kiba tur pyrshah sha ïing.

Ki nongrep ki ïeid ïa la ki jingri kumba ki ïeid ïa la ki khun. Ki sumar bad ki bsa bha ïa ki. Kim ju kwah ban pynshitom ïa ki

jingri. Teng teng, haba ki kwah ban khawai sngewbha ha la ïing la sem, bad lada donkam ban da pynïap da u sniang, ne ka syiar, ne kino-kino ki jait jingri, kim ju mon ban pynïap la ki jong, hynrei ki ju leit thied na ïew ne na kino-kino ki nongdie. Ki sngew ba ka ktah ïa ka mynsiem ban bsa hi bad pynïap hi da lade. Ki pynïap ruh tang haba ym banse eh

Ka rukom bishar ïa ka mariang

Ka long kaba phylla ba ki nongrep Khasi ki lah ban sngewthuh lypa ïa ka jinglong ka mariang ha ki snem ki ban sa wan. Ha man la kawei-pa-kawei ka aiom ki nongrep ki ju bishar ïa ka jinglong bad ka jingkylla ka mariang. Haba ki kwah ban tip ïa ka jinglong ka lyiur ka ban sa wan, ki ju pynlut por bun bun sngi ha ka por pyr-em ban leit wad ïa ka japieh ne jakoid hangno ka kha pylleng. Na ka bynta kane ki hap ban ngam ïa ka bir ne ka ktieh-bah, ki rung shapoh ki krem bad teng-teng ki ngam ha ki wah bah. Ki leh ïa kane haduh ban da shem ïa ka pylleng. Haba ki shem ba ka japieh ka kha-pylleng hapdeng ka wah ne hapdeng ka um kaba tuid, ka pynpaw ba ka lyiur ka ban sa wan ka duna slap; bad lada ki shem ba ka kha pylleng harud wah, ka pyn-i ba ka lyiur kan long kaba jur slap. Don pat ki nongrep kiba bishar ïa ka jingduna ne jingjur u slap ha ka lyiur ka ban sa wan na ki ñiangriang kiba ïalang kynhun-kynhun. Haba ki ñiangriang ki ïa jngi tawiar kynhun-kynhun hapdeng ka wah, ka pynpaw ba ka lyiur ka duna slap, bad haba ki ïa jngi ha tyngkhap maw, ka lyiur ka jur slap. Ki don ruh ki ñiangriang kiba buh dak ha u maw hapdeng ka wah ban pyn-i ïa ka jingduna ne jingshlei ka wah ha ka por lyiur. Nalor kine, dang don shibun kiwei pat ki rukom bishar ki nongrep.

Kawei pat ka jingphylla ka long ba ki nongrep borabor ki ju sngap na ka jingpah ki sim ban sngewthuh ïa ka jingkylla ki aiom. Ho-oid, don napdeng ki nongrep kiba don da kiwei pat ki rukom bishar ban sngewthuh shaphang ka jingkylla ka aiom te hynrei ki paidbah nongrep kiba bun ki kham ïoh jingsngewthuh kaba thikna na ka jingpah ki sim. Kumba ngi tip, don shibun ki jait sim ha ri Khasi. Baroh ki sim kim long satia kiba ki nongrep ki donkam ban wad jingshai. Napdeng ki sim don tang katto-katne kiba na ka jingpah jong ki lah ban sngewthuh ïa ka jinglong ka mariang khamtam eh u sim di-diaw.

Katba dang dei ka aiom tlang, u sim di-diaw u buorich ïa lade ha poh ka skum ha khapmaw lane ha ki thliew khyndew ha sharing lum. Tang shu poi ka por Pyr-em u mih na skum ban kiew halor dieng. Baroh shi Pyr-em u kiew na khyndew ban shong ha ki tnat ha trai u dieng, nangta na ki tnat dieng u hiar ha khyndew - u leh kumta baroh shi sngi katba dang dei ka por Pyr em. Katba dang dei ka por Pyr-em ka jingpah jong u ruh ka long lyngkut: u pah 'jed-jed, jed-jed' baroh shi sngi. Shwa ban kut artat ka Pyr-em, kata ha shiteng u Jymmang, u di-diaw u la sdang ban kiew ha ki tnat hapdeng u dieng. Haba u la poi hapdeng u dieng, u di-diaw um ju hiar shuh sha trai ne kiew sha kliar dieng. U ïaleh ban par ne kynthih tang ha ki tnat kiba don hapdeng u dieng. Ha kane ka por ka jingpah jong u ka la kylla; u pah 'di-diaw-di-diaw' baroh shi sngi haduh ban da kut ka lyiur. Shwa ban kut ka Lyiur, kata ha shiteng u Nai-lur, u di-diaw u la kiew joit ha kliar u dieng. Haba u la kiew ha kliar dieng um ju hiar shuh shapdeng ne sha trai u dieng. Ynda u la poi ha kliar dieng ka jingpah jong u ka la kylla biang. Um pah shuh kumba mynshwa. Ha kane ka por u la sdang ban shu siaw 'wid-wid'. Ha u 'Nai-lur u siaw 'wid-wid; ha u

'Nai-lar, u la sdang ban siaw jlan 'wid—wid, wid—wid'; ha u Risaw, u la nang pynjlan shuh-shuh ïa ka jingsiaw jong u. Ha kane ka por haba u siaw u da ring jlan 'wid—wid, wid—wid'. Katba ngi lah ban sngewthuh na ki nongrep ka jingpah u di-diaw ka long kaba don jingmut. Ha ki haba u pah 'jed-jed', ka pynpaw ba ka sngi ka dang lyngkot; haba u pah 'di-diaw', di-diaw' kata ka sngi ka la kham shan; bad ynda u la siaw 'wid—wid', kata ka sngi ka la jlan bha. U di-diaw katba ngi lah ban sngewthuh na ki nongrep borabor u ju pah kat kum ka jingïaid ka sngi, u bnai bad ka aiom. Nalor kata, kumba la ong haneng, une u sim haba u kiew halor u dieng, u kiew ha trai, hapdeng bad ha kliar u dieng kat kum ka aiom.

Ka jingkylli mynta ka long balei ki nongrep ki ïeid ban pule bad bishar ïa kiei-kiei baroh kiba don ha ka mariang. Ka jubab ka long ba ki nongrep ki kwah ban sngewthuh lypa ïa ka jinglong ka mariang shwa ban btep ïa u symbai. Ki nongrep Khasi hyndai ki da kheiñ thik ha kano ka por ban thung ïa u symbai, bad u symbai uba kumno uba ïadei bad kata ka por. Ki da kheiñ thik ha kano ka por ban thung siej, shriew, tynrai piskot, bad kumta ter-ter. Lada ki bakla ka por, ka siej, ka shriew kin shah bam ñiang-riej, ki jhur ki jhep kin shah bam kruiñ, bam ñiang-byrnai bad pyut. Shisien ba ki la btep ïa u symbai ki khmih-lynti ba un sei-soh. Namar kata, ki da sumar bha ha ka rukom kaba bniah bad ki da ñiewkor ruh ïa u symbai uba ki la btep. Don hapdeng ki nongrep kiba ñiewkor haduh kata ka pud ba ym bit ban pynrot ne pyndik ïa u jynthung. Kum ka nuksa, haba ïoh-i ïa u pathaw uba dang rit uba soh ha u jyntang, ym bit ban kdew da i shynriah-ti ïoh u pyut noh; haba u dang pur ne dang ai kti ym dei ban ktah bad rah ban pynphai shawei pat ïoh ïapstai noh; bad ym dei ruh ban

jam da ki kjat nalor u jyntang uba pur, lehse, un pyut noh. Kane ka long ka rukom ba ki nongrep ki ñiewkor bad burom ïa u symbai uba pur bad u bym pur kumjuh.

Ka Niam

Ki nongrep, ha ka jingshisha, kim don niam. Ka niam ki nongrep ka long tang kawei, bad kata ka long, ka 'Niam shat-niam-kheiñ'. Ki nongrep ki long kiba ngeit Blei bad ïa U Blei uba im. Ki pynleit ïa ka jingkñia jong ki ha U Blei Uba im lyngba ka kñia ka khriam ne ka shat ka kheiñ. Haba kñia, ki pynïap da ki jingri, khamtam u syiar ne ki shat da ka pylleng. Ki pyndep ïa ki jyngkñia jong ki ha phyllaw-ïing ne ha kano-kano ka jaka lum. U Blei ha kawei pat ka liang, u pynpaw ïa ka jubab jong ki lyngba ki jyngkñia. Lada ki kñia da u syiar, ki nongkñia ki la sngewthuh na ka dak kaba paw ha u rwieng, bad lada dei da ka pylleng ki bishar na ka shynrong pylleng kiba thiah ha ka diengshat-pylleng. Na kane ka daw ki nongkñia ne nongkheiñ ki sngewthuh ïa ka dak ba ai U Blei. Ïa kane ka rukom jyngkñia ki nongrep ki shim ba ka long ka niam jong ki. Ki khot ïa ka 'Ki Nia-im', ne ka 'Niam', namar U Blei u ai jubab ïa ki markhmat lyngba ka jyngkñia jong ki.

KI JYNTHUNG KIBA KHAM KONGSAN

Ki jynthung bakongsan eh ha ri Khasi ki long u phan, phankaro, phandieng, u kba, ka 'riewhadem bad kiwei kiwei; u jhur, kum u kubi, muli, phur kubi bad bun jait ki jait jhur kiba pur bad bym pur; ki jait soh, kum u sohniamtra, sohjew, soh priam, sohphoh Nongkhlaw, soh plom, sohtrun bad bun jait kiwei pat ki soh.

Ha ki thaiñ ri War, ki jingrep kiba kham kongsan ki long u kwai, u tympew, u soh mrit khlaw bad kiwei kiwei. Ha ki thaiñ Jaiñtia bad Bhoi, ki rep u kba, u riewhadem bad u sying. U lynnai ne u synsar u la kylla long mynta u jingrep ba kongsan ha baroh ki thaiñ ka ri Khasi Jaiñtia.

Ki nongrep ha la ka jong ka thaiñ ne ka jaka, ki don la ka jong ka jong ka rukom rep bad sumar ia ki jingrep. Ki ap ïa ka aiom kaba biang ban buh ïa u symbai kat kum ka jinglong ka mariang ne ka suiñ bneng ha la ka jong ka jong ka jaka. Ki sngewthuh biang biang ba lada ym buh ïa u symbai ha ka ïa kaba biang, u symbai u lah ban duh ne pyut noh.

Ha ki thaiñ ri War bad ri Bhoi, u tympew u long uwei na ki jait jynthung uba hap ban thung bad sumar kyrpang. Ka jaka ban thung ïa u tympew ka long kaba kham kyrpang, kaba lah ban ïoh um baroh saw aiom bad kaba don kynthai ki dieng kiba jong bad kiba iin. Ki nongrep kiba thung tympew ki dei ban long kiba leh khuid. Kim bit ban ktah bad thung ïa u tympew da ki kti kiba jakhlia. Ki dei ban ai um ïa u tympew man la ka por bad pynkhuid katba lah ha ka jaka ba long tympew. Ha ka por ba kheit ïa u sla tympew, ki dei ban sum ïa lade, phong da ki jaiñ kiba khuid, ban ot ïa ki tyrsim kti bad thet ïa ki kti. U tympew u long uba phoi lian. Lada u nongrep u leh toi ti bad leh thurmur, u tympew u lah ban ïaptram noh. Namar kata, dei ban ai ka jingsumar kaba bniah bad kham kyrpang namar u long u jynthung uba lah ban ai jingkamai baroh saw ïa ne saw aiom.

KA RUKOM SUMAR ÏA KA MARIANG

Ki nongrep mynshwa ki long ruh ki briew kiba nang ban sumar bad ïada ïa ki jynthung na ka jingbam ki khñiang bad ki

mrad laiphew jait. Kim tip ban pyndonkam da ka dawai kumba long ka juk mynta hynrei ki don la ka jong ka rukom sumar ïa ki jynthung. Ban ïada na ka jingpynjot ki mrad, ki shna da ka napkhap ne da ki ruhship ha ka rukom bapher bapher ban riam ïa ki. Ban ïada na u ñiangbyrnai, u wieh, ka kruiñ bad kiwei kiwei ki khñiang kiba bam ïa ka tyllong jong ki jynthung, ki shna da ka tyndong siej bad buh ka mithai hapoh tyndong. Ïa kane ka tyndong ki bsuh bad tep ha khyndew ha trai u jynthung. U khñiang ha ka jaka ban bam ïa ka tynrai ne ka tyllong u jynthung u rung ha tyndong ban kjit mithai. Man ka ar ne lai sngi, u nongrep u sei ïa ka tyndong bad u theh ïa u khñiang ha tin sharak bad thang da ka ding. Ban ïada ïa ki sla na ka jingbam khñiang, u synreit da ka um shun kaba stang ha kata ka rukom ban ym ïap ki sla. Ha kane ka rukom, ki nongrep ki ïoh ban bam ïa ki jingrep kiba bang, ba shngiam bad kiba tei ïa ka met ka phad bad ka jingkoit jingkhiah. Ïa kino kino ki jynthung kiba don ki soh kiba met bad sdung kum u pathaw, sohkhia, klong bad kiwei kiwei ki ruid dak da ka shun ha ka met ban lait na ka jingsabuit ki briew bad ban kin ym pyut madei.

Ki nongrep ki long ki briew kiba nang ban sumar ïa ka khyndew bad ki dieng ki siej. Borabor, haba ki rep, ki jied ïa ka jaka kaba bit ban rep, lada ha madan lane ha sharing lum. Shwa ban rep, ki sngewthuh kumno ban kunai ïa ka khyndew ba kan nym lehnohei. Haba ki dei ban rep ha ka jaka riat ne sharing lum, ki pynkhreh da ki dieng lymbong ne dieng tylli kiba heh ban khien na trai bad na krung ka nur (bed seed) khnang ba ka khyndew kan nym tuid lehnohei sha riat. Lada ki rep syllai ne rep bun ki leh kumjuh da kaba khien ar ne lai tylli ki dieng tylli na trai bad na krung ka nur. Lada shi khoh lyndung ka bun (dpei) ne ka khyndew ka hap sha riat ka long ka jingduh kaba khraw.

Haba don ka nur um ha lyngkha, lada kaba heh ne kaba rit, khnang ba ka khyndew kan nym tuid lehnohei bad ban ïada na ka jingkhyllem ki rud nur um ha ka por lyiur, ki nongrep ki phrah da ki dieng ne ki siej tylli da pynïeng bad kynriang ha kata ka rukom ban ïoh mih ki um bad ban lait tuid ka khyndew khamtam haba shlei um ha ka por lyiur. Ki phrah kawei ha nur um hapdeng ka lyngkha bad kawei pat ha trai lyngkha ha kata ka rukom ba lada ka khyndew ka ïoh ban tuid khyndiat napdeng nur kan leit sahkut ha trai nur um. Ha kane ka rukom ka khyndew kan nym lehnohei ha lyngkha, ki nur um ki nym khyllem bad ka khyndew ruh ka sbur bha. Ha phud wah ruh ki leh kumjuh, ki phrah haduh ar ne lai syrtap bad snar ha ban da rben bha bad nadien ka phrah ki khien da u stong khyndew ha kata ka rukom ba lada ka shlei um katno katno ruh ha ka por lyiur kan nym lah ban rong noh ïa ka khyndew.

Ki nongrep Khasi ki ñiewkor bha ïa ka 'law kyntang. Ka 'law kyntang ka lah ban long kaba la kunai da ka shnong, da ka kur, da ki syiem bad da ka Raid. Ha ka rukom pyrkhat Khasi, ka jingthmu ha lyndet ka long ban ïada na ka jingpynjot u khun bynriew ïa ka mariang. Kim kwah ba u briew u pom pathar ïa ki dieng ki siej bad ban pynïap jhulum ïa ki mrad ki mreng kiba don ha khlaw. Da kaba tyngkai ïa ka khlaw ka pyn-im ïa u khun bynriew bad ïa ki jingthaw ba im ba par baroh. Ban ïada na ka jingpynjot ïa ka khlaw, ki adong ïa u briew bym bit ban ktah ne ban thoh dieng ha law kyntang namar don u Ryngkew u Basa uba sumar sukher ïa ka khlaw bad lada ki briew ki pynkheiñ ïa ka adong u lah ban kem pang bad ïap. Ïa kane ka adong la pynrung bad pynngam ha ka jingsngewthuh u briew ba ka long ka adong jong u Ryngkew-u-Basa uba lada u briew u pynkheiñ ïa ka da ka syrngiew jong u lah

ban ïoh pang bad ïap shi syndon. Kito lei lei kiba jem rngiew ki sheptieng wat tang ban ïuh kjat ha 'law-kyntang. Da kane ka rukom pyrkhat ka ïarap ban ïada ïa ka mariang na ka jingpynjot u briew. U Khasi u sngewthuh biang biang ba u briew u long kham halor ban ïa u Ryngkew-u-Basa bad ïa kiwei pat ki jait ksuid. U ksuid um lah ban pynshitom ïa u briew khlem ka daw kaba biang. Ha ka rukom pyrkhat Khasi, dei u briew hi uba ai ksuid bad kheiñ ksuid.

U Khasi u don bun ki jait khlaw: 'law Ri Kynti, 'law Kur, 'law Shnong, 'law Raid, 'law Syiem, 'law Sorkar. 'law Kyntang, 'law Adong, 'law Lyngdoh bad kiwei kiwei.

Kawei pat ka rukom kaba U Khasi u leh ban ïada na ka jingpynjot ïa ka mariang, ka long ban ker ïa ka kper--lada ïa ka kper ïing ne ka kper lum. U Khasi uba don kper, u kynton ïa ka kper baroh sawdong da ka khyndew bad sa tap da u stong khyndew. Halor kane ka kynton, u thung da ka diengsong lane da u siej shken. Hapoh khyndiat snem ka dieng song lane shken ki suh thied ha khyndew bad bat ïa ka 'dew-trai, ka kynroh kper ka skhem bad ka khyndew ha kper kam ïoh lad shuh ban tuid shawei pat.

KA RUKOM SAIÑ ÏA KA SBOH

U nongrep u don ka rukom kaba kyrpang ban saiñ ïa ka sboh. U tih ka thliew, lada ha syndah sem masi ne sem sniang ne ha kano kano ka jaka, ka ban biang ban pyndap sboh ha ka shi snem. Ha kane ka thliew u thep u phlang, ka tyrkhang, u ñiuh kseh, ki sla dieng ne uno uno u ñiut uba khuid u bym snoh khyndew; u leh kumne man ka por bad halor jong ki u tap da ka eit masi eit sniang ne eit kulai katba ïoh; u leh kumne ha ka syrtap kaba

nyngkong, ka syrtap kaba ar, ka syrtap kaba lai, kumta manla ka por haduh ban da da shi thliew sboh bad haduh bad da kut snem. Ynda la kut ka snem, la dei artat ka por thung ne ka por rep, haba khlong ïa ka sboh, u phlang, ka tyrkhang bad kiwei kiwei ki la pyut lut bad ki la kylla long ka sboh kaba bha. Haba thung da kane ka sboh, u jynthung u plung bad manbha bad haba bam ruh u bang bad pynbha bad pynkhlaiñ ïa ka met.

KI DAK LAI

U Khasi u don ka rukom pyrkhat kaba kham kyrpang ha ka jingïadei bad ki dak "**Lai**". Haba thung mawbyrsiew, u pynïeng **lai** tylli ki maw ban shet jingshet; haba phah khubor na kawei ka jaka sha kawei pat, u pyndonkam **lai** tylli ki ksah ne kyrwoh; haba jer khun shynrang, u pyndonkam **lai** tylli ki kyrteng bad **lai** tylli ki khnam; haba thang briew, u pyndonkam **lai** tylli ki 'nam tympem ban siat ha ka kpep ha ka por thang briew; haba pyrta shnong, u pyrta **lai** sien **lai** wat; haba thung mawbynna kur, ki thung **lai** tylli ki mawbynna na ka bynta u kñi bad ar ngut ki pyrsa; haba poikha poiman lane haba ïap briew, ki ap **lai** sngi **lai** mied ban trei ia kiwei pat ki kam.

KA RUKOM KHEIÑ BNAI U KHASI

Kawei pat kaba phylla ha ka rukom pyrkhat Khasi bad kata ka long ba u Khasi u don la ka jong ka kot tarik ne ka kalandar. Ka rukom kheiñ tarik u Khasi ka lah ban ïapher na kiwei pat ki jaitbynriew ha ka pyrthei namar u Khasi u kheiñ ïa ka jingsdang bad jingkut bnai na ka jingmih bad jingsep u bnai ha Sahit bneng (moon Calendar). Haba u Khasi u ong **Lung bnai**, ka mut ka taïew kaba nyngkong; haba u ong **Pyllun Bnai** ne u **'Nai khatsaw synïa**, ka mut ka taïew kaba ar; haba u ong **Ngen Bnai,** ka mut

ka taïew kaba lai; bad haba u ong **Sep Bnai**, ka mut la kut bnai. U Khasi khamtam u nongrep u sngewthuh ba don tang arphew hynñiew sngi shiteng ne arphew phra sngi (27 ½ or 28 days) ha ka shi bnai. Ka rukom bnai ka ktah ym tang ïa ki jynthung, ka ktah ruh ïa ka jinglong kynthei. Ki nongrep Khasi ki thung ïa u symbai ha khyndew kat kum ka jinglong u symbai, ka khyndew bad u bnai. Lada ki thung ïa u symbai ha khyndew ha ka por bym ïadei bad ka jingkylla ka jingmih bnai, pyllun bnai bad sep bnai, kata, u symbai u lah ban bam khñiang, bam ñiangriej bad pyut. U symbai , ka khyndew bad u bnai ki don ka jingïadei kaba jan bha. Ki nongrep ki ñiewkor ïa u symbai; haba ki thung ha khyndew ki kheiñ thik kat kum ka jinglong jong u bnai.

Ki nongrep Khasi ki kheiñ ba don khatlai (13) bnai ha ka shi snem. Baroh ki bnai ki don arphew phra (28) sngi lait noh ha ka snem Ryngkoh (leap year), kata man ka saw snem don arphew khyndai sngi ha u Rymphang. Ka kyrteng ki bnai ki long: U Kyllalyngkot ne Kyllalyngkhot, U Rymphang, U Lber bad U Pynram, U Ïaïong, U Jymmang, U Jylliew, U 'Naitung, U 'Nailur, U 'Nailar, U 'Nai-it, U Risaw, U 'Naiwieng bad U Nohprah. Baroh kitei ki bnai ki don la ka jong ka jong ka dor bad ka jingmut. Ki nongrep haba ki ai kyrteng ïa kitei ki bnai, ki don ka jingmut ban pynïadei ïa ka rukom rep bad ka mariang.

U KYLLA LYNGKOT NE KYLLALYNGKHOT

U bnai uba nyngkong eh jong ka snem u kylla-lyngkot ne u kylla-lyngkhot u dei u bnai tlang. Ha une don arphew phra ne laiphew-na-ar sngi ne saw taïew biang khlem tam khlem duna, kata, haba shim kat kum ka rukom kheiñ sngi u khun-Khasi khara. La phiah ïa u ha ki taïew – ka taïew ba nyngkong, ba ar, ba lai,

bad kaba saw. Kawei ka taïew ka kynthup hynñiew sngi – mar ïakhait kawei ïa kawei pat.

Ïa ka ktien kyllalyngkot ym lah ban tip naei ka wan mih. Ka lah ban long ba ki briew ki shem ba ha une u bnai ka sngi ka lyngkot bad ki ai da katei ka kyrteng.

Ïa ka ktien 'Lyngkhot' la shim na ka 'Diengtyllaw' ne 'Diengthang' bad 'kylla' ka wan na ka ktien 'Pynphai' ne 'Pynkylla' na kawei ka liang sha kawei pat. Namar kata, ka ktien 'Kylla-lyngkhot' ka mut, ka jingpynkylla lyndang ne pyllup ïa ka diengtyllaw ne diengthang ha ka por ba dang thang ban dup rhem ka ding. Haba kylla diengthang donkam ban da tynruh ïa ka ha dpei bad sakhuh ba ki maw byrsiew khnang ba u rnga uba don ha ka un hap bad ba ka dieng-tyllaw kan snoh ding. Namar ka Ri Khasi ka long ka ri kaba daitthah tasam takut ha ka por tlang khamtam ha u Nohprah bad Kylla-lyngkhot ki bnai ba phuh u thah-mariang, ki briew ki ïakhynru tang kumno ban ïoh klum ïa lade ha dpei khiew-ja tang shu sep ka sngi ngaiñ bad mynstep eh shwa ban kynjat sngi. Ki khih nik nik--nak nak kum ki shrieh khamtam ki 'men-khew, bad kim lah ban shong khop khlem da tare tyllaw ding ban sangoh mawbyrsiew. Ki ïashong tyngkhap khrui-ri-khrui baroh shi thynriew-ïing naduh u boit haduh u tymmen ha rud dpei halor ki byrnijot ne ha ka lyngknot ne snich masi ne ha u tlieng ba la thaiñ khnang na ka bynta ban siang harud dpei ban ïasyaid ding bad la ki kti ki pynpiar ha syaw-ding bad ki kjat de ki ïatynrong katba ïoh ha ki mawbyrsiew. Ha kane ka por ym lah ban kynnoh tang ïa u khynnah u tymmen kumjuh kim nang shuh ban leh burom uwei-ïa-uwei pat la ki dei kiba ha ïing ne u lok u jor, u thap-u-dab ne u parakher paramer na ka daw ka jingkhriat

tasam. Ym tang kiba haïing, ki lok kumjuh kim salia ban tur puk-puk harud dpei tang kumno ban ïoh syang kti syang kjat.

Ki ïing ha ri Khasi mynshwa ki long kiba rit bad khim. Borabor, ki ïaleh ban thaw dpei ne thung mawbyrsiew hamar pdeng ïing shetja. Ki thung lai tylli ki mawbyrsiew bad buh de ha marsyndah jong ki uwei ne ar tylli ki mawlyngknep ban buh khiewja bad khiewdoh. Wat la ki la leh kumne ki dang shitom jingmut namar kim lah ban pynkot ding lut ïa baroh katba don khamtam ha ki ïing kiba ki ïa don shibun ki khun ki ksiew Ki Khasi ki long kiba don akor, kiba tip-briew tip-Blei, kiba stad-hok – ym don daw ban ong ba ki long khlem akor tang namar ba ym don jingryntih ha ka rukom syaid ding jong ki. Katba dang shai dang bar dang shit sngi kaba eh ban shem wat ia uwei shi dkhot ba u don ha rympei khiewja lait noh tang kito kiba trei kam-ïing.

Don ki ïing kiba da phikir bha ha kaba pynkhreh lypa shi byllai ki dieng lyngkhot; kum, ki tnat dieng, ki mait-liar, ki lyngngong ne dyngkhong-dieng, sohmarih (soh-kseh), thalab, sapied ne snep dieng bad kiwei kiwei ha shyngkup. Ïa ki dieng lyngkhot kiba sngem, ki thad ha ka mending (ka tyngier rit harum ka tyngier) ïa kiba kham sdung bad kham khia ha tyngier pdeng. Kim ju buh ha rynsan (ka tyngier kaba heh duh halor ka tyngier) namar ki pynkhreh ïa ka tang na ka bynta ban thad riew-hadem bad buh khoh-rynshang, khoh-rynnip, khoh-ryndung, kriah, prah, tlieng shoh kba, shylliah, shang siew, paron bad ruh-ship pynam dohkha, knup, trab ratab kit dieng bad kiwei-kiwei ki jingdonkam, khnang ba kin kham shah bad neh slem haba pyndonkam namar da kaba thad ha ka syaw ding wat ki tiar kiba la synjap bad tor ki sieb bad kylla jwat biang.

Ka ju long ka rukom jong ki Khasi ba haba ki kwah ban tei ne buh dieng-lyngkhot ha ding, ki da tynjuh shwa ïa kano kaba rkhiang bad sting ban thang noh ha ding, ïa kaba sngem bad khia ki kyntait shi jaka ha ka jaka ba shah tdem ding ba kan dup rkhiang. Ha ki ïing ba pahuh dieng lyngkhot ki tei buk-buk ban kalaiñ ka ding ba baroh kiba ïashong tawiar ïa ka dpei kin ïoh jingsyaid. Ïa kane ka rukom jong ki lah ban shem tang ha ka por mynstep shwa ban mih ka sngi bad ha ka por mied tang shu sep ka sngi. Ka jingdaitthah ha kane ka por ka la palat liam. Imat, lada ym ïoh ding kloi ki briew kin kiuh, ki thied snam kin kjap bad ka lah ruh ban pynlong ïa ka snam ban nym lah ban kynshait lyngba ki thied-snam.

Kane kaei-kaei ka lah ban jia ym tang ha ïing, don ha ka por shiteng sngi haba lap ka suh khriat, kim banse la ki don ha lynti, ha jaka ïew, ha lyngkha ne ha kano-kano ka jaka ban khar dieng-ïap wat la ki dei ban phrah bad jynrat ïa ki dieng-ker-kper kim riej ban thang bad ban pynsyaid ïa lade. Ha une u bnai ki briew ki rit mynsiem, kim shlan ban ïaid pynat shadem ha suork. Borabor, ki ïaleh ban pynsyaid ïa lade da kaba syndong mlon bad klum da ki jaiñ.

Mynshwa eh, ha une u bnai, ki Khasi ki ju pynlut ïa ka por tlang ha ka kam thoh dieng-ïap. Ki ïaleh tang kumno ban lum thup ïa ki diengthang la ha shyngkup, ha khrum-ïing, ha synrang maw he ha kano-kano ka jaka bym dei slap, ban pynkhreh lypa na ka bynta ka por slap. Ki khun ki kti lem bad ki kmie ki kpa ki ïatrei shitom ban lum dieng-ïap na ka bynta ka por slap ne por lyiur. Ym don ba kwah ban pynthiah thai ïa la ki kti ki kjat ha une u bnai namar ki tip ïa ka jingkyrduh diengïap ha ka por slap.

Haba phai ha ka liang ka trei ka ktah ïa kiwei pat ki kam, ki Khasi ki bun kam shikatdei. Ka pyrthei ka shrang, ka sngi ka shit ha ka por shit-sngi, ka lyer rkhiang ka paswut, ki briew ki khih sya ha kaba pyndep ïa ka kam syrti khlaw bad kiwei kiwei ki kam kiba ïadei bad ka rep. Ki pynngat ïa ki diengbah, khlad ïa ki tnat, mait ïa ki maitliar, pakhot ïa ka dieng-lymbong, thlieh ïa ka dieng-tylli, pharia ïa kaba la lah thlieh, khoh snep ne thalab dieng da ka wait-bnoh ïa ki dieng-tylli rit bad kumta ter-ter. Ha kaba khatduh, ki lum thup shi lynnong ïa ki dieng ha ka jaka ba shah sngi bad dei lyer. Kim ju ieh noh sah ha lum, ki ksar hi khui ban pynpoi ïa ki dieng baroh shi ïing. Ym baroh ki khasi ki rep jhum, don de kiba trei la ka jong ki kam tang ba baroh ki da husiar bha shaphang kaba lum dieng-ïap.

Haba shim ïa ka jingmut kat kum ba paw na ka jinglong ka mariang bad ki kam ba ïadei bad ki Khasi, ngi lah ban ong ba ki Khasi ki ïoh ïa ka ktien 'Kylla-Lyngkhot' na ki dieng-lyngkhot ne diengthang ba kynshew ha une u bnai. Ki pynkap ïa ka ktien 'Kylla' ha ka lyngkhot ban pyn-i ba ki kti jong ki ha une u bnai ki long kiba kynthrik kynthrak kat haduh ba ki dei ban sei kti lar-shi-lar naba kim lah shah khlem da ïoh kylla diengtyllaw ha dpei. Lehse, na kane ka daw, la pynlong ïa ki ban jer kyrteng noh ïa une u bnai, u 'Kylla-lyngkhot'. Sa kawei kaba ngi dei ban buh ha ka jingmut bad kata ka long ba wat la ki Khasi ki kylla diengtyllaw katno-katno sien ruh ki **kynmaw dngong ba kam dei ka dustur ban thang ïa ka diengthang da pyllup bad ban thang da ka tdong ha ding**.

RYMPHANG

Rymphang, u bnai uba ar jong ka snem, u dei u bnai tlang. Une u dei u bnai uba khatduh jong ka aiom tlang. U dei ruh u bnai uba khatduh duh jong ki aiom baroh.

Ha une u bnai don saw taïew. Kawei-pa-kawei ka taïew ka kynthup hynñiew sngi pura. Ha ka snem Ryngkoh, kata, man la ki saw snem ka lah ruh ban kiew shi sngi. Namar kata, lait noh na ka snem Ryngkoh (29 sngi), u Rymphang u don 28 sngi pura.

Ka ktien 'Rem' ka thew ïa ka jingkhriat kaba par ha ka met. Haba beh ka lyer khriat ne lyer thah ka sam ïa ka met jong ki jingthaw ba-im baroh. Haba bsut ka lyer khriat ha met ka suh rem bad la pynlong ïa ki jingthaw ba-im ban khih rit mynsiem. Ka ktien 'Phang' ka mut 'Naphang'. Haba ka lyer ka beh ym don ba lah ban pynwit – ka beh naphang katba shah ha lynti ïaid jong ka. Haba ka lyer ka beh ym ju don pud – ka lah ban beh haba dum ne shai, ka lah ruh ban beh jur ne duna kat kum ka por jong ka. Kawei kaba ngi lah ban sngewthuh ka long ba ha u Rymphang ka lyer ka long kaba khriat bad jur tam. Ha une u bnai haba beh ka lyer ym ju lah satia ban shah - la dei ban rieh ha ka jaka ba lait lyer lane ban klum da ki jaiñ ban pynsyaid ïa lade. U Rymphang u dei u bnai uba khatduh duh jong ka aiom baroh. Ha une u bnai ki sla dieng sla siej, ki jynthung jingtep bad kiwei-kiwei ki la ïap stai lut baroh. Don napdeng ki sla dieng ne jynthung kiba wat haba ki la ïap stai ruh ki dang sdien hi tyrkiang-ma-kiang ha ka met bah jong ki. Te shwa ban sdang ka aiom khie-lung, ki sla ne ki jynthung kiba la ïap ki la dei ban slor ne hap noh na u met bah jong ki. Teng teng, don napdeng ki sla dieng bad kiwei pat kiba la ïap stai kim lah ban slor ne hap da lade hi namar don ki thied kiba jwat kiba

pynïasoh ïa ki bad u met bah. Namar ka aiom kam shah ïa ki ban dang sah slem ha u met bah jong ki kumta ka lyer kaba jur ka beh ban jynrat lut ïa kiba la ïapstai baroh khnang ba ki thied kiba dang lung kin ïoh jaka ban sei sla ban san. Namar kata, la khot ïa une u bnai 'Rymphang' na ka daw ka jingjur ka lyer khriat bad ka jingdaitthah tasam ka mariang.

LBER

U Lber, u bnai uba lai jong ka snem, u dei u bnai pyr-em. Ha une u bnai don ar tylli ki kyrteng - u Lber, bad u Pynram. Baroh ar kine ki kyrteng ki don mar khatsaw sngi; kata ka mut, naduh ba mih haduh ba pyllun bnai u dei u Lber, bad naduh ba pyllun haduh ba sep u dei u Pynram. Haba kheiñ lang ïa ki sngi jong u Lber bad Pynram ki long arphew phra. Ar taïew na ki – ka taïew kaba nyngkong bad ka taïew kaba ar, ki hap ha u Lber, bad ar taïew pat, uba lai bad uba saw, ki hap ha u Pynram. Baroh saw tylli ki taïew ki ïaryngkat sngi kawei ïa kawei pat.

Ïa ka ktien 'Lber' la pynkylla kyrteng na u 'Kber'. Ka jingïapher hangne ka long hapdeng u 'L' bad u 'K' katba ka ktien 'ber' ka sah hi kumjuh. Ka ktien 'L' hangne ka ïeng na ka bynta ka 'Lynter', bad ka ktien 'K' ka ïeng ha ka jaka ka 'Kyrsoi' ; kata ka mut, haba shim kyllum, 'Lynter ber', bad 'Kyrsoi ber'. Ha ka jingshisha, ka ktien 'Lber' ka wan hadien ka 'Kber'. Kat kum ka rukom pyrkhat Khasi, 'Kber' ka thew ïa kiei-kiei baroh kiba dang shu kyan na tynrai shwa ban mih shabar. Naduh u briew haduh ki mrad, ki dieng ki siej, ki syntiew ki skud bad ki jingthaw ba im baroh ki san ynda haba ki la kber shwa. Kiei-kiei baroh hadien ba ki la kber shwa ki sdang ban san ka lynter bad nangta ki sa long pura kumba ki dei ban long. Haba dang kber ym

pat lah ban i dak ei ei hynrei ynda la lynter ne lber hangta sa ithuh ïa ka dur bad ka rynïeng jong ki. Kum ka nuksa, u kber u dei u jait kruiñ lieh uba shong ha thliew. Katba u dang kber u shong ha thliew bad ym ju lah ban ïohi ïa u tat suki-suki ynda u kylla lber. Haba ong kylla lber, ka mut u la long sner. U tang shu long sner u mih shabar bad u her.

U Khasi haba u buh kyrteng ïa u bnai ba lai jong ka snem da ka ktien 'Lber' um shym leh khlem da sngewthuh shwa ïa ka jingmut jong u, kata, u pyrshang ban pynïahap ïa ka jingmut uta u bnai bad ka jinglong kata ka mariang. U peit thuh ha kano ka jinglong ka mariang ka saiñdur ïa lade bad kaba kum kano ka kyrteng kaba bit ban ai ïapynsyriem bad ka jinglong kata ka mariang. Dei namar kata ka daw ba ïa ka kyrteng 'Lber' la shim ba ka long kaba ïahap bha bad ka jinglong ka mariang ha kane ka aiom. Haba shim na ka liang ka aiom, u Lber u long u bnai uba nyngkong eh na ki bnai baroh ha ki saw aiom. Kumba ka pyr-em ka long ka aiom kaba nyngkong eh na ki aiom baroh kumta u lber u dei ban long u bnai uba nyngkong eh. Ka jingmut nyngkong hangne ka long ka jingsdang jong kiei-kiei baroh. Haba ong 'sdang' kam mut ba ïa ki jingthaw baroh la sdang naduh une u bnai hynrei ka thew beit tang ïa ka jingsdang thymmai biang ka jingim kiei-kiei baroh hadien ba la jah noh ne lhop ha u bnai tlang. Ha ka por tlang ngi shem ba ki dieng ki siej, u phlang u kynbat, ki jynthung laiphew jait ki ïap stai baroh. Ym tang katta, bun na ki duid ki rngad bad ki kylla rkhiang bad wat ki wah bah hi ki sah mynsiem salit. U briew bad ki mrad ruh ki rit mynsiem bad swai ha une u bnai.

Ha ka jingshisha, kim shym ïap duh noh, wat la ki i kumta. Ha kawei pat ka liang, ki buh rieh ïa la ki mynsiem hapoh tyngkhap

ne ha tyllong jong ki hi. Kim ju pynpaw ïa la ki khmat baroh shi aiom lynter katba dang jur ka jingkhriat namar ki tieng ïoh matlah ei kha-ma-kha. Teng-teng, haba ïoh slap ki i kumba kin mih pyrthei, phewse, ki shu pynkhih ïa lade ha kato ka jaka ha kaba ki don naba ki sngewtynnat ban pynkhih ïa lade haba ïoh jingsyaid. Haba ki ïoh jingsyaid, teng-teng ki sngew im mynsiem bad kane ka ïarap ïa ki ba kin lah ban plied ïa la ki khmat kiba la sur dam da u thah bad ka ïarap ruh ïa ki ba kin lah ban pur thied ha ka jaka kaba ki don.

Baroh shi aiom tlang, ki ïakhmih rit mynsiem ha la ki jong ki jong ki jongsop bad ki ïa-ap dngong tang lano ban poi noh u Lber. Shwa ban poi u Lber, ki la ïa kmen lypa. Ki ïakhih shane bad shatai bad ki ïaknieh para ma ki ban ïoh paw pyrthei nyngkong ynda la poi u Lber.

Hangne ngi ïoh-i shai kdar ba ka kam jong ki ha u Lber ka long tang ban seng thymmai biang ïa ka jingim jong ki ha kawei pat ka dur. Kaba kum kane ka jingim kam ju ïap lano-lano ruh: ka lah ban san ha ka long-rynïeng katba nang ïaid ka aiom, bad ka lah ruh ban tlor noh ynda haba la kut ka aiom. Ha kane ka liang, kiba kham bun ki jait jingthaw, ki lah ban tlor ne swai ha la ka longrynïeng katba ki jingim jong ki ka ïai sah da ki snem bad ki snem. Ki jait jingthaw khamtam ki dieng ki siej, u phlang u kynbat bad ki jynthung ki sdang ban kber ha ka taïew kaba nyngkong bad ba ar jong u lber. Katba ym pat lah ban ai-nishan ïa ka dur jong ki. Ynda la poi ka taïew kaba lai bad saw ki sla ki la sdang ban sei bad pynram. Dei ha kane ka por ba la sdang ban ithuh ïa ka dur khmat jong ki bad ba la lah ruh ban pynïapher ba ki dei ki jait phlang ne jait jynthung aiu. Ynda haba la pynram ki sla la lah ban bishar ïa ka jinglong jong ki bad la lah ruh ban antad lypa ba

kumno kin san. U Kber bad u Pynram namar kata ki ïa ïaid ryngkat-ryngkat. Ynda haba ki sla ki la pynram bha ki la sdang pat sa ka ïong. Namar kata, ïa u bnai uba lai jong ka snem la khot u 'Lber' bad 'Pynram' namar ki jynthung ki la sdang sei sla bad san.

ÏAÏONG

U Ïaïong, u bnai uba saw jong ka snem, u dei u bnai pyr-em. Ha une u bnai don saw taïew lane arphew phra sngi pura. Kawei-kawei ka taïew ka don hynñiew sngi kumba long lem kiwei pat ki bnai.

Hangne ïa ka ktien 'Ïa' la bynrap lang bad ka ktien 'Ïong'. 'Ïong' ka thew ïa ka jingjyrngam ki sla-dieng, ki jynthung bad kiwei-kiwei. Ki sla-dieng bad kiwei kiwei da lade hi kim long kiba ïong. Kane ki kylla ïong ne jyrngam kat kum ka jingïaid ka aiom. Ki sla-dieng bad jynthung katba ki dang kber ki lieh bad ynda la pynram ki la sdang ïong ne jyrngam bha. Namar kine kim long kiba ïong da lade hi bad ba ki shu kylla ïong na ka jingkylla ki por la khot ïa ki 'ïa-ïong' ha ka jaka 'ïong'. Ka ktien 'Ïa' hi ka pyn-i ïa ka jingkiew kyrdan ha ka jingsan bad jingroi ki sla-dieng, jynthung bad kiwei kiwei. Ha ki katto katne ki dong jong ka ri Khasi Jaiñtia, don ki briew kiba ñiew kyntang ïa une u bnai ha kata ka rukom ba ha une u bnai ym bit ban kiew ïing thymmai, ym bit ban pynïapoikha poiman ïa ki khun ki kti bad kumta ter ter.

JYMMANG

U Jymmang, u bnai uba san jong ka snem, u dei u bnai pyr-em. Kumba long kiwei pat ki bnai, u Jymmang u don saw taïew lane arphew phra sngi pura.

'Baroh ar ki ktien 'Jympa' bad 'Jymmang' ki ïa ïaid ryngkat ryngkat. Ka ktien 'Jym' ka long ka ktien tynrai (root word). 'Pa' bad 'Mang' ki long ki ktien bynrap. 'Pa' ka mut 'per' ne 'jngi' halor um bad 'Mang' ka thew ïa ka 'rmiang shyntur' jong ka wah. Namar kata, ka ktien 'Jympa' ka mut kaba per ne jngi halor um katba ka ktien 'Jymmang' ka thew ïa ka jingsdang ka um ne ka wah.

Ha u Ïaïong u slap u la sdang ban hap. U shu hap teng-teng tang ban ai um ïa ka khyndew bad ïa ki jynthung. Ka khyndew ha kawei pat ka liang, ban pyn-um ïa lade, ka kjit lut ïa ka um slap baroh kaba hap ha une u bnai. Ki wah bad ki duid ruh haba ki ïoh slap teng-teng ki la sdang ban tngen naba la tyrkhong eh baroh shi aiom tlang.

Ha u Jymmang u slap u la sdang ban ther bad ki wah ruh ki la sdang ban nang kiew. Ki khynnah ap masi bad ki nongrep kumjuh ki sngewtynnat eh ban sum bad 'jympa' ha une u bnai namar la jymmang ka um. Baroh ar ki ktien 'jympa' bad 'jymmang' ki thew ïa ka um tangba ki iapher ha ka rukom jingpyndonkam.

U JYLLIEW

''Jylliew' ka thew ïa ka jingdap miar ka um ha ki jylli jong ka wah. 'Jyl' ka mut ka 'jingjrong' bad 'liew', ka mut ka 'thliew' ne ka 'them khohruh-khohram'. Haba ong 'jylliew' ka mut ba ka um ka la dap miar ïa ka them ne ka thliew khohruh-khohram. Nalor kata, ka ktien 'jylliew' ka don ka jingïadei kaba jan eh bad ka 'phylliew'. 'Jylliew' ka mut ka jingpyndap um da ka mariang ïa ka them ne thliew khohruh-khohram, katba ka ktien 'phylliew' ka mut ka jingpyndap um ha u khiew u bym don ne uba duna um

da ka kti u briew ne da kano-kano ka tiar. Ha u Jymmang ka um ka la sdang ban kiew ha ki jylli jong ka wah katba ha u Jylliew ka um ka la dap miar ha ka phudwah ne wah bah.

'NAITUNG

U Naitung, u bnai uba hynñiew jong ka snem, u dei u bnai uba ar ka Lyiur. Une u bnai u don saw taïew lane arphew phra sngi.

'Nai' ka mut 'bnai' bad 'tung' ka mut 'iewtung' ne 'iewli'. Ka jingiewtung ka lah ban long na ka doh pyut, tngit, jakhlia bad kiwei kiwei. Ha u Naitung u slap um da jur eh tangba u neh slem. Dei ha u Naitung ba ngi lah ban shem ïa u 'lap lai mied, 'lap hynñiew mied, 'lap khyndai mied, bad kumta ter-ter. Ha une u bnai kham ñiar ban ïoh-i ïa ka sngi. Baroh ki shu shong tipsngi ha la ïing namar ym long satia ban trei lyngkha ne ban leh ïa kano kano ka kam kaba ïadei bad ka rep. Ki nongrep ki pynlut ïa ka por baroh shi bnai ha kaba thiah sngi ne shong syaid ding ha la ïing bad teng teng ha ïing ki paralok. Namar ka jingjur than u slap, ki nongrep kim ïoh lad ban sait jaiñ saitnep bad ban pynkhuid ïa la ka ïing ka sem. Wat haba ki sait ruh kim lah ban pynrkhiang. Teng teng, ki thad ïa ki jaiñ kiba sngem ha tyngier ne ha rynsan halor tyngier. Baroh shi bnai lynter ka ïing bad ki jaiñ ki nep ki sngem her her. Na ka daw ka jingsngem than, don ki rishot ïing bad lyntang kiba kylla bthuh bad don ruh kiba mih sohpailen.

Borabor, u phlang sop ïing uba la sah snem u pyut bad ju mih tit halor tnum-ïing ha une u bnai. Kiba bun na ki nongrep kim ju sum ha une u bnai, ym tang katta, kim ju pli jaiñ – baroh shi bnai pura, ki phong da ki juh ki sopti. Namar bym ïoh sngi baroh shi

bnai, ka ïing ka dum tliw-tliw bad ki briew ki hap ban pyndonkam da ka dongmusa ne kseh sngi bad mied. Na kine kiei kiei ka ïing ka kylla iewtung bad sma lyhop. Wat la ka ïing ka la kylla iewtung, ki briew ki hap shong palei mynsiem namar kim don lad shuh ban leh da kumwei pat. Ka jingiewtung ka ïing bad kiei kiei kiba don ha la ïing, ka la pynlong ïa ki briew ban khot ïa une u bnai uba hynñiew, u 'bnai iew-tung' ne u 'Naitung'.

'NAILUR

U Nailur, u bnai uba phra jong ka snem, u dei u bnai uba lai ka Lyiur. Une u bnai u don saw taïew lane arphew phra sngi.

'Nai' ka mut 'bnai', bad 'Lur' ka mut 'Jur' ne 'Ther'. U Nailur u long u bnai uba jur ne ther eh u 'lapbah-lapsan. Ha une u bnai ki wah ki shlei bad ki shlei bad bunsien ki kiew bad tuid halor ki rud wah. Borabor, haba ther u 'lapbah ka wan ka um-saw bad ka umsaw ka rat bad rong lut ïa ki dieng ki siej, ki ñiut ki ñier, bad ïa ki jynthung baroh na ka lyngkha kiba don harud wah. Ha ki wah kiba heh, ka um-saw ka lur naphang katba shah ha lynti ïaid jong ka. Ki phud wah, ki liew nur bad kiwei kiwei ki shu twa ei kha-ma-kha. Bun na ki pynthor kiba ki julor na ka jingtwa ki ban-um bad dap u syntin khyndew. U Nailur, haba shim kyllum, u long u bnai uba lyiur eh bad u dei ruh u bnai um-saw kaba da ka lat-lat jong ka ka lur naphang lin katba don ha lynti ïaid jong ka.

'NAILAR

U Nailar, u bnai uba khyndai jong ka snem, u dei u bnai uba nyngkong jong ka synrai. Une u bnai u don saw taïew lane arphew phra sngi.

'Nai' ka mut 'bnai', bad 'lar, ka mut 'syntiew'. 'Nailar' ka mut u 'syntiew uba phuh ha une u bnai. U syntiew Nailar u long u syntiew lieh uba rit bad uba ju mih kynrei ha ka jaka ktieh ne ha pynthor. Une u syntiew u ju phuh tang ha une u bnai. La khot ïa une u bnai 'Nailar' namar ka jingphuh itynnat une u syntiew bad kiwei pat ki syntiew pynthor ne ki syntiew kiba long ha ka jaka sngem.

'NAI-IT

U 'nai-it, u dei u bnai uba shiphew jong ka snem, u dei u bnai uba ar jong ka Synrai. Une u bnai u don saw taïew lane arphew phra sngi.

Une u bnai u wan long kyrteng na ka jingpah u kbeit bad kiwei pat ki jait sim kiba her ha suiñ bneng. Ha une u bnai haba u kbeit u swait ha suiñ bneng ban kem sim ne kem khnai u ju pat 'it it–it it'. U long u bnai ba ki sim laiphew jait ki sngewtynnat ban her suwari ha suiñ bneng ban kem khnai ne khñiang. Baroh ki jait khñiang, ki dkhiew bad kiwei pat ki kynja ba im ki sngewtynnat ban paw pyrthei ba une u bnai. Ki ïa mih na la ki jong ki jong ki trep ban ïalehkai bad rynsied sngewbha ha sla khyndew namar ka bneng ka la rang itynnat bad u kba u la sdang saw doh.

RISAW

U Risaw, u bnai uba khatwei jong ka snem, u dei u bnai uba lai jong ka Synrai. Une u bnai u don saw taïew lane arphew phra sngi.

Ïa u 'Risaw' la pynlong da kaba pynïasoh lang ar tylli ki ktien, 'Ri' bad 'Saw'; 'Ri' ka long ka ktien tynrai, bad 'Saw' ka

ktien bynrap. 'Ri' ka lah ban thew ïa u jait thri lane ïa u jait jhur uba khot u ri. 'Saw' ka mut haba kiei kiei ki la kylla saw ne ih bha. 'Risaw', haba shim kyllum, ka mut ka ri ka la kylla saw namar ki jhur bad jynthung laiphew jait ki la ih bad saw bha. Na ki jynthung kiba paw shynna eh ha ka jingsaw ki long u kba bad katto katne ki jait soh. Ha une u bnai haba ïaid lyngba ïa ki lum bad ki them ngi ïoh-i ba u kba u la ih bha. Don katto-katne u kba uba la sdang ban khohriah ne kheiñ pynkhoh. Bad don ruh napdeng u kba uba la shoh slap bad uba la rdem (sngaid bad saiñ pyut). Haba peit ïa ka jingsaw ha man la ki lad ki dong bad kiwei pat ki jait jynthung, ngi ïoh-i kumba ka ri baroh kawei ka kylla saw bad na kane ka daw, u Khasi u khot ïa une u bnai, u 'Risaw'.

'NAIWIENG

U 'Naiwieng, u bnai uba khatar jong ka snem, u dei u bnai khatduh ka Synrai. Ha une u bnai don shiteng ka synrai bad shiteng ka tlang. Une u bnai u don saw taïew, lane arphew phra sngi.

'Nai' ka mut bnai bad 'Wieng' ka mut u 'khiew khyndew'. U wieng u dei u khiew khyndew uba la shna na ka 'dew ktieh kaba khot ka 'dewthli'. U long u khiew uba heh bad uba ngiam ban shetja haduh shi mon u khaw. La ju pyndonkam ïa une u khiew ha kaba shetja bad jyntah bad tang ha ki khep ki khep ba donkam kum ka shoh kba, jer khun bad kiwei kiwei.

U 'Naiwieng u dei u bnai shoh kba. Baroh shi bnai lynter ki nongrep Khasi ki pynlut ïa ka por ha kaba shoh kba. Ka ju long ka rukom ki nongrep Khasi, ha ki por mynshwa, ba haba don ka ïing kaba shoh kba ki briew baroh shi kyntoit naduh kiba rit haduh

kiba la san ki ïarap shoh kba na ka bynta kata ka ïing. La ju ïarap shoh kba da ka kyntoit ïa kawei-pa-kawei ka ïing hapoh kyntoit haduh ban da dep lut ki ïing baroh. Ha kane ka rukom baroh shi bnai lynter ki pynlut ka por tang ha kaba ïarap para briew. Ka kyntoit ne dong ka ïarap ïa kawei ka ïing bad kata ka ïing ka hap ban ïarap ïa kawei-pat-kawei ka ïing hapoh ka kyntoit kaba ïarap ïa ka.

Ka ju long ruh ka rukom ki nongrep Khasi haba wer ïarap ïa ki para nongrep ki hap ban bsa ja. Mynshwa eh, haba ki bsa ja, ki ju bsa ka ja-step, ja-sngi bad ja-mied. Haba bsa ja, ki hap ban bsa baroh shi-ïing namar baroh shi ïing kat kiba la lah ban trei, ki dei ban ïarap ïa kato ka ïing kaba wer ïarap ïa ki. Haba bsa ja, baroh shi kyntoit la donkam u khiew uba heh. Ban ïoh u khiew uba heh kum uta, ka kyntoit da lade hi ka kit khlieh ban shna na ka bynta ka jingdonkam hapoh ka kyntoit. Kumta ka kyntoit ka shna ïa uta u khiew uba ki khot u 'Wieng' da ka 'dew-ktieh kaba khot 'dew-thli'. Nangta, ki sa lape bha da ka 'dew-ktieh' kaba lieh bad ni kaba khot ka 'lei'. Ynda la dep, ki sa thad sngi katto-katne taïew haduh ban da rkhiang bad eh tnaw. Nangta ki sait ïa uta u Wieng bad ki sa shetja. Ha une u bnai shoh kba kawei-pa-kawei ka thliew ïing ka pyndonkam ïa une u Wieng na ka bynta ban bsa ïa ki nongwan ïarap shoh kba. Namar kata ka daw, la jer kyrteng ïa une u bnai, u 'Naiwieng. Ha ka rukom kheiñ ki nongrep Khasi, shiteng u 'Naiwieng u hap ha ka aiom synrai bad shiteng bnai u hap ha ka aiom tlang.

NOHPRAH

U Nohprah, u bnai uba khatlai jong ka snem, u dei u bnai tlang. Une u bnai u don saw taïew lane arphew phra sngi.

Ïa u Nohprah la pynlong da kaba pynïasoh lang ar tylli ki ktien, 'Noh' bad 'Prah'. 'Noh' ka mut kaba pynnoh ne pynhap na jrong sha ka jaka them bad 'Prah' ka mut ka shalani ne ka shang tai ne peh khaw. Haba shim ïa ka ktien 'Nohprah' baroh kawei ka mut ka jingpynnoh ïa u prah na rynsan khnang ba u kba uba don ha u prah un hap ha khyndew halor u tlieng ne shylliah bad ba u stait un hap ha khyndew shabar u tlieng da ka jingïarap ka lyer.

Ha ka por mynshwa, ha u Naiwieng, ki nongrep ki ïabun kam baroh shi bnai ha kaba shoh kba. Ïa u kba uba ki la lah shoh, ki lum thup ha ka thiar khlem pynher ïa u stait. Ha u Nohprah ka la dei pat ka por ba ki nongrep kin pynher stait. Ban pynher ïa u stait, ki nongrep ki shna ka rynsan dieng ne siej lane ki shna da kaba khum lang ïa ki lai tylli ki dieng-tylli kiba jrong kumba hynñiew ne phra pruh ei-ei na ka khyndew ha kata ka rukom ba u briew u lah ban ïeng halor jong ki. Ha khyndew ki siang u tlieng bad katto-katne tylli ki shylliah ban pdiang ïa u kba. U nongpynher stait u kiew halor rynsan ne dieng-tylli bad shi prah u kba. U pynnoh ïa u prah bad u theh suki-suki ïa u kba halor u tlieng ha kata ka rukom ba u kba un hap halor u tlieng bad u stait un her shabar u tlieng. Katba u nongpynher stait u dang theh ïa u kba halor u shylliah u nongsar stait pat u ïaleh ban sar shabar ïa u stait uba sap lang bad u kba. U nongpynher stait u ju theh ïa u kba tang ha ka por ba beh lyer namar dei ka lyer kaba ïarap ban kit lut ïa u stait shabar u tlieng. Namar kata, u nongpynher stait u ap ban theh ïa u kba tang ha ka por ba jur lyer khnang ba u kba un khuid bha. (Ki nongrep kiba rep tang khyndiat u kba, ha u 'Naiwieng ki shoh ïa u kba bad pynher artat ïa u stait).

Ka la ju long ka rukom ki nongrep ba ynda ki la dep shoh lut ïa u kba ki thad ïa u ha ka sngi. Ka shim por katto-katne sngi ïa

ki ban thad kba. Ki ïaleh katba lah ban pynrkhiang ïa u kba shwa ban buh ha thiar. Ki leh ïa kane namar ki sheptieng ba lada u kba u sngem shisyndon un rdem ne pyut ha thiar. Khnang ban lait na ka jingpyut ki ïaleh katba lah ban pynrkhiang ym tang ïa u kba bad ïa ka thiar ruh. Haba pynher bad thad kba ki nongrep khasi ki ju pyndonkam da u prah ban theh bad khat ïa u kba. U prah u long uba donkam baroh shi bnai na ka bynta kane ka kam. Namar kata, ïa une u bnai la ai kyrteng da u Nohprah.

Ka la ju long ka rukom ki nongrep Khasi ba ha ka por ba ki pynher ïa u stait kba na rynsan ki ju khot ïa ka lyer na sha mihngi, sepngi, shatei bad shathie ban wan ïarap lem ban pynher ïa u stait. Ki pynïasyriem ïa ka lyer bad ka 'thei bha briew. Haba ki khot ki da sin da jer kyrteng ka 'thei bhabriew na mihngi bad sepngi ban wan ïarap ïa u khun bynriew. Ki ïai khot sa khot kumta ïa ka lyer (ka 'thei bha-briew) haduh ban da dep pynher lut ïa u stait kba.

KI DAK KI SHIN U KHASI

U Khasi mynshwa u don u dak-thoh tang ba um long u dak uba lah ban sngewthuh paidbah. Mynshwa eh, wat ka ktien ruh ym lah ban sngewthuh na kawei ka jaka sha kawei pat. Kata ka mut ba tang hapdeng ki para-Khasi kiba shong ha ki kyntoit ne dong ba-ïapher ki don ka jingïapher ha ka ktien bad sur-kyn-ud. Dang shen naduh ba u Khasi u la sdang ban roi ha ka thoh ka tar ba u la lah ban ïasngewthuh thohmut-thohmat para-Khasi.

Kumba la pynpaw haneng, u Khasi u don dak-thoh. Ka jingbym lah shuh ban shem ïa ka tynrai ka long, lehse, namar ka don kano-kano ka jingjia ba shyrkhei hyndai kumba la ïathuhkhana pateng – ka jingshlei um.

Toi ngi la dei ban sngewthuh ba kumno ka lah ban long ba u Khasi u don tang ka ktien khlem u dak-thoh. Ho-oid, haba ngi peit ïa kiwei pat ki jaitbynriew ngi shem ba don na ki kiba don ktien bad dak-thoh bad don kiwei pat ki jaitbynriew kiba don tang ka ktien khlem dak-thoh. Hapdeng ki jaitbynriew ha ka pyrthei lah ban don na ki kiba don ka ktien bad dak-thoh bad lah ruh ban don na ki kiba don tang ka ktien. U Khasi, ha kawei pat ka liang, u don ka ktien bad u dak-thoh.

Haduh mynta don sa tang katto-katne ki dak kiba paw ngut-ngut nget-nget kiba long, lehse, ki dak u Khasi hyndai. La ïathuh khana pateng-la-pateng ba ki dak u Khasi hyndai ki long da ki dur bad kita ki dur ki ïapher kawei na kawei pat. Ki dur ki dei ki tiar ki tar ba pyndonkam u Khasi Khara hyndai. Na kine ki dur kiba long ki dak u Khasi un pule bad ïatlauh thik-thik ïa kaei kaba long shisha bad ïa kaei ka bym long shisha. Don shibun ki dak kiba u Khasi ki ju pyndonkam bad kiba ngi dang lah ban sngewthuh haduh mynta. Kine harum ki long kita ki dur :-

Atiar : Ka atiar hangne ka thew ïa u sum. U sum u long u tiar thma uba jrong bad uba don sop uba nep shler. La ju pyndonkam ïa une u tiar ha kaba ïaleh thma bad ruh ha kaba beh mrad. Ha ka por ba dang ïaleh thma haba ki nongjop ki tur shaphrang ki ruid da u dak sum ha lynti ïaid jong ki ban pyni-i ba ki la tur shaphrang. Kane ka long ka dak ba ki paralok jong ki kin tip ban bud nadien ban ïa kyrshan lem ha ka jingïaleh.

Bili : Ka dei ka tiar rah khiew shet na ding. La pyndonkam nyngkong ïa kane ka bili da ki nongtrei shlem. Ha ka por mynshwa, ka shlem kaba kynrei eh ha ri Khasi ka dei ka shlem saiñ nar. Ka nar ka bun ha ri Khasi bad ki Khasi ki long kiba tbit ha ka saiñ nar.

Ka bili ka long ka tiar kaba bit ban pyndonkam ha ki bynta baroh Kawei-pa-kawei ka shlem saiñ nar ka don la ka jong ka bili. K bili ka lah ban poi sha kawei pat ka shlem hynrei ki trai ki ithuh la ka jong ha kane ka bili ka don ka dak ha kaba uwei-pa-uwei u kamar ithuh la ka jong. Ka tiar shlem saiñ nar kaba dang sah shynna haduh kine ki sngi ha ki ïing jong ngi ki long sa tang ka bili bad ka nap.

Khnam : U khnam u dei u siej pyllon rit uba jrong kumba shi pruh shiteng uba ïa ka khlieh jong u la sop da ka bthing ban pynbat ïa ki sner-khlieng ba la eh bha bad ha trai pat la thung da u sop-tin uba nep her-her. Don ar jait u khnam – u 'nam-sop bad u 'nam-pliang. Ïa u 'nam-sop la pyndonkam ha ki bynta baroh katba ïa u 'nam-pliang la ju pyndonkam bunsien tang ha ka thma bad kaba siat mrad. Ka dak kaba ngi lah ban ïoh-i ha u khnam ka long ka rukom lehniam haba jer khun. Lada dei ïa u shynrang, ki shna kawei ka ryntieh kaba ki khot ka 'tieh-ïawbei' bad lai tylli ki khnam kiba ki khot ki 'khnam-ïawbei'. Kane ka dak ka long kum ka jutang ba ki kmie ki kpa kin pynsan pynrangbah ïa la ki khun shynrang bad long ki 'riew shlur na ka bynta ban ïada ïa la ka jong ka ri

Diengduh : U dieng shanduh uba bat ha ka kti ban ïarap ha kaba ïaid. Ïa u diengduh la ju pyndonkam da ki briew kiba la tymmen. Ha ri Khasi ki briew ki long kiba im tymmen – shongprah shongshang. Ban ïarap ïa ki ba kin lah ban ïaid ha ka jinglong tymmen jong ki ki pyndonkam da u diengduh. Ka dak kaba don ha u diengduh ka long ka jingim slem rta.

U diengduh u long ruh u dieng ba ju pyndonkam da ki syiem bad kiba khraw-batri. U syiem bad kiba khraw-batri ki

pyndonkam ïa u diengduh, lehse, ban pynpaw ïa ka jinglong khraw jong ki ha ka jait bad ka kam kum ki nongsynshar. Na u diengduh ngi lah ban sngewthuh ha kano ka rukom la seng ïa ka Hima Khasi Jaiñtia bad ha kano ka rukom la seng ïa ka rukom synshar paidbah. Borabor, haba bishar bniah, ki briew kiba bat ïa ka bor synshar hima la kiba rit ne khraw ki ju pyndonkam ïa u diengduh ha kti. Ïa ka ri Khasi Jaiñtia la khot ruh ka ri laiphew syiem bad khatar daloi.

Ewkor (Khiew ranei) : U khiew ranei u dei u khiew khyndew. La shna ïa u da ki nonglamai ha Synteng. Tang shu dep shna ki syang ïa u ha ba shit ka sngi ne ha ka ding – kumta u kylla ïong ka rong. Don u khiew ranei uba ïong bad don ruh uba saw-reng ka rong. Ka jingïong bad jingsaw-reng ka rong ka lah ban long na ka khyndew – haba ka khyndew ka long kaba ïong, u ïong bad haba ka khyndew ka long kaba saw-reng, u saw-reng. Ka rong u khiew ranei ka lah ruh ban ïapher na kawei ka jaka sha kawei pat.

U khiew ranei u long u khiew uba ju pyndonkam kynrei eh ha ri Khasi Jaiñtia – lajan man kawei-pa-kawei ka ïing khamtam ha kito ki ïing kiba dang bat pyrkhing bha ïa ka niam ka rukom Khasi. Ïa u khiew ranei lah ban pyndonkam ha kiba bun rukom. Kham bunsien la ju pyndonkam haba kha khyllung. Ka ju long ka rukom Khasi ba ha ka por ba dang armet ka kmie, shi bnai ne ar taïew shwa ban kha ïa i khyllung, u kpa lane ka ñia-kha ki thied khiew ranei na ïew ban pyndonkam ha kaba buh ïa ka jhep ne ka shynnai. Tang shu poi u khiew ranei ha ïing, ka kmie-rad ne kino-kino ki kmie-rad kiba la tymmen ki peit ki bishar ïa ka dak kaba paw ha u khiew bad nangta ki ïathuhlypa ba kata ka kmie kan kha ïa i khun kynthei ne shynrang. Shisien ba ki la kren, ym ju shem

koit ka ban bakla. Shwa ba kin bishar ïa u khiew, ki da kylli mano ba thied ïa u; lada thied ki para ki pyrsa ne kino-kino kiba dei na ka kur ka jait jong kata ka briew kaba armet kim ju treh ban ïathuhlypa namar ki ong dei tang u kpa bad ki kha-ki-man kiba long ki nongkha ban thied khiew. U kpa lane ki kha-ki-man ki lah ban jied bad thied ïa uno-uno u khiew uba ki i shan khmat eh ha ïew. Haba ki thied ki lah ban ithuh ïa u khiew kynthei lane shynrang te hynrei kim lah ban ithuh ïa ka dak kaba don ha ki. Ka dak ha u khiew, borabor, ka ju buhrieh na ka khmat ki briew katba dang don ha ïew. Don teng-teng u khiew u bym pyn-i dak wat ynda haba la wanrah ïa u ha ïing. Haba jia kumta u kpa-ki-khun u shim ka um syaid, u theh ha uta u khiew bad u buh de kawei ka kait kaba la pynkhreh lypa na ka bynta ita i khyllung i ban sa kha. Haba leh kumne u khiew u pyn-i ïa ka dak bad nangta ki sa lah ban batai bad ïathuhlypa ba ka kmie kan kha ïa i khun khynthei lane i khun shynrang. U nongshna khiew ranei u shna ar jait ïa u khiew ranei - shynrang bad kynthei. U shna ha kata ka rukom ba ka shyntur u khiew ranei shynrang ka stang bad u khiew ranei kynthei u rben.

Sdie : U atiar ba pyndonkam na ka bynta ban pom bad thlieh dieng. Ha ka kot 'Ki Sngi Barim U Hynñiew Trep' da U Babu Soso Tham la ïathuh ba ki briew ki pyndonkam da u sdie ban pom bad pynkyllon ïa ka 'Dieng-ïei'. Ha ka sngi kaba nyngkong ki la ïapom baroh shi sngi hynrei kim lah ban pynkyllon ïa ka. Ha ka sngi kaba ar, ki la ïawan ban pom biang ïa ka bad ki shem ba ka dien pom ka la dam bad ka dieng ka la bha pat kumba mynshwa. Haba ki la ïohi ïa kane ka jingjia ki la lyngngoh bad kim tip shuh kumno ban leh. Ka phreit haba ka la ïoh-i ba u khun bynriew u la poi ha ka lyngngoh, ka la i-synei bad ka la ïathuh ba dei u khla uba

la jliah ïa ka dieng. Ka la aibuit ruh ïa u khun bynriew ban pynap da ka wait bad u sdie ha kata ka rukom ba tang shu jlieh u khla ïa ka dieng u thylliej jong u un dkut. Da kata ka jingai buit ka phreit, u khla u la ïap bad u khun bynriew u la lah ban pynkyllon ïa ka Dieng-ïei.

Ka dak kaba u sdie u sakhi ka long ka jutang ba la ïateh hapdeng u khun bynriew Hynñiew Trep Hynñiew Skum bad ka phreit. Haba u khun bynriew u la hap ha ka khim khait u la kyrpad ïa ka phreit ban ïarap lem ïa u bad u da kular ban bsa suk ïa ka pateng-la-pateng – ban bam ïa u khaw u kba na lyngkha jong u katba mon khlem jingpynmynsaw ei-ei bad lada u ïoh kem ïa ka ruh un ri bad un aibam aidih katba ka dang im. Haba u khun bynriew u la ai la ka kular, ka la ong ïa u ban sei ïa u sdie bad buh ïa u ha ka dieng ha ka jaka kaba la lah pom. Ka la ïathuh ha u khun bynriew ba u sdie un pyndkut ïa u thylliej u khla bad un ïap ha shen namar u mut ban pynsniew ïa ka jingthmu u khun bynriew. Bad ha kajuh ka rukom, u khun bynriew ruh un ïap kum u khla lada u pynkheiñ noh ïa la ka jutang kaba la ïateh bad ka phreit. Lehse, dei na kata ka daw, ba u briew haduh mynta um shlan ban pynïap beiñ ïa ka phreit wat la u shem ba ka phreit ka la pynjulor bad bam lut ïa u khaw u kba ha ka lyngkha jong u.

Nguh Blei ne Dorbar Blei: Ha ka sngi kaba san, ka sngi Pynsing ne sngi Ïew Nongkrem, ha ka por shiteng synñia ka la long ka '**Dorbar Sla**' lane ka '**Dorbar Blei**'. Haba la dep ki jingleh niam baroh kiba dei ha u Thawlang, ka Ïawbei bad u Suidnia jong ki syiem bad ha u Phan u Kynrad jong ki syiem bad jong ki Bakhraw, ka long ka Dorbar Sla. Ha kane ym don shuh ka kñia ka khriam, ka suit ka shor, hynrei sa tang ka jingduwai ki jingkyrpad ha u Blei, u Trai Kynrad. Ïa kane ka '**Dorbar Sla**' ki ju khot ruh

ka '**Dorbar Blei**'. Ki pynlong ïa kane ka Dorbar ha Tyngkong ha ka jaka kaba don u Diengblei. Shwa ban pynlong ïa ka jingduwai ki shakri shakor ki pryta jam na tyngkong bad na phyllaw haduh lai sien lai wat ban pynbna ïa ki briew baroh ban ïasngap jar shipor. Nangta baroh kiba ïadon ha kata ka Dorbar Blei ki ïa duwai ha la ka jong ka jong ka mynsiem. Hadien u syiem Rangbah u loit ïa ka jaiñspong, u dem khohsiew, u phai khmat shaphang shatei bad u duwai.

Haduh mynta ngi shem shitom ban pynshisha la ki Khasi hyndai ki don ka jaka ba kyrpang kum ka Ïing-mane, ka temple ne kano-kano ka ïing kaba la shna kyrpang da u briew ban mane Blei. Don hapdeng ki Khasi kiba sngewthuh ba U Blei um shong tang ha ka jaka kaba shna u briew – kano-kano ka jaka ka long kaba bit ban mane Blei. Don pat kiba sngewthuh ba ki Khasi ki don ka jaka kaba kyrpang ban mane Blei. Kum ka nuksa, ha Nongkrem ka don ka Ïing-Lyngdoh ba la shna na ka bynta ban shong u Lyngdoh Nongkrem bad na ka bynta ban pyndonkam ha kaba lehniam lehrukom. Ha smit, ka don ka Ïing-Sad ba la shna na ka bynta ban shong ka Syiem-Sad bad na ka bynta ban pyndonkam ha ka jinglehniam leh rukom. Kawei pat ka nuksa kaba u Syiem Nongkrem u la leh ka long kum kaba loit ïa ka jaiñspong shwa ban duwai, kaba dem khohsiew haba duwai bad kaba phai shaphang shatei, lehse, ka long ka dak kaba sah pateng-la-pateng kaba pyn-i ïa ka rukom mane Blei ki Khasi hyndai.

Sohpetbneng : U lum uba don shaphang shatei na Shillong. U don harud surok Gauhati. U Myllung Soso Tham ha ka kot jong u, 'Ki Sngi Barim u Hynñiew Trep', u thoh ba une u lum u ïeng na ka bynta ka hok. U khot ïa ka juk u Sohpet Bneng, ka Sotti-Juk bad u ai kyrteng ka Aiom Ksiar, ka juk jong ka jingim

hok. U ïathuh ba ha kaba nyngkong eh, don Khathynriew Trep Khathynriew Skum ha bneng. Hynñiew Trep na kita ki hiar ban shong ha khyndew bad khyndai ki sah ha bneng bad U Blei. Kine haba ki wan hiar sha khyndew ki wan hiar bad ka hok na khmat U Blei. Katba kine ki briew ki dang im ha ka hok kumta ki ïahiar ïakiew ïa ka Jyngkieng bneng halor u Sohpet Bneng – mynstep ki hiar bad janmied ki kiew biang. Baroh ki ïa-im hapoh ka jingsumar U Blei na jrong. Ynda hadien haba ka hok kam don shuh ha pyrthei, ka jyngkieng bneng ka la dkut noh. Ki khyndai ha bneng kiba sah bad U Blei kim ju wan hiar shuh sha pyrthei bad ki Hynñiew ha khyndew kim lah shuh ban kiew sha bneng. Namar kata, ka jingïadei hapdeng u briew-para-briew, u briew bad U Blei ruh ka la duh noh. Haba ki Hynñiew Trep kim ïakynduh shuh bad U Blei ki la hap ha ka jingjynjar bad ka apot laiphew jait bad kumta ki la wad biang ïa U Blei. Haba U Blei u ïoh-i ba ki la phai sha u, u la isyn-ei ïa ki bad u la plie da kawei pat ka lad ban ïakynduh bad ki bad kata ka long da ki dak ki shin kiba paw ha u rwieng jong u syiar haba kñia ne ha ka pyllup ka lyndang, ka dem ka liem jong ki shynrong pylleng ba shat ba lympat u nongkñia ha ka diengshat-pylleng.

'Ïar-Khad : U Syiar uba tlem ba ju kñia haba kylli daw na ka blei ba ka bijar, ka buh khoh ïa u ne ka briew. La ong ba ha ka por ba ka pyrthei ka dang sotti, U Blei u ïakren bad ki Khathynriew Trep da ka ktien kaba lah ban ïasngewthuh lang hapdeng U Blei bad u briew, u briew-para-briew, u briew bad u mrad. Hynrei hadien haba u briew u la shah pynshoi ha u ksuid, u la phai noh na U Blei bad kumta um lah shuh ban ïa kren kumba mynshwa. Naduh kata, ka jingïadei hapdeng U Blei bad u briew, u briew-para-briew, u briew bad u mrad ka la duh noh. Na ki

Khathynriew Trep kiba don ha bneng, Hynñiew Trep kiba wan hiar ban shong ha khyndew ki la sah duh ha ka bad Khyndai Trep kiba don ha bneng ki la shong junom bad U Blei. Ho-oid, u briew um lah shuh ban ïa kren bad U Blei da ka jingsawa ka ktien te hynrei haba U Blei u ïoh-i ba u briew u phai pat sha u , U ailad ïa u briew ban ïa kren bad u da ki dak ki shin bad ki jingkem ki jinglar ki ban paw ha ka pylleng, ha u syiar bad ha ki jyngkñia jong u. Naduh kata ka por, ki Hynñiew Trep ki sa seng ïa ka niam ka rukom ban ïakren-ïasyllok bad U Blei. Ki sa buh ïa u syiar, ïa ka pylleng syiar bad kiwei pat ki mrad ba kin long ki lad ban ïakren bad U Blei ha ka 'kheiñ ka bishar'.

Haba uno-uno ne kano-kano kiba shem shitom shem jynjar lane ba pang ba jhia ki kwah ban kheiñ ban bishar, ki khot uwei u riewtymmen, khamtam uba jan eh ka jingïadei, ba un wan pynshat pynkhad lane pynkheiñ. Haba u nongkheiñ u kyrpad ïa U Blei ban tip ïa ki daw ka jingshem jynjar lane ka pang ka jhia, u ai jyngkheiñ ha khmat U Blei ïa kita baroh, u da ñiewtang ïa la ki lait ki let kiba lah ban long ki daw kiba la pynbijar ïa u bad u kylli ha u ïa ka daw-lait bad U Blei u pynpaw ïa la ki hukum ha ki jingkem bad jinglar lane ha ki dak ki shin jong ka jingshat ne ka jingkhad kaba u nongkheiñ u kheiñ u bishar.

Borabor, ki ju shat da ki 'leng-syiar'. Ki shat ne lympat ïa ki pylleng ha ka dieng lyngkhot kaba khot 'ka dieng shat-pylleng' kaba la shna khnang na ka bynta kata ka kam. Haba u nongkheiñ u shat pylleng, u shong ha kawei ka jaka bad u buh ïa kane ka dieng ha khmat jong u. nangta u tim-kñia bad hadien u shim ïa ka pylleng u kyllan 'dew-saw', u ïeng bad u lympat ïa ka halor kane ka dieng shat-pylleng. Nangta u shong bad u khmih u bishar ïa ki dak ki shin kiba don ha ki shynrong pylleng kiba la pait bad kiba

thiah halor kata ka dieng shat-pylleng. Ïa ka shynrong pylleng kaba heh duh kaba thiah lyndang ha ka dieng-shat, ki khot ka 'kmie-pylleng'. Ïa ki shynrong pylleng kiba dem pyllup shaphang kamon jong kane, ki khot ka 'jinglar' bad ïa ki shynrong pylleng kiba dem pyllup shaphang kadiang jong ka, ki khot ka 'jingkem'. Ki jingkem bad ki jinglar ki long ki dak sniew ne dak bha kat kum ka jingïapan u nongkheiñ. Nalor kine, don bun kiwei pat ki dak kiba don la ki jong ki jong ki jingmut kat kum ka jingïapan u nongkheiñ. Don ki nongkheiñ kaba pan dak na sha kamon, don kiba pan dak pat na sha kadiang. Ki dak ki don bun rukom bad kiba don la ka jong ka jong ka jingmut kat kum ka jingïapan u nongkheiñ. **Ki don ki dak ïap, ki dak sniew, ki dak ban sa ïoh shitom hadien, ki dak ba sngewsih ka Blei ka Ïawbei, ki dak bym lap shuh ïa ka kheiñ ne ka daw, ki dak khang nia bad kiwei-kiwei ki dak.**

Haba khad syiar ka don ka jingkylli ne jingkren. Ka jingkylli ne jingkren ka kham khraw bad kham bniah ban ïa kaba shat ba khan. Kane ka jia-long namar u syiar tang ma u uba ïeng rangbah bad ïoh ka hukum ka kular ban ai jingshai ïa ka pyrthei da ka jingkyn-ih jong u. nalor kata, dei ma u uba kit ryndang shah ryndang na kjat ka Blei naduh ba sdang seng ïa ka niam ka rukom u Hynñiew Trep u Hynñiew Skum, na ka bynta u khun bynriew ha khmat ka Blei. Borabor, haba pang briew ha ïing, u nongkheiñ u ju khad da u syiar hapoh ïing ne habar. Ynda u la lah tim-kñia, u nongkheiñ u pyrdet shadien ïa u ryndang jong u syiar bad u ot ïa u na u pdot. Nangta u pied ïa ka nyllong jong u syiar bad u sei ïa u rwieng shabar ban khmih ïa ka dak ka shin. Kumba lai kti na neng ka nierlong, don ar tylli ki tnat snier kiba mih na u rwieng, kawei na sha kadiang bad kawei pat na sha kamon, bad kiba pur ïa u

shaphang u sohpet kumba saw ne san kti. Ïa i tnat iba sha kamon bad iba kham jrong, ki khot 'u blei' bad ïa i tnat iba sha kadiang bad iba kham lyngkot, ki khot 'u briew'. Haba khad syiar u nongkheiñ u pan dak da ka thoh da ka thung ha U Blei ne u briew, katba u sngewbha. Haba don ka thung ha U Blei, kata ka daw ka don ha ka blei, ba la kum lait kum let. Hynrei haba u syiar u pyni dak bha ha U Blei bad ha u rwieng, kata ka daw ka don nawei pat.

U nongkheiñ u ïai kylli bad ïai pan daw haduh ban da shem ïa ka pang ka shitom. Lada um lah ban kyrshan ban khad da u syiar kumta um banse ban shu shat noh da ka pylleng. U nongkheiñ wat lada u la shem ïa ka daw kaba pynlong ïa ka pang ka shitom da kaba shat pylleng, phewse, u dang khad hi da u syiar ban pynskhem ïa kaei kaba la lap da ka pylleng.

Ïing–Sad : Ka long ka ïing ha kaba u syiem u pyndep ïa ka niam ka rukom na ka bynta ka ïing bad ka Hima. Mynshwa eh, ka **Ïing–Sad** ka don ha Nongkseh, ha ka jaka ba shong ki syiem, ha kita ki por. Mynta ka Ïing–Sad ka don ha Smit. Ïa ka Ïing–Sad la khot ruh ka **'Ïing–Niam'**. Ha kane ka Ïing–Sad la shong ka **'Syiem-Sad'**, ka phai khmat shaphang shatei. Ka long ka Ïing–Khasi paka kaba heh, kaba ïar bad kaba jrong ka lynter. La shna ïa ka tang da ki dieng, u phlang bad u thri khlem da pyndei nar lane sah prek. Ha ka don bun ki karma – kiba heh bad kiba rit. Kiba kham kongsan na ki bad kiba ïadei eh bad ka niam Pomblang ki long : (1) ka **'Tyngkong'** ne ka shyngkub lane ka baranda kaba don ha khmat ïing ha kaba ki pynlong ïa ka **'Dorbar-Sla'**. (2) ka **'Ïing–bah'**, ka kamra pdeng ha kaba shong ka Syiem-Sad. (3) ka **'Shlur'**, ka kamra kaba don shadien bad kaba don u rishot dieng-sning uba khot ruh u **'Rishot Blei'** uba heh, uba

jrong bad uba khlem khoh snep. (4) ka '**Kynram Blang**', ka kamra kaba don shaphang sepngi ha kaba ki set ïa ki 'langkñia' ne ki 'langsla' bad ïa ki blang baroh kiba ki la bujai na ka bynta ka Pomblang.

Ha kine ki sngi kham ñiar ban shem ïa ki ïing-Khasi paka ha ri Khasi. Ka Ïing–Sad bad ka Ïing–Lyngdoh ha Nongkrem ki long ka nomuna ba ngi lah ban sngewthuh ïa ka dur bad ka rukom shna ïing u Khasi hyndai. Na kitei ki ïing ngi lah ruh ban ring jingmut ïa ka rukom, ka dustur bad ka niam u Khasi. Haba ngi phai sha ka rukom phiah kamra, ka rukom shna ïa ka dpei bad ïa ki lai tylli ki mawbyrsiew, ka rukom pyndonkam ïa ki khung bad ki shankhung, ka rukom buh ïa ki rishot-blei, ngi shem ba don ki jingmut kiba khraw ha ki. U Khasi haba u shna ei-ei u da ring dur ban pynwan ïa ka jingmut Khasi ha kata ka tiar kaba u shna. Namar kata, donkam ban da bishar bniah ïa kawei-pa-kawei ka bynta kaba u Khasi u leh ban sngewthuh ïa ka jingbynriew Khasi.

Jamdor : Ka dei ka wiatlam lyngkot kaba nep her-her ba kieng ki syiem bad kiba khraw batri hyndai. Ha ki sngi uba rim la tip ïa u Khasi kum u briew uba shlur bad u khla-ka-wait. Ha ka por thma baroh ki shynrang briew ki don la ka waitlam. u sum bad ka stieh. Da ka bor jingkhlaiñ bad da ka buit jingstad jong ki lah ban jop ïa kano-kano ka jaitbynriew kaba wan hiar thma ïa ki, tang da kitei ki tiar thma. La ong ba ki syiem bad kiba khraw-batri ki long ki nongïalam ba ha khlieh duh ha ka thma. Nalor kitei don ruh ki 'rangkynsai' kiba la jied napdeng ki riewshlur ban long ki nongïalam ïa ka kynhun shipai. Kum ki nongïalam, ki syiem bad kiba khraw-batri nalor ki tiar thma baroh kiba ki ju pyndonkam, ki kieng ruh ka jamdor ban ïada ïa lade ha kano-kano ka khep haba ki sngewdonkam. Ïa ka jamdor la shna kyrpang ban pyndonkam

da ki syiem bad kiba khraw-batri. Namar kata, ïa ka dur jong ka la shna ha kata ka rukom ban ïadei bad ka maiñ bakhraw-batri.

Ha ka jingsop ki don ki dak oh-shrong kiba itynnat ba.. pynïapher kawei-na-kawei pat kat kum ka kyrdan long briew man briew. Ha madan thma haba bishar tang na ka riam ka beit bad ki tiar thma kiba la pyndonkam lah ban pynïapher hapdeng u syiem, kiba khraw-batri bad ki 'riewpaidbah'. Ha kane ka liang u Khasi um duna dor shuh na kiwei pat ki jaitbynriew ha ka por hyndai. Ka jingduna ha u Khasi ka long tang namar um ju buh kaiphot ïa kaei kaba u leh bad pyndonkam, katba kiwei pat ki jaitbynriew ki da buh kaiphot nadong-shadong. Katba nangïaid ka por, na kawei pateng sha kawei pat, ka dak ba paw habar ruh ka la nang jah nang jah namar bym don kaiphot kat haduh ynda la poi ha kine ki sngi la shem shitom ban tih tynrai ïa kaei kaba u Khasi u leh bad ïa ki jingpyndonkam jong u.

Lieng : Haba sngap ïa ka jingïathuh bad jingshem ki 'riewstad, u Khasi u wan na Laos. Don kiwei pat kiba ong ba u dei na ka kynhun Mon-khmer, bad kumta ter-ter. Shaphang ka jingwan poi u Khasi na kano ka jaka ym pat lah ban pynthikna haduh mynta. Hynrei ka long kaba shisha ba u Khasi u wan na kawei pat ka jaka. Haba u Khasi u wan na kawei ka jaka kaba jngai kumta u la dei ban shah shibun ki jingeh. La sngewthuh ba u dei ban ïaid lyngba ïa ka lum ka wah bad ïa ka khlaw ka btap. Lehse, don ka jaka kaba u dei ban ïaid da u kulai, don kaba u dei ban ïaid da ka kjat, bad don ruh kaba u dei ban ïaid da ka lieng lyngba kiba bun tylli ki wah. Ka jingïathuhkhana kaba ong ba u Khasi u la jah noh ka jingthoh kaiphot, lehse, ka lah ban long kumba la ong ba don kata ka jingshlei um kaba khraw hyndai bad ka lah ruh ban long ba namar u la ïaid jngai than kumta u la kum

pynhap noh ha lynti. Ïa ka jingbym don jingthoh u Khasi ruh ym pat lah ban pynshisha haduh mynta.

Kumba la ong haneng, ka long kaba shitom ban tip ïa ka jingshisha nangno u Khasi u wan, mynno u wan, kumno u wan. Kawei kaba ngim lah ban len ka long ba u Khasi u long uba shlur. Da ka jingshlur u la lah ban poi sha kane ka ri Khasi. La ïathuh ba u la jop thma ïa shibun ki hima ha ka lynti ïaid jong u. La ïathuh ruh ba u la lah ban pynher krad ïa ki syiem Ahom hyndai kaba wan hiar thma ïa ka ri Khasi. La ong ba ki syiem Ahom namar ka jingkhraw bor bad jingbun shipai jong ki la lah ban tur shaduh pdeng ri Khasi ki jaka ba shaphang shatei ka ri Khasi kaba khot mynta ka 'Ri Bhoi'. Ha kata ka por u Khasi u la pyrshang ban ïada ïa la ka ri. La ïathuh ba ha ka por ba dang ïaleh thma shibun na ki shipai Ahom ki la ïoh jingpang. Don na ki kiba ïoh khie shoh-rih bad don kiba shah pyniap ha ki mrad khlaw. Haba ki shipai Ahom kim sngewlah ïashan shuh kumta ki la phet krad bad ki ïapyrta artat 'bhoi lake, bhoi lake'. Katba ki shipai Ahom ki nang phet katta u Khasi u nang thwet nadien haduh ban da poi ha u lum ka 'Meikha' uba khot mynta 'Kamakhya'. Dei ha ka por ba u Khasi u la poi ha u lum ka Meikha, u shem ba ki shipai Ahom ki la lah phet da ka lieng sha shiliang ka Bramaputra. U Khasi toi u la mut ban jngi sha shiliang wah, phewse, namar bym don lieng kaba la pynkhreh lypa kumta u la sah kut noh tang ha u lum ka Meikha.

Ynda u Khasi u la ïoh-i ba ki shipai Ahom ki la phet jngai, u la wan phai noh sha la ka jaka shong bad um mon ban buhai shnong ha ki jaka thor kiba u la jop thma namar ki long ki jaka kiba shlei bad syrtap da ka um. Ki Ahom haba ki la ïohi ïa kane ka jingjop bad, ki la wan tur sha shiliang ka Brahmaputra ban seng shnong biang ha ki jaka kiba ki la shah jop thma. Ha kata ka por kham

bun na ki jaka ha Gauhati ki don hapoh um. Don tang katto-katne kiba long lum kiba lait na ka jingdap um. Ïa kita ki jaka ki ju pynlong ïew kaba ki khot 'Kwa Hat' ne ki ïew die kwai. Kane ka ïew ka long ruh ka pdeng jingïakhaïi hapdeng U Khasi bad ki Ahom khamtam ki nongkhaïi na ka hima Shyllong. La ong ba naduh ka spah snem kaba khathynriew la don ka jingïadei kaba jan eh hapdeng u Raja ka Khyrim bad ki Syiem Ahom. La ïathuh ruh ba ha kane ka por la don ka jingpyrshang ban pynjan ka jingïadei hapdeng ki Syiem Ahom bad ki Syiem Jyntia. Katba sngewthuh ka ktien Guwahati ka wan na ka ktien 'Kwa Hat' bad ka ktien 'Bhoi' ka wan na ka ktien Ahom 'Bhoi' kaba mut 'Sheptieng' lane ka jaka ba sheptieng bad ka 'Lieng' ka pyni ïa ka jingïakhaïi pateng hapdeng ki Syiem Khasi bad ki Ahom.

Mula : Ha ri Khasi don bun ki hima kiba pher-pabher. Kumba ïapher ki hima, ka jingtrei jong ki briew ruh ka ïapher na kawei ka hima sha kawei pat. Ka jingtrei ba kongsan tam jong ki briew ha ki hima baroh ka long ka rep. Nalor ka rep, don ki hima kiba im ha ka kam khaïi, don kiba im ha ka kam ri jingri, don kiba im ha ka kam bylla, don kiba im ha ka saiñ nar, don kiba im ha ka kam thaiñ jaiñ, thaiñ khoh, trap, knup bad kiwei-kiwei bad don ruh kiba im ha kaba shna khiew khyndew. Ka mula ka long kawei na ki tiar ba pyndonkam lajan baroh ki hima ha ri Khasi. Ka long ka tiar kaba pyndonkam ha kaba shong. La thaiñ ïa ka da u thri, siej, bad kiwei-kiwei ki kynja thri ne ringer. Ka mula ka long kawei na ki nuksa ban pyn-i ba u Khasi u long uba tbit bad uba ni kti ha kaba suh bad thaiñ jingthaiñ.

Nap : Ka nap bad ka bili ki ïa ïaid synrop-synrop ha ka rukom pyndonkam. Ha ka por mynshwa ïa ka nap bad ka bili ki ju pyndonkam tang ha ka shlem saiñ nar. Ki long ki tiar kiba ïaid

kam bha ha kaba khap bad bat ïa ki tiar khluit na ding. La ju pyndonkam ruh ïa ki ha kiba bun rukom. Ka jingïapher hapdeng ka nap bad ka bili ka long tang ha ka rukom pyndonkam. Don ki tiar shlem kiba bit ban pyndonkam tang da ka nap bad don ruh kiba dei ban pyndonkam da ka bili. Ïa ka nap lah ban shna ha kiba bun rukom kat kum ka jingibit u kamar. Khnang ban lait na ka jingpyndonkam bakla, ki kamar mynshwa ki ju shna nap kaba ïapher na kawei ka shlem sha kawei pat. Da kane ka rukom ki lah ban ithuh ïa la ka jong. Ha ka nap ym lah ban shem ei-ei ïa ka jingmut kaba kyrpang. Ka jingdon ka nap bad ka bili ha kajuh ka por ka pynpaw ïa ka jingstad u Khasi kamar kumno ban pyntreikam ïa ki tiar kiba pher-bapher ïa kajuh ka kam.

Ñiangmat : Ka ñiangmat ka long kawei na ki jait khñiang kaba pynsniew eh ïa ka rep ka riang ha ri Khasi. Kane ka khñiang ka juh ban shong ha u sla phan-myngngor. Lada ki ïoh lad kin bam lut khoit ïa ki sla phan. Teng-teng, u phan u kylla ïap-biej ne ïap-stai namar kane ka ñiangmat ba bam ïa u thied bah jong u phan. Kane ka ñiangmat ka pynsniew ruh ïa kiwei kiwei ki jait jynthung. Ha ki por mynshwa, ka long kaba shitom ban pynïap ïa ka. Shisien ba ka la wan la shitom ban pynduh jait namar ka wan da ki hajar ha kajuh ka por.

Ki nongrep ha ka por mynshwa ki sheptieng ïa kane ka ñiangmat namar ka pynjulor lut ïa ka rep. Ha ka por mynshwa namar bym pat don dawai, ki nongrep ki bun kam shikatdei ban pynïap ïa kane ka khñiang.

Ka long kaba phylla ba ha kine ki sngi ngim ju ïohi shuh ïa kane ka ñiangmat. Ngim tip shano ka jah. Kane ka khñiang ka lah ban mih biang bad ka lah ruh ban duh syndon. Ha kane ka juk

mynta ngi ïoh kiwei pat ki jait khñiang kiba pynjulor ïa ka rep. Ki khñiang kiba mih mynta ki lah ban pynduh ïa ka rep te hynrei kim don ka bor pynduh kat ka ñiangmat. Borabor, la ju pynïap ïa ki da ka dawai. Ki nongrep haba ki ïohi ïa kano-kano ka jait khñiang kaba pynduh ïa ka rep ki ju kynmaw ïa ka ñiangmat. Ka jingduh kane ka khñiang ka pynpaw ka dak ba bun kiwei pat ki jait khñiang ha ri Khasi ki la nangduh nangduh bad kan poi ka por ban nym don khñiang shuh. Kane ka lah ban jialong namar ka jingpyndonkam ïa ka dawai ka wallam ka jingpynïap kaba shyrkhei ym tang ïa ki khñiang kiba sniew bad kumjuh ïa kiba bha. Ka jingpynïap ïa ki khñiang kiba bha ka don kawei pat ka jingma ïa ka ri.

Ó & Ó : Kine ki long ki kyrwoh ba ju phah khubor na kawei ka jaka sha kawei pat. Kaba ai kyrwoh ka long ka rukom phah khubor u Khasi hyndai. Ha kine ki sngi ngi dang lah hi ban shem ïa kane ka rukom phah khubor da ki kyrwoh. U Syiem Nongkrem, katba ngi lah ban tip, shwa ban poi ka por Pomblang u ju phah khubor da ki kyrwoh kum, sha ki thaiñ khatar Blang, phra blang (thaiñ Mawlat bad kiwei kiwei) bad ar blang (thaiñ lum Diengïei) sha kito ki shnong kiba dei ban ai blang bad sha kito kiba dei ban ïashim bynta ha katei ka pomblang. Ki nongpdiang ïa ki kyrwoh, ha kawei pat ka liang, ki sngewthuh biang-biang ïa ka jingmut bad jingdonkam baroh kiba don ha ki kyrwoh. Ki don lai rukom ki kyrwoh ne ksah kiba pyndonkam haba phah khubor na kawei ka jaka sha kawei pat : (1) ka kyrwoh kaba biang sbak ha ka 'ti-kmie, ka pyni ba dang bun bad dang kylluid ka por; (2) kaba ha ka 'ti-pdeng, ka pynpaw ba ka la kham khim ka por; bad (3) kaba ha ka 'ti-duh, ym don por shuh ban dang ap ne buh teng.

U Prah : U long u tiar ba pyndonkam ha kaba peh ne tai khaw. La thaiñ ïa u da u thri, siej bad kiwei-kiwei ki jait thri. Kawei-pa-kawei ka thliew ïing ha ri Khasi ka pyndonkam ïa u prah na ka bynta ban tai khaw, riewhadem bad kiwei-kiwei. Nalor kata, haba pynher stait bad thad kba ki nongrep Khasi ki ju pyndonkam da u prah. U prah u long uba donkam baroh shi bnai ha u bnai Nohprah. Ïa ka kyrteng 'Nohprah' la pynlong da kaba pynïasoh lang ar tylli ktien, 'Noh' bad 'Prah' kaba mut ka jingpynnoh ïa u prah na rynsan khnang ba u kba uba don ha u prah un hap ha khyndew halor u tlieng bad ba u stait un hap ha khyndew shabar u thlieng, da ka jingbeh ka lyer. U prah bad u pdung u long ruh uba donkam na ka bynta ban buh ïa u pu-jer', u kpu ne u purew uba ki dung na u khaw uba ki la pdem um bad ïa uba ju pyndonkam ha kaba jer khun.

Ryntieh : Ka dei ka tiar siat khnam. Don ruh kiwei pat ki jait ryntieh ba la shna na ka bynta ki jingpyndonkam kiba bun rukom. Ka ryntieh ka long kawei na ki tiar thma bakongsan eh u Khasi. Ïa ka ryntieh bad u khnam la ju pyndonkam lang ha kajuh ka por. Ka ryntieh ka don kaba heh bad ka don ruh kaba rit. La shna ïa ka ha kata ka rukoma ban ïa biang bad ka bor jingkhlaiñ bad uwei shimet-shimet.

Ïa ka ryntieh bad u khnam la ju pyndonkam ruh ha ka por lehniam leh rukom khamtam ha ka por jer khun bad thang briew. Haba jer kyrteng, lada dei u khun shynrang, ki shna kawei ka ryntieh kaba ki khot ka 'tieh-ïawbei' bad lai tylli ki khnam kiba ki khot ki 'khnam-ïawbei'. Kane ka rukom pyndonkam ïa ka ryntieh bad u khnam, lehse, la long ka dak kaba pyn-i ba uwei-pa-uwei u shynrang briew Khasi u dei ban nang ban pyndonkam ïa ka ryntieh bad u khnam naduh dang rit na ka bynta ban ïada ïa la ka jong ka

ri. Haba thang briew, hadien ba la dep buh ïa ka met ïap ha jynthang bad hadien ba la pyndep katto-katne ka niam ka rukom, ki shim lai tylli ki khnam kiba ki khot ki 'nam tympem', bad ïa ka ryntieh kaba ki khot ka 'tieh tympem', bad ki ai ha uwei u briew. Une u briew ynda haba u la phaidien ïa ka jingthang, u pda kat shaba poi, uwei sha kadiang, uwei sha kamon bad uwei pat sha sepngi ba ki khnam kin her ban ïada ïa u nongïap na ki ksuid ki khrei kiba padan ïa u ha lynti sha ïing U Blei. Hadien kata, ki bret noh ïa ka ryntieh hapoh jynthang.

Nalor kitei, ka ryntieh ka don ha ka ka jingïathuhkhana kaba sngewtynnat. La ong ba la slem bah la shna ïa ka Pung Thadlaskeiñ da ki shipai u Sajar, u Lyngskor u Syiem Jaiñtia, da kaba ïatih tang mar shisien tih da ka tdong ryntieh.

Rashi : Ka long ka tiar kaba pyndonkam ha kaba ot kba, krai , phlang bad kiwei kiwei ki jait jynthung. Ka ri Khasi ka long ka ri kaba im da u kba, u krai bad kiwei-kiwei ki jait jingrep. Kumta ka rashi ka long kaba donkam khamtam na ka bynta ki nongrep bad ki nongri jingri.

Stieh : Ka atiar ïada ba ju rah ha ka kti kadiang ban da pyrshah na ka jingdung, jingtynrah bad kiwei-kiwei ki rukom jingpynmynsaw ïa ka met. Ïa ka stieh la pyndonkam borabor na ka bynta ka thma bad ha ki jingïaleh-thong. Ka stieh ka don bun rukom. Don ka stieh kaba pyllun, don kaba sawdong bad don kiwei pat kiba long ha ka dur kaba pher-bapher. U Khasi, ha kawei pat ka liang, u ju pyndonkam borabor da ka stieh kaba pyllun khamtam ha ka por thma. Don ka stieh kaba shna da ka nar tylli, don kaba da ka isbad, bad don ruh kaba da ka snieh kynda. Ïa kane la shna kat kum ka rukom jingpyndonkam.

Kumba la ong haneng, ka stieh pyllun ka long kawei na ki stieh kaba u Khasi u ieid ban pyndonkam. Ïa kane ka stieh la shna da ka snieh kynda. Shwa ban shna ïa ka, u thad ïa ka snieh kynda haduh ba kan da rkhiang bad eh tnaw. La shna ha kata ka rukom ba kan lah ban ïada ïa u briew na ka jingpynmynsaw bad ba kan lah ruh ban kit ïa u na kawei ka jaka sha kawei pat. U nongshna ïa kane ka stieh u pyrkhun ïa ka snieh kynda ha ka dur jong ka stieh bad hamar pdeng ha ka jaka kaba u dei ban bat ïa ka, u pyllait iwei i thliew iba rit ba ka lyer kan rung shapoh jong ka. U briew khamtam u 'riewthma haba u kwah ban her na uwei u lum sha uwei pat u shad tawiar ïa lade lai sien lai wat ba ka lyer kan rung shapoh ka stieh bad ynda u la sngewthuh ba ka lyer ka la dap ha ka stieh u set khak ïa i thliew da ka lympen kti kadiang kaba u bat bad ka stieh ka rah ïa u sha suiñ kumba rah ka rusni. Tang shu poi ha ka jaka kaba u mut ban hiar u pyllait suki-suki ïa ka lyer bad ka stieh ka pynhap ïa u ha kata ka jaka kaba u thmu.

Kane ka buit u Khasi ka la pynlyngngoh ïa kiwei pat ki para-briew. Ki nongshun ki sheptieng ban wan hiar thma ïa ka ri Khasi namar ki sngewthuh ba ym lah satia ban jop ïa ki. U Khasi u sa long u jaitbynriew uba lait-luid namar bym don ba nud ban hiar thma ïa u. U Khasi, ha kawei pat ka liang, um kwah ban hiar thma ïa kiwei pat ki para-briew lymda don kano-kano ka daw kaba biang

Tyrnem : U dei u tiar shoh-thaw. U long uwei na ki tiar trei ba ju pyndonkam ha ri Khasi khamtam ha ki shlem ha ka por ba dang jur bha ka saiñ nar ha ri Khasi. Ki don kiba heh, kiba shu pdeng, kiba rit, bad kiba rit tam. Ki don ki tyrnem kiba pyndonkam na ka bynta ban shoh maw, ban trei shlem, bad kiwei kiwei ki jingpyndonkam.

Waitbnoh : Ïa ka waitbnoh la ju khot ruh ka 'waitkhmut' Ka long ka tiar trei kaba nep her-her. Ha ki sngi kiba mynshwa la ju pyndonkam ïa ka ha kaba prat lyngkha, shyrti khlaw, ot kwai bad kiwei kiwei ki rukom jingtrei kiba kham kyrpang. Ha kane ka juk mynta ïa ka waitbnoh la pyndonkam ha man la ka thliew ïing na ka bynta ban thlieh kseh bad kiwei kiwei ki kam ïing kiba donkam ban ot.

Yambar : Ka dei ka dieng kaba la shna kyrpang bad pynïeng bad buh sharak. Ha ka por mynshwa haba ki briew ki dang shong ha ka ïing Khasi paka ki ju pyndonkam ïa ka yambar ban buh sharak. Ki buh ïa ka yambar halor ka dpei bad ïa ka sharak pat halor ka yambar. Ki leh ïa kane khnang ba ka jingshai jong ka sharak kan lah ban shat kham jngai ha ka karma. Namar ka ïing Khasi ka long kaba dum, borabor, la ju thang sharak mied bad sngi khamtam ha ka por lyiur haba dum slap. Hynrei ha ki ïing kiba pyndonkam da u kseh bad u prew kim ju pyndonkam ïa ka yambar.

Katto katne ki rukom pyndonkam ïa ki ktien bad ka rukom spel dak.

Ka Ktien Khasi katba nang ïaid ki por, ka nang roi irat, ka nangsan bad ka nangkhraw shikatdei ha ka bor bad ka burom.

Ka Ktien Khasi wat la ka rta jong ka ka dang shen eh kaba pyndonkam ha ka jingthoh haba ïa nujor bad ki ktien jong kiwei pat ki jaitbynriew ha ri India bad kylleng ka pyrthei, pynban kam shym duna ei ei ha ki liang baroh. Kumba ka ktien phareng ka shim kylliang bad pyndonkam ïa ki ktien jong kiwei pat ki jaitbynriew ha kylleng ka pyrthei kumta ruh ka dawa ïa ka Ktien

Khasi ban wad bad ban pyndonkam ïa ki Ktien kiba pyndonkam ha la ka jong ka ri bad ban buh bad pyndonkam ha ki jingthoh.

Ha kane ka Kitab "**U Khasi bad ka Mariang**", nga wallam tang katto katne ki Ktien Khasi kiba kordor kiba pyndonkam ha ki shnong bapher bapher ha ri Khasi Jaiñtia, kiba ïadei bad ka rukom im, ka rukom trei bad ka rukom pyrkhat jong ki, kiba lah ban pyndonkam ha ka jingthoh ban pynriewspah ïa ka ktien Khasi.

La khmih lynti ba ka Sorkar (Government), ki Skul bah (University), ki Seng (Society), bad ki synjuk (Association) bapher bapher kin thaw lad ban saiñdur thymmai ïa ka ktien Khasi da kaba pyndonkam ïa ki ktien kiba kren ha ki shnong bapher bapher ha ri Khasi Jaiñtia, ban saiñdur thymmai ïa ka rukom spel, ka rukom pynïasoh ïa ki ktien, ka rukom kynnoh bad kiwei kiwei ha kata ka rukom ban buh beit buh ryntih ïa ka ktien Khasi kumba ka dei ban long bad lada donkam ban wallam ïa ka **dur kaba thymmai ha ka thoh ka pule Khasi** (Literary revolution).

Ka jingduna ki alphabet Khasi ka ktah shibun ïa ka jingnangsan bad nangroi ka ktien Khasi. Na ki arphew lai (23) tylli ki alphabet Khasi, kiba ju pyndonkam thikna ki long tang arphew (20) tylli. U 'Ï' bad u 'Y' ki dei ki alphabet ki bym ju pyndonkam thikna. U 'G' uba ngi kynnoh 'EK', u dei u alphabet u bym ju pyndonkam ha kaba thoh ne spel dak Khasi. Ha ka ktien phareng ïa une u dak 'G' la kynnoh 'Ji' bad ka ktien Khasi pat, la kynnoh 'Ek'. Lada ngi dang dei ban kynnoh ïa une u alphabet 'G=Ek', ngi la dei ban pyndonkam ha kaba thoh bad spel ïa ka ktien Khasi, kum ka ktien 'khak', dei ban thoh 'khag', dak=dag, dek=deg bad kumta ter ter. Borabor, bun kiba klet ban buh ar tylli

ki khlieh ha u dak Ï. Lada buh tang uwei u khlieh, u 'Ï' u kylla 'i'; haba u 'ï' u kylla i, ka jingspel dak ka la ïapher, ka jingkynnoh ka la ïapher bad ka jingmut jong ka ktien ruh ka la ïapher. Nuksa, ïa ka ktien ïing, ïew bad ïar, lada buh tang uwei u khlieh i, ka ktien ïing ka kylla ing, ïew ka kylla iew bad ïar ka kylla iar. Namar kata, kumba la ong haneng, ka ktien ka la ïapher, ka jingkynnoh ka la ïapher bad ka jingmut jong ka ktien ruh ka la ïapher. Ha ka ktien Hebru bad Arabic bun ki ktien kiba don bad ki dot (.); lada une u (.) um don ne u jah noh, kata ka ktien ka la bakla. Kumjuh, ha ka ktien Khasi, u ï uba don ar tylli ki khlieh um dei ban jah noh bad um dei ruh ban kylla i, lymda kumta u dak ï un jah noh na sla ka pule ka thoh Khasi bad ka rukom spel dak Khasi kan long kaba kynrum kynram. U 'Y' bad 'U' ki long ki alphabet kiba khatduh eh bad kim da long kiba donkam. Don tang ar tylli ki ktien Khasi kiba lah ban pyndonkam da u alphabet 'y' bad kita ki long 'ym' bad 'yn'. Ïa kine ki ktien lah ruh ban ithuh ne pyndonkam da u dak ó, kum om bad on.

Don bun ki ktien Khasi kiba ngi shu tynneng ha ka rukom thoh, ka rukom spel bad ka rukom kynnoh Khasi tang namar ba ym don ki alphabet Khasi kiba ïa biang bad kata ka ktien bad kiba ngim lah ban leh da kumwei pat, kum ka ktien te, de, tare. Ka ktien té, ka jingkynnoh ka kham jlan, ka ktien de bad tare, ka jingkynnoh ka kham lyngkot hynrei ngi pyndonkam beit da u 'é'. Lada ym don dak ruh, la dei ban pyn-i da ki dak (sign) tédē, bad tarē. Ka long kumta ïa kiwei pat ki ktien Khasi kiba pyndonkam ïa u o bad ó; h bad u h (eit), u bad ú bad kumta ter ter. Don ruh ki ktien Khasi kiba kren ha ki shnong bapher bapher ki bym lah ban thoh bad pyndonkam da ki dak alphabet Khasi kiba don mynta kum ka ktien 'uf' bad kiwei kiwei.

Haba phai pat shaphang ka rukom spet dak, don mynta ka jingkynrum kynram bad jingbym ryntih. Ha badei badei, ïa kajuh ka ktien la spel dak ha kiba bun rukom kat kum ka jingsngewbit shimet shimet. Kum ïa ka ktien 'shwa' don kiba thoh shwa, shiwa bad shuwa; ïa ka ktien biej, bieit bad bieid; ïa ka ktien ieid, ieit bad ieij; ïa ka ktien itynnat, itynnad; ïa ka ktien mied, la thoh miet bad kumta ter ter. Ha ka **'Dienshonhi' (A Khasi Encyclopaedic Dictionary)** la buh tang kawei ka ktien bad kata ka long, shwa, biej, ieid, mied bad itynnat ha kata ka rukom ban pynsuk ïa ka rukom spel ban bud beit ïa ka rukom ring sur bad ka rukom kynnoh ïa ka ktien Khasi.

Don katto katne ki ktien Khasi kiba la thoh ha kata ka rukom ban pynkulmar ïa ka rukom spel dak bad ïa ka jingmut jong ka ktien. Teng teng ïa ka ktien said, paid bad khad ym lah ban pynïapher na ka ktien sait, pait bad khat. Ha ka jingshisha, kitei ki ktien kim dei kijuh – ki don la ka jong ka jong ka jingmut. Ha ka **'Dienshonhi'** la buh beit ïa ki ktien kiba ïadei ha ka ktien said, paid, khad, sait, pait bad khat la ka jong ka jong kat kum ka jingmut jong ki.

Borabor, ïa ka ktien Khasi, la ka dei ka adjective, verb bad kiwei kiwei haba la pynïasoh lang bad ka ktien jing, ka kylla noun noh. Kum ka ktien dum=jingdum, khang=jingkhang bad kiwei kiwei. Ha ka jingshisha, ym dei ban pynïasoh tang bad ka ktien jing – namar don bun ki ktien kiba ïahap ka sur kynnoh bad ka ktien jyn=jyntah, jing=jingleit, jin=jindiang, ne jyngkieng bad jym=jymbriew ne jymbuiñ bad kumta ter ter. Khmih **"Dienshonhi"**.

Ha kine ki sngi la don ka jingkylla ha kaba thoh bad spel ïa ki katto katne ki ktien Khasi. Kane ka ïarap ban pynlyngkot

bad pynsuk ïa ka rukom thoh bad spel dak. Nuksa, ïa ka ktien, kyiuh la thoh kiuh, kyiad=kiad, ryta=rta, byneng=bneng bad kumta ter ter. Kiwei pat ki ktien kiba ju buh ha ka rukom kaba lyngkot, ki long, 'dew=khyndew, 'iar=syiar, 'leng=pylleng, 'lur=khlur, 'si=masi bad kumta ter ter. Da kaba leh kumne lah ban thoh bad kynnoh hi ka rukom kaba kham suk. U dak " ' " haneng u ïarap ban sngewthuh ïa ka jinglong jong ka ktien.

KI KTIEN BAD KI KYNTIEN KHASI

Ha kawei ka por haba nga don ha Cherra Theological College na ka bynta ka 'Refreshers' Course jong ki pro.pastor ka Synod, la khot sngewbha ïa nga da ki paralok Bengali na Ram Krishna ban ïasyllok halor ki katto katne ki phang shaphang ka ktien Bengali bad ktien Khasi. Hapdeng ka jingïasyllok, uwei u lok Bengali da kaba kren shitrhem, u la ong ba na ki ktien India baroh dei ka Bengali kaba riewspah tam, da kaba u pyni ki nia kiba pher bapher. Ha ka por ba u dang shitrhem bha kaba kren, nga la kem ktien ba u dei ban pynshisha da ka nongrim kaba thikna khnang ban pynskhem ïa kata ka jingkren jong u, phewse, um lah ban leh kumta. Ha kawei pat ka liang, haba la dei ka pali kren jong nga, nga la pynbud ïa une u paralok Bengali da kaba ong ba ka ktien Khasi ka kham riewspah ban ïa ka ktien Bengali, Assamese bad kiwei pat ki ktien ha North East India, da kaba pyni katto-katne ki nuksa. Kum ka ktien 'bha', ka dei ka ktien Khasi tynrai. U Khasi borabor u ju pyndonkam tang shikynnoh namar ka long kaba shitom ban bynrap arkynnoh khamtam haba kiew ha ki jaka lum. U Assamese pat, da kaba shim kylliang na ka ktien Khasi, u pyndonkam 'bhal', u kham lah ban pyllait mynsiem namar u shong ha ka jaka madan. U Bengali ruh, ha kajuh ka rukom, u pyrthuh

bud ïa u Assamese da kaba pyndonkam ïa ka ktien Khasi bad u ong 'bhalo' – u la lah ban pynhiar lut ïa ka mynsiem namar u shong ha ri-thor.

Don bun kiwei pat ki ktien Khasi kiba ïa pyndonkam lang da u Bengali bad Assamese, kum ka ktien Khalki, dwar, muka, muluk bad kiwei kiwei. Kane ka jia long namar mynshwa kiba bun ki shnong Khasi naduh u lum Kamakhya (ka Meikha) haduh Mynsing bad naduh khap Nowgong shaduh khap Garo la buhai da ki khar Bengali bad Assamese bad khatduh ki kam ei syndon ïa ki shnong bad ka ktien Khasi.

Haba ngi ïohi ïa ka shad Khasi–lada dei ka shad shynrang ne shad kynthei, ngi itynnat shibun. Lehse, ha kiba bun kiba ïohi ïa ka, ka lah ban shu kut noh tang ha ka jingitynnat. Hynrei ka shad Khasi kam long kumta, ka don la ka jong ka dor, ka rukom bad ka jingmut ha ka. Ka riam shad Khasi, u paila bad ka ksiar ki long kiba rem dor katta katta. Na ka riam shad bad na kiba bun kiwei pat ki jingdeng pynitynnat, ngi ïoh shibun ki ktien Khasi kiba kordor kiba ringdur ïa ka rukom, ka dustur, bad ka kolshor Khasi.

Haba shad mastieh, u Khasi u shad pyllun pyllun baroh shi sngi. Kumba tyllun ka sngi sawdong ïa ka pyrthei, u Khasi u shad pyllun pyllun i kumba u kdup ïa kiei kiei baroh kiba don ha ka pyrthei. Kane ka rukom shad ka lah ban mih na kata ka jingsngewthuh ba ka pyrthei ka long kaba pyllun bad ba ka mariang kaba itynnat ka hap hapoh ka jingkdup ka sngi.

Ka ktien Khasi, ha kawei pat ka liang, ka tyllun sawdong ïa ka ri Khasi na kawei ka shnong sha kawei pat da kajuh ka ktien hynrei ha ka rukom kren kaba ïapher. Kum ka nuksa: ïa ka ktien "Leit", sha ki thaiñ Sohïong bad sha baroh ki dong sepngi ki ong,

'dih'; phai khyndiat shaphang shathei sha ki thaiñ Mawsynram, kin ong, 'lei'; hiar sharum sha ki thaiñ Tammang bad Umñiuh,, kin ong 'da'; tang khyndiat kynta na Umñiuh sha ki thaiñ Nohwet, Mawlynnong, kin ong 'le'; kumba shiteng kynta na Mawlynnong sha ki thaiñ Nongtyngur, kin ong 'da'; hiar pat sha ki thaiñ Lamin, Sohkha, kin ong 'lia'; kiew shaneng sha ki thaiñ Jowai bad sha baroh ki dong Jaiñtia, kin ong 'lai'; leit pat shaphang shatei sha ki thaiñ Bhoi, kin ong 'le'. Kumjuh ka ktien 'don', 'em', 'ïam', bad 'en' ka tyllun sawdong ïa ka ri Khasi kat kum ka jinglong jong ki briew bad ki shnong ba ki shong.

Katto-katne ki ktien Khasi ha ki shnong bapher bapher

Pran	-	ïa lade (Nuksa 'Phi i kumno ïa i pran) (Sadew)
Kyrha	-	khot (Mawsynam, Sadew)
Oin	-	I hep rit (War)
Sariah	-	shngain (War)
Phatrang	-	dohnud (liver) (War)
Tharu	-	u tangkro uba ha syndah dohnud (War)
Dúr	-	jhieh (War)
Dop	-	ka ktieh (War)
Pandor ē	-	wat pan dor (War Mawkhoh)
Dam	-	u shylliah (War)

Shrai	-	bitar (Synteng)	
Jhai	-	pang.	Ktien Rangthong
Kyndor	-	pang malu mala	
Marai	-	pang	(War)
Niurai	-	bym shait bha	
Hurai	-	sngewpang	
Kuria	-	ka musari ker pyrjong (War)	
Em-ma-wieh	-	don ne ym don (War).	
Da kynshoh	-	shu leit jngoh tang tiak (War)	
Da ngeh	-	leit jngoh tangba kham slem.	
Jisuwan	-	I hun (War)	
Lwar	-	khlaw (Jirang)	
Barei	-	kper (Jirang)	
Smow	-	Maw (Mynnar).	
Mow	-	kjat (Jirang).	
Tei	-	kti (Jirang).	
Mu	-	kmie (Jirang).	

	Jirang	Lamin	
Jaiñ, n.	dow	dia.	La ong ba dei ki nonglamin kiba leit shong nyngkong ha Jirang.
Lynti, n.	lhen	rhen.	
Um, n.	am	am.	
Jhur, n.	jew	jia.	
Ïing, n.	sni	sni.	
Kti, n.	tei	ta.	
Bniat, n.	lmen	lmen.	
Khmut, n.	markong	markong	
Shkor, n.	tar-lang	tyrang.	

Jah-sutra - jah khlem tip shuh, ne ym lap shuh (thaiñ Shylla)

Pyrhoh, n. - ka jindiang kum ka piris, ka bol buh jhur bad kiwei kiwei. (War)

Hoh, v. - kwah, donkam (Nohwet)

Jor, v. - rah (War).

Krih, v. - ïaid kai (War).

Shomphra, n. - ktieh (Mawlong).

"A"

Ang, n. Laiñ.

Ai bhet, n. Ka jingainguh ki Mawlieh bad ki Mawshai ïa ka Syiem Sad da u kwai bad u tympaw ha ka por ba la noh ka sngi ha ka sngi pomblang (ha ki thaiñ khyrim).

Ai jikoh, v. Kaba pynpaw ka jingsngewrit haba pan eiei na ki lok ne kino kino ki para briew. Ka dei ka ktien kyrpad rit (ha ki thaiñ khatar Blang). (kum, "Jikoh ai kwai"). (War).

Ai pier, v. Ka mut kaba pan kylliang bad sa pynphai noh. Haba pan kylliang eiei na ki lok dei ban pynphai noh ha kajuh ka por. (Kum "ai pier lem u khulom ne u jingpruid jong phi"). (War).

Albilek, n. Ka jingkylla jubanlak; ka jingkylla ïa kaei kaba la kular. (Pnar).

Amen, int. Ai kan long kumta kumba la pan (Greek).

Arumon, v. Bym kynmaw (Pnar).

Asorphi, n. Ka tyngka ba la shna na ka ksiar nylla (Persian coin)

"B"

Bakseng, adj. Ba la rangbah; ba la ïaw ka rta. (War)

Bah julong, v. Kumba bah sniang – uwei na sha khmat bad uwei na shadien (Nohwet).

Barē, adv. Palat, (kum, wat shim bare nalor ka shiphew tyngka). (Nongkrem).

Barei, n. Ka kper (Jirang).

Batul, n. Ka tiar ba la shna kyrpang ha kata ka rukom ban bit na ka bynta ban siat sim, mrad bad kiwei kiwei. (Nongkrem).

bei, n. Ka kmie (Pnar).

Bhura, v. Aiwai; ai trei shipor ryngkat bad ka jingsiew ïa ka pynthor kba (Bhoi).

Bhur, adj. Basarong; ba kyr-eit (Nohron).

Bhur, v. Haba hap i symboh slap halor tin ha tnum-ïing bad ha jur ka jingsawa hynrei ha ka jingshisha i long i symboh iba rit, la khot 'bhur'. (Nohron).

Bia, v. Shongkurim; shongkha; leit ïingbriew (Pnar).

Bih (u ne ka), n. U ne ka para ba kham rit. (War).

Blu, v. Ka lbong (Pnar)

Blub, n. Ka soptilor kaba phong halor ka sopti jrong. (overcoat) (Nongkhlaw).

Boit, n. U khynnah rit (War)

Brusamen (kynthei -), n. Ka rangli (Pnar).

Brusamen (shynrang -), n. Ka raitong (Pnar).

Bsah (ka-), n. Ka bri; ka jaka rep (War)

Bsiah, v. Rung (Pnar).

Bsieh, n. U rymwiang (Nongkrem).

Bun, n. U ñiut (Jirang).

Bynnai, adv. Balei ? ban leh aiu ? (kum, "bynnai phi khot ïa nga?") (Nongkrem).

"K"

Ka-it-ka-sa, n. Ka jingsngewtynnat bad jingkmen ka mynsiem (Pnar).

Kai-hawa-rang, phr. Kaba kie lane tuid haba ym don slap (ka mut haba kaei kaei ka duh bad sepei ha bym poi pyrkhat. (Pnar).

Kalaw, n. Tymmen (old person).

Khalai mutup, n. Khalai kynruh (khatar blang).

Khaleh, adv. Haba jur ka jingmih bad kiew ka ding. (Nongkrem).

Khapai, Kren; ong (War).

Khawa, n. Ka khajna kaba la buh ïa ka jaka king lieng ne bai lieng. (Shella).

Khmi, n. U khynñiuh; u jumai (War).

Khong-oi, n. Ka shyngoid. (Nongkrem).

Khoh kasha, n. Ka khoh kaba shna kyrpang ban buh tympew ban die ha ïew (Nongkrem).

Khohreh, v. Bakyrkieh; bym don por shuh. (War).

Khonkhen, n. Ka lyhuh bad ka krem ba jylliew ha Mawsynram.

Khoner, n. U Shira. (Pnar).

Khuiñ Blei, n. Ka jingstad lane ka jinghikai shaphang U Blei. (Theology).

Khunbo, n. U Khyllung; u khunrit. (Pnar).

Khynrop, n. Ka juti. (Lamin).

Khyr-ing, n. Ka jingtyrha ha kano kano ka bynta jong ka met kaba don bad ka jingat, jingsaw ka snepdoh bad ka jingpang jingkynjut. (Inflamation) (Pnar).

Kju, n. Ka khyndew. (Lamin)

Klai, adj. Babit; babiang. (Nongkrem).

Klam, n. Kren, ong (Pnar).

Knor, n. Ka lyngknot. (Jirang).

Koh, n. U ne ka tymmen.

Kom, adj. Basniew. (Amwi).

Korbula, n. Ka khaila kaba kyrwoh ïa ka shkor baroh kawei. Ïa kane ka khaila la ju deng da ki kynthei kiba la met ïaw rta.

Kor kynshew, n. Ka kor kaba pyndonkam da ka bor ding elektrik kaba lah ban shem lad ban kynshew bad pynïaid shaphrang ïa ki jingtip ki ban ïadei dur bad kino kino ki bynta kiba ïadei bad ki jinghikai. (computer).

Kraw kraw, adj. Ha ka rukom kaba itynnat; khuid bad khiah krat.

Kreng kreng, n. Ka jingkad kaba heh jong uwei u maw ha Mawsynram ba la pynlong da u Jumai ha ka snem 1897.

Krih, v. Ïaid kai; leit kai (War)

Kshu, v. Kaba ud pang (Nongkrem).

Ksiang, n. Ka eit (Lamin).

Ksiew tun, n. Ki khun jong ki khun-ksiew.

Ksiew jiab, n. Ki khun jong ki ksiew-tun.

Kthim, n. U dohnud; u phatrang (Lamin).

Kujuo, n. Ka khyndew. (Amwi).

Kuria, n. Ka musari; ka jar jaiñ bad ïada na u skaiñ pyrjong (War)

Kyndor, adv. Pang malu mala (Rangthong).

Kynjing, n. Syngkai. (Lamin).

Kynmaw tympong, v. Kaba kynmaw sngewieid ne sngewtynnat ïa ka por ba la leit noh. (khamtam haba don ha ka jaka kaba kynjah) (Pnar).

Kyrkah, n. Ka thnam.

Kyrha, v. Khot, pyrta (Sadew, Mawsynram).

Kyrtep, n. Ka jingshongkurim biang ka tnga hadien ba la ïap noh u tnga.

"D"

Da, v. Ïaid; leit (thaiñ war).

Dangkara, adv. La shem taïew. (Jirang).

Dangkni, adv. Lashai (Jirang).

Dangpaïa, adv. Mynnor. (Jirang).

Dah, n. Phan (Jirang).

Dam (u -), n. U shylliah (War).

Dam, v. Jah; duh; bym paw shuh (Pnar).

Dammi (ka -), n. Ka samla kynthei (Jirang-Mynnar).

Darew (u -), n. U samla shynrang (Lamin).

Dawot, v. Ka jingkhot sngewbha; ka jingïawer sngewbha. (invitation).

Dheng, adv. Haba ïeng lyngngoh hajuh khlem khih. (Ha Siatbakon don ki briew kiba ri masi sanphew haduh shi spah tylli. Haba ki masi ki ïaid ha surok bad haba wan kynsan ka kali ki ïeng dheng hajuh khlem khih kumba lyngngoh).

Dia, n. Ka jaiñ. (Lamin, Amwi).

Diat, v. Mong. (Sadew).

Die mudi, v. Die khutia.

Dien tyndo, n. U dieng ba la pom sah sa tang ka trai (Pnar).

Dih, v. Leit; ïaid; (ki thaiñ sepngi).

Diwar, n. Ka jingker.

Dongdit, n. Ka jaka ha kaba i kumba ka suiñ bneng bad ka khyndew ki ïakynduh.

Dongngor, adj. Baheh (Khap Assam).

Dohpnuh, n. U phankaro (Lamin).

Donkin, adj. Ba i khia thew.

Dop, n. Ka ktieh (War).

Dot, adj. Bashit. (Amwi).

Dubasia, n. U nongpynkylla ktien.

Dule, v. Kaba bat bad pyndep ïa la ka kular.

Dulong, n. Ka jyngkieng (Nongrim Jirang).

Dún, v. Jhieh; sngem (War).

Dum, n. U rawon.

"E"

Edsmen, n. Ka diengthang (Jirang).

En-rat, v. La lut khoit; ym don shuh (kaba la don) (Thaiñ sepngi).

En-rob, v. Kup; phong.

en-roi, en-re, v. Bym shym don; bym don eiei. (Thaiñ sepngi).

"Ng"

Ngen, v. Rung (War).

Ngop trong, v. Ngop lut baroh shi rynïeng (kaba mut, u briew um lah khie khlieh shuh ha kaei kaei kaba u pyrshang).

"H"

Halew, adv. Ka dwar. (Jirang).

Hani, adv. Mynta (Jirang; Lamin).

Hapardi, prop. Hapdeng. (Pnar).

Hed, v. Shong (kum, hed kulai, kali bad kiwei kiwei). (Nongkrem).

Hi, n. Ka dohkha. (Amwi).

Hiam, adj. Babha; babeit; basuk (War).

Hisa, n. Ka bynta; ka bhah; ka phar.

Huror, n. Ka kam ïalehkai sngewbha kum ka siat mrad, khwai dohkha, ïasiat thong, ïamareh thong bad kiwei kiwei. (sport) (Pnar)

Hymbin, n. Tmoh. (Jirang).

"I"

Iabra, v. Haba kiba bun kiei kiei kim ïadon lang hajuh hynrei ki ïakhlad ne ïadon ha la ka jong ka jong. (Pnar).

Ih-shoit, v. Haba ka kait ka la ih palat bad pyut. (Nohwet).

Ih-syoh, v. Ba ih kat ban biang, bym ih palat (kum ka kait, ka dohkha kaba dang shu lah tong ne khwai bad ka bym pat sahmied. (Nohwet).

Iman, n. Ka jingñiewkor; ka jingñiew burom. (Pnar).

Ish, int. Kaba pynpaw ïa ka jingitynnat jong kaei kaei kaba ïohi.

Istipha, v. Iehnoh na ka kam.

"Ï"

Ïang,v. Ap; sangeh (War; Pnar)

Ïadong, n. Ka pla kaba heh (War).

Ïangoh, v. ïashoh; ïadat. (War).

Ïamaiñ, v. Ïasyriem; ïadei dur; ïakop (sadew).

Ïasong, n. Ka ïasong kwai song tympew (kum, ai ïasong lem ïa nga).

Ïateh-mita, n. Ka rukom pynïateh lok ne ïateh kur. (Bhoi).

Ïawbah, n. U hati (Rambrai).

Ïawiat, v. ïakren ïapynbeit ïa ki kam; ïapynbeit ïa ki jingïakut. (negotiate)

Ïut ran, n. Ka nongkhynraw; kaei kaei kaba dei la ka jong.

"J"

Jang jang, adv. Khala khala, kloi kloi; shen shen. (Nongkrem).

Jah khala, n. Ka jyngkieng (ladder). (Jirang-Mynnar).

Jahar, v. Kaba pyrsad lyer na ka ktien khamtam ïa ka kynja jingpang ba kan jem ne jah noh.

Jhai, v. Pang; shitom (Rangthong)

Jhan, v. Kyrkieh (Pnar).

Jingkhnei, n. Ka jyntah; ka jingtyai (ka jingshet ba khleh lang u shynrai, mluh, musli musla ha ka doh ne jhur bad kiwei kiwei). (War)

Jingtyai, n. Ka jyntah (Nongkrem).

Jong, n. U siej (Jirang).

Jor, v. Rah (Khamtam haba rah da ka kti). (War).

Joru, n. Ka tnga.

Juli, n. U jub lane kynja thliem uba heh khamtam uba shong ha um. (war).

Ju-ma-kna, n. Ka sopti lor (coat) (Lamin).

Ju-ma-poh, n. Sopti poh (Lamin).

Jurab, n. Muja.

Jymbriew, n. Kaei kaei kaba mih na u briew (ka rukom im, ka rukom pyrkhat, ka rukom trei, ka rukom leh bad kiwei kiwei. (Culture).

Jyltah, n. U ja-ut (Nongkrem).

Jyrteng, adj. Jaituh, jaipdeh.

"L"

ladow, n. Ka diengkait (Nongkrem).

Langkrei, n. Ka mula (Jirang).

Langriang kwai, n. U siej uba jrong kumba laiphew ne sawphew pruh ka lynter uba ju pyndonkam na ka bynta ban khwai bad ot ïa u kwai nat uba soh ha u dieng kwai. (War).

Laitnar, adv. Tang ban pyndep rukom (Kum, "u trywa peisa ïa nga tang ban lait nar").

La-ïor, n. Ka jyngkieng (Jirang-mynnar).

Lan, adj. Baslem (War, Amwi).

Lanora, adv. Lano lano ne ha kano kano ka por. (Thaiñ sepngi).

Lar, v. Kaba ïoh ïuh kjat ne poi ha kano kano ka jaka; poi. (Nohwet; Lyngngam, Amwi).

Lawakor, n. Khmih na ka "Dienshonhi". (Pnar).

Ler ler, adv. Malu mala. (Pnar).

Lmen, n. Ka bniat. (Jirang; Lamin).

Lmung, adj. basngaid. (Amwi).

Lohkhong, v. Kaba ïai khroh ïa la u tnga (haba u tnga u la phet noh na la ïing hynrei ka tnga jong u ka dang leh ïeid bad leit khroh ïa u borabor). (Nohwet).

Lormi, n. Myrsiang.

Lu, v. Ka rukom ïam kaba shu kynud sur bad kaba da kren da ñiewtang artat khamtam haba ïam na ka bynta ki nongïap. (Ka rukom ki riew tymmen).

Lubia, v. Khwan lalot.

Lwar, n. Ka khlaw (Jirang).

Lwi, n. U long u tiar ba pyndonkam haba thaiñ jaiñ. Ka kam jong u ka long ban pynphnieng, pynang bad pynïakhlad ksai. (Bhoi).

Lyngan, adv. Haba poi ha ka khim khait na ka jingshitom jingjynjar; saja.

Lyngdoh sohblei, n. U nongpynïaid ïa ki kam niam; u ksiang hapdeng U Blei bad u briew.

Lympem, n. U lyoh (Lamin).

Lynnai, n. U jyntang synsar. (War).

"M"

Makkri, n. Ka thapbawa.

Makhane, v. Sngewnguh eh; sngewburom. (most grateful) (Pnar).

Maïa, n. Ym ju pyndonkam ïa ka ktien 'ka' ne 'u' bad ka ktien 'maïa' borabor, la pyndonkam tang bad ka ktien 'i' (i maïa). Ka dei ka jingsngew kaba jur jong ka mynsiem u briew bad u briew, ka briew bad ka briew, lane u briew bad ka briew. Ka dei ruh ka jingïadei kaba jan jong ka dohnud kaba lah ban pynpoi ïa u briew bad ka briew shaduh ka shongkha shongman kaba ngi ong ka 'Jingieid'; ka jingïadei kaba jan jong ka dohnud hapdeng ki kmie ki kpa bad ki khun. (Pnar).

Maju, n. Ka kynhun (ki briew ne ki mrad kiba ïaïaid lang ar ne lai ngut lane shibun. (Pnar)

Marai, v. Pang; shitom; bym khiah krat. (War).

Markong, n. Ka khmut (Lamin, Amwi).

Masur, n. Ka umpynjhieh. (Lamin).

Mawjymbuiñ, n. Ha Mawsynram, u dei u maw synrang. Hapdeng synrang don i bynta jong u maw ba sdien kum ka jymbuiñ bad nangta mih ka um shi jaw pa shi jaw lynter ki snem.

Mia, adj. Baheh. (Amwi).

Miaj, n. Ka por ba la ïakut; ka por ba la pynthikna.

Moi, v. Doh ne kaba pynïadei para shyntur.

Moothoh bru, n. U moothoh bru ha Nartiang ba la oh shrong ha ka dur ki arngut ki kynthei ba ïathiah lang.

Morieh, int. Oh, shisha! (Pnar).

Mow, n. Ka kjat (Jirang).

Musapha, n. Ka khajna na ka bynta u sohniamtra ba shalan sha Bangladesh. (Shella).

Mynkew, n. U nongkren ne u nongpynkren ha ka dorbar (speaker) (Thaiñ sepngi).

Myndo, n. Ka trep kaba pyndonkam ban buh ïa u jyntang kba shwa ban shoh artat ïa u kba.

Mynsuit, n. Ka umphniang bam.

"N"

Nadan, n. Bym nang pule nang thoh; ba dang sahdien sah biej.

Nar, n. U khiewshetja. (Nonglwai).

Nar, adj. Ba eh. (Amwi, War).

Niai (ka), n. Ka nongdie khiew, pliang, siang etc.

Now, n. Ka kjat. (Jirang).

"Ñ"

Ñiurai, adj. Bym shait bym koit bha; ba ïai pang. (War).

"O"

Ongbam, n. Ka jingbam (Mawsynram).

Onglong, n. Ka jinglong (Mawsynram).

Oiñ, n. I para lane i hep rit. (War).

"P"

Pahar, n. U lum (Thaiñ khap Assam).

Paida, n. U dak; u nonglam shithi (post man).

Paiñ-nong, v. Shah ban trei nong; ai bylla.

Palang ler, n. Ka jaka ha syndah khiewja khamtam ha kaba shong ki nongpynkhat ja. (Nongum).

Palu, n. Ka krung.

Pandorē, v. Wat pan dor (War Mawkon).

Panji, n. Ka kot tarik.

Panur, n. Ka rusni (War).

Pawsyn-ïa, n. Ka bor ba pyndonkam ban ai jingshai. (electricity).

Pdok, n. Ka pla (ka kham thew ïa ka pla kaba rit) (War, Nongkrem).

Persia, v. Leh smala.

Phanger, n. Ka lyer kaba beh lynter tait ha shwa ban kut artat ka aiom khriat.

Phaniang, n. U khyllai. (Lamin).

Phatrang, n. U dohnud (War).

Phrak, v. Pait ne bthei arliang.

Phuh-ner-ïong, n. La ju ong ïa ki khynnah samla kiba dang ha ka rta naduh khatlai haduh khatkhyndai snem. (teenager).

Phurai, n. U wieh ksaiñ.

Pia, adv. Kaba kham palat; kham bun ban ïa kaba dei ban long (kum, bam pia, kit pia, sngaid pia).

Pih, adv. Palat pud; shikatdei (ka kham thew ïa ka bam).

Piple, n. U sohmrit khlaw (Shella).

Pla-thapbalieh, n. Ka pla ba shu rah da ka kti, ka pla mem.

Plaw, n. Ka lbong (Lamin).

Pran, pron. Ïa lade. (Sadew).

Pnur, n. Ka thit (Nongkrem).

Pohngem, n. Ka thapbawa kaba pyllun bad jrong kumba shi inshi shiteng. (War).

Pohare, n. Ka riewhadem.

Ponit, n. Ka bsiang.

Prah, adj. Ba stad. (Amwi).

Pulo, n. U Khñiang ryndia (Jirang).

Purtuit, n. Ka kyrteng (Pnar).

Pyndún, v. Pynjhieh, jung. (War).

Pynmyrne, v. Pynmyntoi. (Nongkrem).

Pyrnon, n. Ka jyngkieng. (Sadew).

Pyrsha, n. Ka khajna ïa u khaw ba la thied na Bangladesh. (Shella).

Pyrsoh, n. U tohjaw. (War).

Pyrthap, n. Ka Lyntang (Lamin).

"R"

Rakho, n. U Nongsharai masi.

Radon, n. Ïa uno uno uba khlaiñ bam mluh, la sin radon.

Rang, n. Ka tin khatñiut.

Rajinama, n. Ka kam pynïasuk.

Rawaka, n. Ki jait han um kiba heh bad ki wan da ka kynhun khamtam ha ka por tlang. (Pnar).

Rdem, adj. Sngaid bad saiñ pyut. (Khamtam u kba).

Rhen, n. Ka lynti. (Lamin).

Rhinud, n. Ka jingpang suh ha ka bynta kaba hajan klongsnam ne ha ka shlipnud. (Pnar).

Rikune, v. Kaba ri kyndong ïa ka akor ka burom. (Pnar).

Rosi, n. Ka nongsngi.

Rupai, n. Ka shadem. (Pnar).

Ryn-ien, n. Ka tyngier (Nongkrem).

Ryot, adj. Ba duna ha ka bor sngewthuh bad ka jingtip kum, uba ryot ban trei, uba ryot ban kren; babiej (uba biej, u biej naphang hynrei uba ryot u biej tang i bynta bynta) (War, Amwi).

Ryum, adj. Ba itynnat. (Amwi).

"S"

Sabiah, adv. Satia.

Sakaw, n. Ka baranda (Nonglwai).

Sangtait, adj. Ba la sti ne stang na ka jinglong pura (Umñiuh).

Sah-la-ar, adj. Bakynshleiñ ne shait shynrang (la ju sin ïa ki khynnah kynthei ki bym pat biang rta ban shongkurim). (Pnar).

Sah-snap, n. U lane ka briew kaba shong samla khlem shongkurim.

Samai, adj. Ba kyrni.

Samir, n. ïa kano kano ka shnong kaba kwah ban pynïasoh ïa lade bad kawei pat ka shnong, ïa kata ka shnong kaba kwah ban pynïasoh la khot ka 'Samir' jong kata ka shnong kaba pdiang ban pynïasoh. (War).

Sapa, n. Burom (respect).

Saraij, v. Smiej. (War).

Sariah, v. Shngaiñ. (War).

Saroa, n. Ka lyer. (Lamin).

Sarom, v. Lehraiñ (Pnar).

Saru, n. Ka riewhadem. (Pnar).

Sata, n. Ka tupia trab kaba ïar ki thapniang baroh sawdong kaba la thaiñ itynnat da ki 'sai-siej na ka bynta ban da na ka jingshit ka sngi bad u slap. (War Jaiñtia).

Sbiat, adj. Barit. (Amwi).

Skia, v. Shong (Lamin).

Sdu, n. Ka pashor kait.

Sngew phurti, n. Haba pynpaw ïa ka jingsngewkmen ne sngewtynnat ha kano kano ka jingjop.

Sngew puti, v. Sngewkynjah.

Sngin, v. Kaba slem palat haba khmih lynti ban poi ha ka por ba la ïakut. (Umñiuh).

Shadod, adj. Ba la tymmen; ba la slem rta.

Sha-pushi, n. U khiewsha.

Shaton, n. Ka tupia trap na ka bynta ban ïada na ka jingshit ka sngi.

Shkaw, n. Ka tnga. (Pnar).

Shdim, v. Shyit. (Umñiuh).

Sheng, n. U shynrai (War).

Shngiar, v. Kaba sngewtynnat haba don ba ktah ne syrpai ïa ka met bad kiwei kiwei ki bynta jong ka met.

Shiar, n. Ka snep pashor kait kaba saw nalor.

Shi-birang, n. Khmih "Shmi-rang" na ka Dienshonhi.

Shi huwa, n. Shi hajar arspah phra phew tylli. (1280).

Shmen, n. Ka ding (Lamin).

Shmi-rang, n. Ka jingïaknieh lok; ka jingïashoh ïatim ki ar ngut ki kynthei na ka bynta uwei u briew. (Pnar).

Shongnaiñ, v. Kaba shong kynrong da pynkhongdun ki kjat bad pyndei tang tiak ïa ka tdong ne ka jingshong ne ka khongtoi lyeit ha khyndew. (Umñiuh).

Shomphra, n. Ka ktieh (Mawlong).

Shor, n. Ka kynhun kaba ryntih jong ki nongrwai ba la pynbeit borabor ban rwai ha ïingmane bad kiwei kiwei ki jaka.

Shrang, adj. Rkhiang; tyrkhong (ka khyndew ne ka haw haw). (War).

Shrat, v. Haba khoh pynkhuid ïa ki snep dohkha da ka wait ne da kano kano ka tiar nep.

Shriap, adj. Basmat basting (War). Peit "Dienshonhi".

Shuiñ, v. Ktah; pyndei (to touch).

Shuprew, n. U briew. (Amwi).

Shuria, n. Ka byrni (Pnar).

Shynnam, adj. Shisha (War).

Shyot, n. U moina (War)

Shyrkiang, n. U tymmen (Lamin).

Shyrmit, n. Shynrai (Pnar, Nongkrem).

Shyrpet, n. Ka bynta kaba khleiñ jong ka dohkha.

Siar, v. Kren (Amwi).

Siaw-maw-ïang, v. Kaba leh tyngeh; kaba sneng tyngeh.

Siew toit toit, v. Kaba siew khyndiat khyndiat bad siew tista kat kum ka jingïakut. (instalment).

Sip kur, n. Ka dohkñia ba dei ban bam da kiba haïing hasem ne ki kur.

Sisi, n. U bilor rit.

Slap kylla maw, n. U slap uba pynkhuid lut ïa u shyiap, u maw bad u dieng, u wan tang shiteng kynta bad u jah noh. (War).

Slap kyntiah prut, n. U slap uba pynkylla lyndang lut ïa u kba bad u krai u wan borabor ha u bnai Risaw.

Smen, n. Ka ding (Jirang).

Smur,n. Ka khyndew kaba seisoh

Snap-pyrkhat, n. Ka jingstad ne jinghikai ba dei ïa ki rukom pyrkhat. (Ideology).

Snem, n. Tyrsim (Lamin).

Snembih, adv. La shem snem. (Jirang).

Sni, n. Ka ïing (Lamin, Amwi).

Songbi, adv. La shi sngi (Jirang).

Song pathi, n. Khmih na ka "Dienshonhi" (Pnar).

Spait, adj. Haba duna na ka jingdon ne na kaba la buh. (Umñiuh).

Spung, adj. Ba shoh; ba seisoh. (Thaiñ sepngi).

Sudakor, n. U nongkhaïi; u mahajon.

Sulom, n. U thyllieh ha ki khmat.

Sumor, adj. Ba synjor; bym skhem; bym pyrkhing.

Suphor, v. Suk mynsiem (Ka rukom kren haba ïa kano kano ka jingtrei la pyndep ha ka rukom kaba pynhun). (Umñiuh).

Surang, n. Ka por.

Surik, v. Ïasylla; ïashet.

Suro, n. U Synsar (Pnar).

Suware, v. Leh tang ban dep.

Swi, v. King (kum, swi ka khlieh haba shong kali, haba baïong khlieh bad kiwei kiwei). (War).

Swiah, v. Pan. (Amwi).

Sya, v. Haba don shibun kiei kiei kiba kyrkieh kiba dei ban pyndep noh bad ki bym dei ban ieh khamtam ka rep ka riang. La ju ong ruh "Sya Kam". (Nongkrem).

Syih, v. Pang; ktha (ka met bad kiwei kiwei) (War).

Sylliam, v. Syrpai; syrpud; jyllud. (War).

Symbot, n. Haba u ne ka briew ba ïit eh ïa la ka riam da kaba phai sha kadiang bad sha kamon khamtam haba phong da ki jaiñ thymmai (Nohwet).

Sympit, n. Ka thliew sboh; ka jaka theh ñiut (Nongkrem).

Sympri, n. Ka Tupia (Lamin).

Sympun, n. Ka jaiñ kyrshah; ka jaiñsem. (Nongkrem).

Synrang, n. Ka krem maw ne khyndew; ka tyndong sliew ding. (Nongkrem).

Synriang, adj. Batlem; basynlar; ba khlem thoh bria. (Amwi-War Jaiñtia).

Synrim, n. Jyrhoh. (Lyngngam).
Synta, v. Sngewsih; khuslai.

Syntliang, v. pliah (Pnar).

Syoh, v. Mon; kwah (War).

Syon, v. itynnat; ithiang (War).

Syrdew, n. Ka kait (Jirang).

Syrnai, n. Ka jaiñ kaba tam na kaba la mang.

Syrnot, n. Ka jingïathuh shaphang ka jinglong jingtbit; ka jingthoh kaba pyntip katto katne ki jingshisha. (Certificate).

Syrwan, v. Hun palat. (great satisfaction).

Syuiñ, adj. Ka mut haba u briew u baïong bad king ka khlieh; ka mut ruh ka jingïaid tawiar lane ka jingïaid sawdong sawdong (kum haba shad ka latom bad kiwei kiwei). (Pnar).

"T"

Tangbeiñ, n. U maiñmoh (Pnar).

Tangjun, v. Leh suki than haba leh eiei (Umñiuh).

Tap kpoh, v. Ka rukom kñia syiar haba ki kynthei kiba la armet ki la dap naduh hynñiew bnai haduh shiphew bnai (bnai khasi) khnang ban kha.

Taru, v. ïathan iwei ïa iwei. (Pnar).

Tawer, n. U tyllai ba pynsnoh na kawei ka liang sha kawei pat ha ka jyngkieng kaba shu pynsdien. (railing).

Tawiang, n. Ka kyrteng. (Amwi).

Tdei, v. pynrung da ka bor (Nongkrem).

Tnger, n. Ka dongdit (Horizon).

Thaij, n. Ka kharai bah.

Tharu, n. U tangkro uba ha syndah dohnud. (War).

Thaw, n. Ka jaka (Pnar).

Thnga, n. Peit "Dienshonhi". (Pnar).

Thiang rngiah, v. Ba thiang kat ban biang, bym thiang palat (kum ka kait, ka ngap bad kiwei kiwei).

Thij, n. Peit "Dienshonhi". (Pnar).

Thniang, n. U siej (Lamin).

Thoit, n. U nar uba eh bad jwat. (Steel) (Laitdom).

Thynroit, n. Uwei na ki hynñiew tylli ki khlur kiba ïasyndah lang.

Thyr-eiñ, v. haba shit ka sngi bad kiwei kiwei. (War).

Thyr-eiñ hulu, n. Haba jur palat ka jingshit. (War).

Tire, adv. Hangne.

Tler, v. Btuit (Pnar).

Tmur, n. Ka met (Jirang; Lamin).

Tohdoit, adj. Ba long kyrpang, leh bym kwah ban ïakhleh lang bad kiwei pat ki briew. (Nohwet).

Trom, adj. Wit; salia (khamtam haba pynwit ki khun rit). (Umñiuh).

Tula, n. Ka khajna na ka bynta ki maw khlaw ba shalan sha Bangladesh. (Shella).

Tun pathi, n. Khmih na ka "Dienshonhi" (Pnar).

Tyeiñ, n. Ka snep. (War).

Tympha, n. Ka tyrpeng.

Tymphoh, v. Thngan. (Amwi).

Tympong, n. Ka syngkai. (Pnar).

Tyndong, n. U kba uba ïakhleh lang bad u khaw tang ba bun hi u kba hadien ba la dep tai. (Pnar).

Tyor, v. kyrkieh. (Thaiñ shella).

Tyr-ang, n. Shkor (Lamin).

Tyrko, n. Ka kynhun ki khynnah skul kiba pule ne kino kino kiba wad bniah shaphang kano kano ka subject hapoh ka jingpynïaid jong u nonghikai. (Seminar).

Tyrma, n. U shynrang (Lamin, Amwi).

"U"

Um-pashu, n. Ka um khriat kaba la mang lypa tang kat ban pynkhriat ïa ka um khluit haba sum bad kiwei kiwei. (Pnar).

Uru, adj. Khmih na ka "Dienshonhi". (Pnar).

"W"

Wakhian, adj. Barit (Pnar).

Waris, n. U ne ka nongïoh pateng; u ne ka nongmihbteng ne nongmih phi. (Thaiñ Shella).

Wasyat, adv. Ba rem; ba kordor (Pnar).

Wiaiñ, adj. Ba suki palat (Umñiuh).

Wiar nar, v. Shu shang shane shatai. (Pnar).

Woh, n. Siang jyntah. (Nonglwai).

Wut, v. Kum haba ïaid ne mareh stet

Sohphan

Dhur kynthia, n. U sohphan uba dang rit bad dangim. Hadien ba la dep khoh ïa ka snep, la shop ne ot rit tukra tukra da ka wait haduh ban da rit ria ha kata ka rukom ban biang na ka bynta ban shet jyntah.

Kiwei pat ki bynta kiba don ha ka met u sohphan ki long kumne harum :-

1. **Shreng, n.** Ka snep kaba na shabar bad kaba sohkhrut sohkhret.

2. **Nepboh, n.** Ka bynta kaba lieh shapoh bad kaba ïadait lang bad ka shreng. Ka jingrben hapdeng shi inshi shiteng bad ar inshi kat kum ka jingheh u sohphan.

3. **Synraiñ, n.** Ka bynta kaba lieh bad jem doh, ki snoh ha ka nepboh bad ki ïeng ryntih shriak syriem kum ka snad sad bad ki jrong kumba shi inshi shiteng.

4. **Thyllab, n.** Ki ïasyriem bad ki synraiñ tangba ki kham rben doh, kiba bang ban bam haba dang im bad haba tah da ka mluh bad u shoh mynken.

5. **Dohmet, n.** Ka kynja symboh kaba lieh kaba kdup ïa ka sbur.

6. **Dhur symboh, n.** I kynja kop ne ksai ba sop ïa u symboh sohphan.

7. **Sbur, n.** Ki symboh ba kdup ïa u shyieng sohphan. Ki long kiba jem bad rben bad ki long ruh kiba thiang ngiah ban bam haba la ih bha.

8. **Thyllong, n.** U kynja dohnud ba shong hapdeng u sohphan. Na u thyllong mih ka thit kaba sam (supply) sha ki bynta baroh kawei jong u sohphan. Ki synraiñ, ki thyllab ki pnah teij teij namar ki ïoh thit na u thyllong.

9. **Shyieng, n.** U shyieng u don hapdeng ki sbur. Ka snep u shyieng ka long kaba eh bad jwat. Hapoh ka snep don u dohnud. Ïa u dohnud la ju pyndonkam ha kaba bam. Shwa ban bam la ju thad ïa u shyieng ha ban da tyrkhong. Ynda la tyrkhong bha dei ban bret noh ïa ka snep, nangta sa shet ïa u dohnud bad bam.

KI KBA LUM (KI KBA KIBA THUNG HA LUM (JHUMMING)

Da u E. Sungoh (Mowkaïaw)

Don bun jait ki jait kba ba thung ne bet ha kine ki thaiñ jong ngi, hynrei ngan buh hangne tang ïa kiba donkam bha kum u Sabiah Waïong, Walieh, u Rabon, Wapnah, Wasyiem, Leispah lum (Yinlaiñ).

1. **Kba Sabiah Waïong :**
   Kba Sabiah Walieh : Ïa kine ki jait kba la bet ïa ki ha lum (jhumming) ha u bnai May bad June. La ot pat ïa ki ha u bnai September bad October. Kine ki jait kba ki don kajuh ka jinglong, ka jingïapher ka long tang ha ka rong. U **Sabiah Waïong** u don ka rong kaba saw lam ïong (pyrsow ïong), u jyntang bad u soh kba ruh u don ka rong kaba ïong sawdong ka rmiang soh kba, katba u **Sabiah Walieh** pat u jyrngam lieh u jyntang bad lieh stem u soh kba. Kine ki jait kba ki long kiba long pdeng ka jing jrong, u jyntang uba heh bad eh, ki sla kiba jrong, u sei ki soh kba kiba bun tylli bha haduh laispah tam ei ei, ka shong ha jinglah ban pynbha ïa u bad ki soh kba ruh ki long kiba rit tam na kiwei pat ki jait kba kiba ngi ju rep shane. Kine ki jait kba ki bang ja bha ha ka por ba ki dang thymmai. Kine ki kba ki long kiba la rim bha la rep ïa ki naduh ki por hyndai haduh mynta mynne. Kine ki jait kba ki lah ban long bha ha hali ruh. U long bha ha ki jaka ba kham syaid. Baroh ar kine ki jait ki don ka rong khaw kaba saw.

2. **Kba Rabon :** Ïa une u jait kba la thung ha u bnai June, la ot pat ïa u ha ka taïew banyngkong u bnai November. Une u jait kba u long uba jrong bad uba heh, ka rong ka long kaba jyrngam shai rong (light green). Ynda la dei ka por ot, u jyntang u lam lieh, ki sla kiba heh bad jrong. U soh kba uba lieh stem, uba heh bad uba pyllun. U khaw uba saw. Une u kham shim por ban ih haba shet, donkam ban kham pynbun um na ka daw ba u kham heh khaw. Une ruh u dei u jait kba uba rim bha sha kine ki thaiñ jong ngi. La rep ïa u ha lum (Jhumming). La ju khot ruh ïa u u Kba **'Watlang'**, namar ba u kham slem ban ih. Une u ïasyriem bad uba ngi khot **'Wariang'**. Une u wariang mynta u la jan jah rngai noh.

3. **Kba Pnah :** Une u jait kba u long uba jyrngam lam ïong u jyntang bad ki sla, la thung ïa u ha lum. Ka rong u snep soh kba ka long kaba ïong bad lam stem ynda u la ih. Une u don ki shñiuh tmaiñ kiba nep bad jrong. U don u khaw uba saw. Ïa une u jait khaw ym ju shet ja. La pyndonkam ïa u haba pynïakhleh bad kiwei pat ki jait khaw tang haba shet kpu namar ba u long uba jem bad dambit ynda la shet ïa u. U lah ban pynjem ïa shibun ka ja ne u kpu lada pynkhleh tang khyndiat ruh. U long ruh u jait kba uba la rim bha. Ka rta jong u ka long san bnai hi.

4. **Kba Syiem :** Ïa une u jait kba ruh la thung ha lum hi ha u bnai May bad June. U don u jyntang uba heh bad eh, ka rong ki sla kaba jyrngam shai rong (light green), u jyntang uba lieh lam jyrngam. Ka rta ka long san bnai. Ka rong u snep kba ka long kaba lieh stem, u soh kba uba heh bad pyllun ka dur, une u jait kba u don ka

jingiewbih kaba sngew tynnat bha, u khaw u long uba lieh bad sma iew bih bha. La pyndonkam ïa u ha kaba pynkhleh bad kiwei pat ki jait khaw khamtam haba shet kpu. Une ruh u dei uba la rim bha ba la pyndonkam ïa u.

5. **Kba Yinlaiñ lum :** Une u jait kba u dei uba dang wan thymmai, dang kumba 10 snem ei ei. La rep ïa u ha lum. Na ka daw ba u lah ban sei bun tylli ki soh kba ha ka shi tlang te ki nongrep ruh ki sngewtynnat bha ban thung ïa u. Ïa une la thung ha u bnai May bad June. U jyntang jong u u long uba heh, uba eh bad ba lyngkot, u don ki sla kiba eh, ba kham rben bad ryngkot. Ka rong kaba jyrngam bha (deep green). Une ruh u long thik kum u Leispah ha ka jingpynmih soh. U don ki soh kba kiba rit kham heh khyndiat ïa ka jong u Sabiah. Ka snep kba ka long kaba saw stem ha ka rong. U khaw pat u long uba lieh bad uba bang ja bha. Don uwei u jait kba uba long kumjuh nadong shadong tangba u don u khaw uba saw. Kumta kine ki kba Yinlaiñ lum ki don ar jait. Ka rta jong ki ka long hynriew bnai duna.

KI JAIT KBA HALI

Da u E. Sungoh (Mowkaïaw)

Don bun jait ki jait kba ba la thung ha ki thaiñ Elaka Raliang. Hynrei mynta la bun jait bha ki kba kiba la jah rngai. Kum u Wasow Shangpung, Khyrwait, u Khynriam wasow bad kiwei kiwei. Hangne nga pyrshang ban thoh tang ïa kiba dang ïai thung mynta.

1. **Prieñ ksah heh :** Une u jait kba u don kine ki jinglong harum:-
Ïa une u kba la sara ha ki taïew ba khatduh jong u bnai April ne ha ki ar taïew ba nyngkong jong u bnai May. La thung ïa u ha u bnai May bad June. Une u jait kba u don u jyntang uba heh bad jrong. Ka rong kaba jyrngam blad (light green), ki ksah kiba ïong (ka mut ka met kaba ïong); na kane ka daw la khot kyrteng ïa u u "**Prieñ Ksan**". Ka rta jong u ka long san bnai; kata, ka por ot ka long ha u bnai September bad October. U don ka rong khaw kaba saw. U long uwei na ki jait kba uba rim tam. U long u jait khaw uba bang ja bad uba lah ruh ban pyndap bam ïabaroh ki briew jong kane ka thaiñ khamtam ha ki por barim bym pat don bun jait ki kba.

2. **Kba Duriaw lane Priñ ksah khian :** Une u jait kba u long thik kum u Prin ksah heh hi; ka jingïapher ka long ba une u don u jyntang bad soh kba kiba kham rit bad kham bang ja ban ïa uba heh. Une ruh u long uba rim tam.

3. **Sow tang :** Ïa une u jait kba la sara kum ïa ki No-1 bad No-2 haneng bad thung (transplant) ruh kumjuh hi; ka por ot ruh kumjuh hi. U don ka jingïapher, ka long ba u don u jyntang uba kham rit khyndiat bad uba saw ha ka rong, u khaw ruh uba saw bad uba bang ja bha. U soh kba u heh kum u Duriaw hi. Une u jait kba u wan mih sha kane ka thaiñ jong ngi naduh ki snem 1956-57. Ha kane ka por kine ki kba barim kim long bha shuh namar ha kata ka por ym pat shym la pyndonkam ïa ki dawai sboh; te ka long ka jingkyrkhu ïa u paid nongrep na ka jingwan une u jait kba thymmai uba lah ban seisoh kham

bun ban ïa kita kiba rim. Kumta, la thung ïa u man la ki thliew ïing haduh ba la jan duh kiwei pat ki jait kba.

4. **Kba Lei spah :** Une u jait kba u wan sha ki thaiñ jong ngi lyngba ka Agriculture Department ha ka snem 1967. La pyrshang thung ïa une u jait kba ha ki hali ba sboh bha ka khyndew (hali thymmai) ha Yinru ka jaka kaba mar shiliang bad ka Tiehwieh da u kpa jong nga hi u (L) Hedrelson Dkhar. La shem ba une u jait kba u ïadei bha bad kane ka jaka na ka daw ba u don ka rynïeng kaba lyngkot, u jyntang uba heh bad eh bha, ka rong kaba jyrngam bha (deep green), ki sla kiba eh bad kham rben ban ïa ka jong kiwei pat, ki ïeng beit bad kiba lyngkot. La khot ïa u u kba '**Lei spah**' na ka daw ba u lah ban pynmih soh kba haduh lai spah tylli shi tlang. La tip ruh ïa u da ka kyrteng '**Yin Laiñ**' na ka daw ba u kloi than ban mih speh lada um rkhiang bha. Ka kyrteng trai jong u ym lah ban tip thikna. Une u jait kba u long uba phylla; u lah ban long bha ha ki jaka ba shit bad ba khriat tang lada lah ban ai sboh ïa u da kaba biang. Une u kham khlaiñ ban bam sboh. U don ka rong khaw kaba saw bad heh khyndiat ïa u Sow tang. U don bun bha ki pui pui skuiñ, u jyntang ruh uba khaiñ bha. La sara ïa u ha u bnai April bad ot pat ha u bnai October, kata ka mut ka rta jong u ka long hynriew bnai.

Ka jingwan jong une u jait kba ka long ka jingkyrkhu kaba khraw ïa ki paid nongrep namar une u lah ban seisoh khaw bha ha ki hali ba khriat ki bym lah pynmih khaw ha ki por ba mynshwa.

5. **Kba Sowhem :** Kumba shiphew ne khatar snem mynshwa une u jait kba u wan na sha ki thaiñ Karbi Anglong. Ïa une u jait kba la sara bad thung kumjuh kum ïa kiwei pat ki jait kba. Une u jait kba u don u jyntang uba heh bad ba saw (light red), ki sla kiba kham heh bad kham jrong ban ïa ki jong u Sowtang. Ha ka por ba u sei ne pynmih ïa ki soh kba, ka rong jong ki soh ki long kiba ïong kum ki jong u 'Wasow Shangpung'. Hadien shi bnai tam ka snep soh kba ka la kylla saw stem dum, kata ka mut, ka por ka la biang ban ot noh. U soh kba u long uba heh bad jrong tam na baroh ki jait kba ba ngi rep hangne ha Elaka Raliang bad kiwei pat ki jaka sha kane ka thaiñ mihngi ka ri Jaiñtia. U don u khaw uba saw ka rong, u lah ban pynbun ja shipowa na ka jinglah jong kiwei. Namar ba u heh te – donkam ban shet kham bun ka um bad u kham shim por ban ih. Namar ka jinglah jong u ban pynmih ja shibun, ki briew kiba duk ba shitom ki sngew tynnat bha ban thung ïa u. Ka jingbang ja ka duna ïa u Sowtang bad ïa kiwei pat ki jait khaw ba kham rit. Na ka rong jong u la khot ïa u **'Sowhem'**

6. **U Lynriaw :** Une u jait kba u long uba la rim bha , u la jah rngai slem bha na kine ki thaiñ jong ngi. Hynrei mynta u la wan biang shi ngi na ka shnong Moojem. Ïa une u kba la tip ïa u mynta da ka kyrteng thymmai ha ka kyrteng u briew ba wan rah ïa u u 'Mala'.

Ïa une u jait kba ngi sara bad thung ïa u kum ïa kiwei ki jait kba. Une u kba u don u jyntang uba kham lyngkot, kham jrong khyndiat ïa u Leispah, ka rong u jyntang ka kham lieh jyrngam, ki soh kba kiba rit bad ba

lieh lam stem khyndiat, u khaw ruh uba lieh bad ba bang ja bha. U long bha ha ki jaka ba kham shit. Ka rta jong u ka long san bnai shiteng eiei, lah ruh ban kot sha ka hynriew bnai ha ki jaka ba kham khriat. U khaw u don ka jingiewbih kaba sngewtynnat.

7. **U Aiong :** Une u kba Aiong u la jan duh jait mynta sha kine ki thaiñ jong ngi. Une u kba u don u jyntang uba jrong bad jyrngam bha (deep-green). Haba mih ki soh kba ka rong ka ïong kum ka rong eit masi. Ynda u la ih ka rong ka kylla lieh stem hapdeng u soh kba bad ïong baroh sawdong ka rmiang soh kba. U soh kba u kham heh bad pyllon ha ka dur. U don u khaw uba lieh bad ba bang ja bad iewbih. Ka rta ka long san bnai tam.

8. **U Sabo :** Ym lah ban tip ïa ka kyrteng tynrai une u jait kba hynrei la tip ïa u mynta ha ka kytreng jong u briew ba wanrah nyngkong ïa u sha kine ki thaiñ jong ngi da u Sabo Sutnga, kumta la sin ïa u kba 'Sabo'. La wan rah ïa u na ki thaiñ Moojem kaba hap mynta hapoh Karbi Anglong.

Ïa une u kba ngi sara ïa u ha u bnai April bad thung ha u bnai May bad ot pat ha u bnai October, kata ka mut, ka rta jong u ka long haduh hynriew bnai eiei. Une u jait kba u don u jyntang uba jrong ba heh bad ba eh. Ka rong u jyntang kaba lieh lam stem. Ynda u sei ne pynmih soh kba, u sei biang ïa u jyntang jong u kumba sa shi phut sha jrong na ka sla kliar jong u, kata ka mut, ym don sla shuh hajan ka rynjup kba. Ka long kaba itynnat bha ban peit.

Ki soh kba ki long kham pyllon, ka jingheh ka long pdeng, ka rong snep kba ka long kaba lieh stem itynnat bha, u khaw pat uba saw : U long u jait khaw uba bang ja tam bad uba jem ja bha. U long uba bang tam ban shet pu-tharo. Haba shet pu-tharo da une u jait khaw ym donkam ban pynkhleh khaw pnah.

U SHYRMIT (Shynrai)

Da u E. Sungoh (Mowkaïaw)

1. **U Lakadong :** Ïa une ngi thung ha u bnai March bad April; u kham slem ban mih. U jyntang bad ki sla jong une u jait shyrmit ki long kiba kham rit ban ïa ki jong kiwei pat; ka rong ki sla ka long kaba jyrngam lam stem (light green); ki syntiew kiba lieh.

   Ka met : U lakadong u don ka met song (knot), na une u song mih ki met kiba don ki ksah (rings) kiba lyngkot, ka snep kaba stang. Ynda ot hapoh u don ka rong kaba stem phyrnai (golden); ka met kaba shong ksah bha (tight), ka um kaba dambit (gluish), ka jingmad kaba khor bha (deep tase). U lakadong u long uba khia tam na ki jait shyrmit baroh.

2. **Lacheiñ :** Une u jait shyrmit u kham mih kloi. U don u jyntang bad ki sla kiba kham heh ban ïa ki jong u Lakadong, ka rong ka long kumjuh. Ki syntiew kiba lam saw (pink). Ka met ka kham jrong bad kham rit bad ki ksah (rings) ki kham jrong. Ka rong ka met jong u ka long kaba stem blad (light yellow). Ka jingmad kaba kham kthang; u don ka jingduna ha ka jingbit rong.

3. **U Shyrmit lasying :** Une u jait u mih kloi kum u Lacheiñ hi. Une pat u don u jyntang bad ki sla kiba heh bad jrong; ka rong ki sla ruh kiab jyrngam bha (deep green). Ki syntiew kiba lam saw (pink). Ka rukom pynmih met ka long kum u sying (ginger shape), ki ksah (rings) kiba kham jrong. Ka met hapoh ka kham stem lam saw, ka duna ka jingbit rong, ka jingmad ka kham kthang.

4. **U Shyrmit Ladaw** : Une u jait shyrmit u kham mih kloi, u don ki sla, u jyntang kiba heh bad jrong ka rong kaba jyrngam bha (deep green). Une u jait u long uba heh tam ka met na ki jait shyrmit baroh. U don ki ksah ring kiba jrong. Ka met hapoh ka don ka rong kaba stem lam saw (lighten yellow red) u duna ka jingbit rong, u don ka um kaba bun bha, ka jingmad kaba duna (Plain tase). La pyndonkam bha ïa u ha kaba shet tung rymbai. Ki syntiew kiba lam saw (Deep Pink).

5. **U Shyrmit lieh :** Une u jait shyrmit u don ka jinglong thik kum ka jong u Shyrmit Lasying tang ba ïapher ha ka rong jong ka met. Une u don ka rong kaba lieh, ka bym don jingbit. Ïa une u jait ki briew kim ju rep ne thung ïa u. Ïa une la pyndonkam tang ha kaba shet dawai ki kobiraj.

KI JAIT DKHIEW

Da u L. Khongsdam (Nohwet)

1. **U Pyrngat :** U dei u jait dkhiew uba shna ïing shapoh khyndew. U heh kumba 10mm bad jrong kumba shi inshi. U don tang kawei ka lynti ban rung bad ban mih. Ka dur jong u ka long: ka khlieh ka long rongïong byrsaw, ka

pdeng met ka stem bad i bynta ba kut jong ka met ka long rong ïong. Ka jingbam jong u ka long kum u ngap da kaba kjit na ki um syntiew bad u kham bang eh ban kjit na ki um syntiew pashor kait. Um don um kum u ngap hynrei u don tang ki khun ksaiñ bad kine hadien ki sa kylla pyrngat. Ïa kine ki khún, ki briew ki ju bam. Lada shah kynthah ha u pyrngat, ka met ka pang bad sieb bad kane ka jingat/sieb ka lah ban neh haduh shi taïew ei-ei.

2. **Kyieng.** U khñiang uba her bad don ka sni kaba long bih. (u kyieng u don ar-jait, kajuh ka dur ka dar hynrei u ïapher tang ka jingheh. (a) uba shong hapoh khyndew u heh kat ka 'ti kmie bad u jrong kumba 2 inshi ei ei; haba u dang rit paid u don tang kawei ka lynti, hynrei katba nang slem u nangheh haduh ba u shna 9 tylli ki lynti ban rung ban mih. Uwei pa uwei u kyieng u don 9 tylli ki sni. Ñiar koit ban shem kiba dang lah ban lait im la u briew ne ki mrad shisien ba la shah kynthah kyieng. Ym don mrad ki ban shlan ban tur sha ki jaka ba u shna iing.(b) u kyieng uba shong ha krem dieng u kham rit khyndiat ka jingheh ban ïa u ba shong hapoh khyndew. Ka dur jong u kyieng la long; ka khlieh ka long byrsaw katba baroh ki bynta jong ka met ki long ïong. Ka don ka jingthoh dak panpoh ka bym da shái bha hapdeng met jong u. U don ka sab kaba phylla ha kaba u lah ban khot ïa ki para kyieng ba don shawei pat tang da kaba shu kyrshut da ki thapniang. U pynïap naphang ïa u ngab, u dkhi, u kdhu bad u bam bha da ki kynja ba long doh. Ki briew ki ju bam ïa ki khun ksain jong u.

3. **'Ñiang longdang.** U dei u jait dkhiew uba shna ïing hapoh khyndew. U don tang kawei ka lynti ban rung ban mih. U

heh kat ka 'ti duh bad jrong kumba 3 pawa inshi. Ka khlieh jong u ka ïong phyrnai bad ka met pat ka long ïong lam jyrngam thoh lieh kumno re. Um ju kynthah kulmar lait noh tang lada pynjot ïa ka ïing jong u. Lah ban bam ïa ki khun ksaiñ jong u bad ïa ka um ruh. Ka um jong u kam da long kaba da thiang kum ka um jong u ngap.

4. **Ram.** U dei u jait dkhiew uba shong hapoh khyndew. U kham rit bun shah ban ïa u ngap. Ka dur jong u ka long ïong baroh shi rynïeng. Um don sni kum kiwei pat hynrei u don tang ka thit kaba bitnah haduh katta-katta. Ka um jong u ka don ka jingmad kaba long thiang lam jew bad ka kham thiang ban ïa ka um u lwai. Ym don kino-kino ki kynja ba her ne ki para dkhiew kiba shlan ban pynïap ïa u.

5. **Dkhi.** U dei u jait dkhiew uba shong ha ki tnat dieng, ka dur jong u ka long ïong baroh shi rynïeng bad stem tang i bynta ba kut jong ka met. U bam da ki kynja ba longdoh. U dkhi uba la heh u ngor noh ïa ki tnat dieng. Une um don um hynrei ïa ki khún ksaiñ jong u la ju bam bad ruh la ju khwai dohkha. U briew uba shah kynthah u khie shit khie khriat. Kano kano ka bynta ba la shah kynthah ka kylla prum bad pyut bad sah soh-khliang baroh shirta. Lada kum khmied sha jrong sha pyrshah ba u her ne ba u dem bad lada ka um kaba long acid ba u kynsháid ka dei ha ki khmat u briew bad lada ym biang ka jingsumar u sa kylla matlah.

6. **Dkhu.** U dei u jait dkhiew uba shong ha tnat dieng. Ka jingheh jong u ka long la kumno kumno ruh kat u dkhi. Lah ban pynïapher namar ba ka rong jong u ka long lam

byrsaw.U bam da ki puit, ki khñiang bad ki kynja ba long doh. Ïa ki khún ksaiñ jong u la pyndonkam ha kaba bam. Haba shah kynthah ka met ka pang hynrei kam da jur pat kat ka bor u dkhi.

7. **'Ñiang kapun (u -), n.** U dei u jait dkhiew uba sam thliew ïa ki dieng ïap bad shong ïing hangta. U kjit um na ki syntiew. Une u don arjait; uwei uba phyrnai ïong bad uwei pat uba sáw lam byrïong. Lada phi pynthuh une u lah ban kynthah bad u nongshah kynthah u ïoh khieshoh.

8. **Longklong (u -), n.** U dei u jait dkhew uba jemnud tam. U shna ïing kaba itynnat tam lada ïa nujor na kiwei pat ki dkhiew. U shong ïing ha ki tnat dieng ne shna ïing ruh ha ïing ki briew. La ju pyndonkam ban bam ïa ki khún ksaiñ jong u.

9. **'Ñiang niriang (u -), n.** U jait dkhiew uba shong ïing ha thliew dieng. Ka rong jong u ka long stem lam jyrngam bad thoh ïong. U bam da ki kynja puit, ngap bad kynja doh. Um don um hynrei tang ki khun ksaiñ ïa kiba la ju bam da ki briew. U don ka bor kynthah kaba khlaiñ bha hynrei ka jingpang ka neh tang shiphang katba ka met ka sieb/at kumba 2/3 sngi.

10. **Shoh longur sata (u -), n.** U dei u jait dkhiew uba shna ïing ha synrang máw, ha dieng ne wat ha ïing briew. Ka rong jong u ka long saw lam byrïong. U kjit um na ki syntiew. Um don um na lade hynrei u don tang ki khún ksaiñ. Une ruh u don ka bor kynthah kaba khlaiñ.

11. **Shoh longur stem (u -), n.** U dei u jait dkhiew uba ka rong jong u ka long stem thoh ïong. Ka jingheh jong

u ka long kat u shoh longur sata bad kajuh ka rukom shna skum. Lah ban shem kham bunsien ïa ki skum jong u ha ki lynghoh máw bym shah sngi ne slap. U don ka bor kynthah kaba kham khlaiñ palat ïa u shoh longur sata. Une u don tang ki khún ksaiñ.

12. **Shoh longur bseiñ (u -)** U dei u jait dkhiew uba kham rit ka jingheh. Ka khlieh jong u ka long stem lam byrsaw bad ka met pat ka long stem lam byrïong bad thoh laiñ ïong. U juh eh ban shna skum ha ki dieng bad ki synrang máw. Ka dur ka skum jong u ka long na khlieh ka rit bad ka nang heh nangheh sha trai kat haduh kumba 3 inshi ka jingheh bad ka jingjrong ka long kumba shi phut shiteng.

13. **Dkai (u -), n.** U dei u jait dkhiew uba shong ha krem máw ne ha ki thliew dieng. Ka rong jong u ka long stem lam byrïong bad u kham heh ban ïa u ram, une um don sni, hynrei tang ka um thit kaba khlaiñ bad bitnah bha.

U Phan

U phan u dei u jynthung uba long metbah shapoh khyndew bad long jyrmi shalor. La thung ïa u ha pdeng ki bnai Rymphang/ Lber/ïaïong. Hadien 2 ne 3 snem hapdeng u 'nai Nonprah/Kylla lyngkot la tih noh ïa u. U bang eh ban bam lada tah da ka mithai ne ka ngap.

Ha War khatar Blang u phan u don 7 jait. Kita ki long :

1. U phan mluh
2. U phan wae
3. U phan len

4. U phan prah
5. U phan longdang
6. U phan heh khleh
7. U phan Synteng.

Don baroh 26 jait u phan ha Ri Khasi-Jaiñtia. – Khmih "Dienshonhi".

Dohkha ne 'kha : Don 34 jait ki dohkha ha ri Khasi-Jaiñtia. Khmih "Kha" na ka "Dienshonhi".

Kren : Don 160 jait ka rukom kren ha ka rukom bapher bapher. Khmih "Dienshonhi".

Dieng : Don 97 jait kiba ngi khot "Dieng". Khmih "Dienshonhi".

Ïaid : Don 84 jait ka rukom "ïaid". Khmih "Dienshonhi".

Ïeng : Don 19 jait ka rukom "ïeng". Khmih Dienshonhi".

Ïong : Don 17 jait ka rukom "ïong". Khmih Diehshonhi"

Jaiñ : Don 23 tylli ki jait "jaiñ". Khmih Diehshonhi"

Jem : Don 22 jait ka rukom "jem". Khmih Diehshonhi"

Jrong : Don 14 jait ka rukom "jrong". Khmih Diehshonhi"

Leh : Don 72 jait ka rukom "leh". Khmih Diehshonhi"

Maw : Don 58 jait ki "maw". Khmih Diehshonhi"

Ñiang ne khñiang : Don 60 jait ki "khñiang". Khmih Diehshonhi"

Peit : Don 36 jait ka rukom "peit". Khmih Diehshonhi"

'Riew ne shriew : Ki jait "shriew". (1) riew mong khie (2) riew pakhiah (3) riew pdah (4) riew pong khnang (5) riew san (6) riew saw (7) riew shia – Khmih "Dienshonhi".

Rong : Don 12 tylli ki jait "rong". "Khmih Diehshonhi"

Saw : Don 20 jait ka rukom "saw". "Khmih Diehshonhi"

'Seiñ ne bseiñ : Don 9 jait ki "bseiñ". "Khmih Diehshonhi"

Sim : Don 27 jait ki "sim". "Khmih Diehshonhi".

Soh : Don 165 tylli ki jait "soh". "Khmih Diehshonhi".

'Tiew ne syntiew : Don 47 tylli ki jait "syntiew". "Khmih Diehshonhi"

'Wai ne kwai : Don 13 tylli ki jait "kwai". "Khmih Diehshonhi"

Ktien Kynnoh – Don 2000 tam ki ktien kynnoh, Khmih "Dienshonhi".

Ki Ktien Khasi kiba donkam (Khasi Glossary) – Don 1060 ki ktien Khasi kiba donkam kiba la pynwan sha ka ktien Khasi. Khmih "Dienshonhi".

Ki Ktien phareng ba kham kyrpang ba la pynwandur ha ka ktien Khasi da u Babu F. M. Pugh bad Fr. H. Elias.

Measures ne feet	-	Jingjam kjat.
Iambic	-	Jiam dien.
Trochee	-	Jiam phang.
Anapest	-	Sohtyngkdom.
Epic	-	Ksan thma.

Parable	-	Pharshi.
Fable	-	Phawer.
Rhymes	-	Tara.
Fairy tales	-	Puriskam.
Amphibrek	-	Mastieh.
Imaginary	-	pynidur ha ka jabieng.
Art	-	Jait jingstad.
Drawing	-	Jingring dur.
Painting	-	Jingairong.
Architecture	-	Jingtei ïing tcisem.
Sculpture	-	Jingshna dur.
Music	-	Jingkynud jingrwai.
Irony	-	Mynthi.
Sarcasm	-	Kren Lyngkut.
Interrogation	-	Jingkylli.
	Or	
Erotesis		
Exclamation	-	Kyang [illegible]yrta.
Tragedy	-	Shem lang.
Drama	-	Sawangka.
Zeugma	-	Jingpyniakaplok.
Aposiopesis	-	Jingkren pyniap ang.
Hyperbation	-	Jingkren pyrdet.
Asyndeton	-	Jingkren pynpra.
Polysyndeton	-	Jingkren pyniasnoh.
Ellipsis	-	Jingpynjah ktien.
Satire	-	Kyoh mynthi.
Chorus	-	Kyud.

******

Ki Kot da U Rev. Dr. I. Kharkongngor

1. Ki Biria U Peh Sylli (Part I, II, III)
2. Khasi Glossary
3. Ki Nuksa Ha Ka Jingim Ba Dei Ban Phikir
4. Ki Nonghikai bad ka Skul Pynpaw
5. La Pyndep
6. Ki Briew ha ka Baibl
7. Ka History ka Balang Laban
8. Ka Matti U Blei
9. The Tribal People
10. The Preparation for the Gospel in Traditional Belief
11. Ki Jinghikai Shong Tynrai ka Jingbaptis
12. Ka Jingim Tip-briew Tip-Blei
13. Ka Lawei U Khasi
14. Ki Jingkynshew ha ka Bible
15. KA DIENSHONHI (A Khasi Encyclopaedic Dictionary) (Second Edition) – 2002
16. Ka Jymbriew bad ka Thymmei Longkur Longjait u Khasi
17. Hei ! Iakhmih la ki song
18. U Khasi bad ka Mariang

LAH BAN ÏOH ÏA KITEI KI KOT NA

1. Khasi Book Stall, K.J.P Assembly Complex.
2. K.J.P Assembly Book Room K.J.P Assembly Complex.
3. Ibasuk Book Stall, Police Bazar.
4. The Shillong Co-operative Marketing Society Limited.
5. Rev. Dr. I. Kharkongngor, Nongthymmai, Nongkhyriem. Sh - 14
6. Shandora Book Centre, Room No.14, KJP Assembly Complex, Ground Floor, Shillong.